

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГНІЗДИЦЬКА Марія Павлівна

УДК 821.161.2.09-4

ДИСЕРТАЦІЯ
ЕСЕЇЗОВАНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЮРІЯ КОСАЧА
«НА ВАРТІ НАЦІЇ» В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ДИСКУРСУ
ВІСНИКІВСТВА

10.01.01 «Українська література»

Філологічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних наукових досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело _____ М. П. Гніздицька

Науковий керівник: Поплавська Наталія Миколаївна, доктор філологічних
наук, професор.

Тернопіль – 2021

АНОТАЦІЯ

Гніздицька М. П. Есеїзована історія української літератури Юрія Косача «На варті нації» в контексті національного дискурсу вісниківства.
– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 10.01.01 «Українська література» (014.01 – Українська мова і література). – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Міністерство освіти і науки України, Тернопіль, 2021.

У дисертації досліджено есеїзовану історію української літератури «На варті нації» Юрія Косача в контексті націософських ідей вісниківства. Беруться також до уваги його літературно-критична та публіцистична есеїстика 30-40-х років ХХ ст., літературно-критичні, культурологічні та публіцистичні есеї Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, О. Ольжича. Зокрема, окреслено загальні теоретико-методологічні та історіографічні аспекти жанру есею та естетично-культурні засади творчості Юрія Косача, досліджується роль Д. Донцова і вісниківських мистецьких принципів у становленні ідейно-естетичної свідомості Ю. Косача 30-х років, виявлено націософську специфіку літературно-критичної аксіології Ю. Косача, проаналізовано його есеїзовану історію української літератури «На варті нації» крізь призму есеїстичних принципів, з'ясовано роль і місце праці в українському літературному процесі і критиці та визначено місце автора в історії літературознавчої думки ХХ ст., схарактеризовано структурно-композиційну специфіку твору, окреслено його проблематику в контексті національного дискурсу вісниківства, виокремлено стильові домінанти «На варті нації».

Актуальність теми дисертації зумовлена відсутністю наукового осмислення літературно-критичного дискурсу та потрактування літературної есеїстики Юрія Косача, недостатньою увагою науковців до жанрової природи

та націософських проблем, піднятих й осмислених на сторінках есеїзованої історії української літератури «На варті нації». Дослідження твору в контексті вісниківських науково-публіцистичних праць з урахуванням їх жанрової специфіки дало можливість по-новому осмислити суб'єктивність Юрія Косача в оцінках літературно-критичних явищ, його індивідуально-особистісне сприйняття проблем розвитку українського письменства, надмірну публіцистичність і розкутість думки, вільний, індивідуальний стиль, відзначений парадоксами, експресіями, афористичністю, що є суголосними з проблемами сьогодення.

У першому розділі наголошено, що вісниківська есеїстика 20-30-х рр. ХХ ст. вперше в історії української гуманітаристики має відчуття жанрової самодостатності й постає як продуктивний та органічний для української літератури жанр, простимульований літературно-художніми здобутками письменників поміжів'я ХІХ – ХХ століть і есеїстичним мисленням критиків журналу «Українська хата» на початку ХХ століття. Осмислення ролі і місця жанру есею в літературно-критичному просторі журналу «Українська хата», визначення його основних параметрів і потенцій дозволило віднайти цікаві паралелі, насамперед між «хатянами» та «вісниківцями», відтворити єдиний національно-культурно-історичний контекст, в якому народився їх діалог. Будучи глибоко переконаними в тому, що література повинна формувати духовність, вісниківці з особливою увагою відносились до славних сторінок української історії, вважаючи, що виховувати суспільство, особливо в критичні часи, необхідно на героїчних епохах. І як наслідок – український есей міжвоєнної доби саме переживає свій злет, продуктивно функціонуючи як форма художнього мислительства, стає в авангарді інтегрованих процесів, що супроводжуватимуть ХХ і ХХІ століття. Аналіз есеїстики Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, О. Ольжича і Ю. Косача 30-х років дав підставу говорити про тісну взаємодію естетичних концептів останнього з вісниківськими. Відзначено, що письменник використовував їх теоретико-

естетичні постулати про національну героїку, дух Середньовіччя, динамізм і твердість слова, романтичну патетику, культ особистості, емоційну експресивність мистецтва, войовничо-наступальний настрій творчості. Продуктивне функціонування жанру есею як форми художнього мислення у цей період дозволяє констатувати про таке явище, як «українська есеїстика».

У другому розділі з'ясовано, що есеїстика Юрія Косача 30-х років ХХ ст. концептуально передає основні історіософські принципи та положення Дмитра Донцова і вісниківців. Усі ментальні українські комплекси, історично-політичні проблеми, геокультурні і цивілізаційні суперечності письменник трактує в річищі їх поглядів. Аналіз його есеїстики дозволив зробити припущення, що основними причинами, які спонукали взятися за такого змісту працю, були, насамперед, глибокі враження від творів Д. Донцова, Ю. Липи, Є. Маланюка, а також пошуки відповідної художньої форми для особистого миттєвого реагування на виклики часу, власні інтенції до синтезу і розширення кола питань, окреслених в есеїстиці вісниківців, бажання виголосити і негайно утвердити свою позицію в осмисленні найважливіших проблем доби революційних перетворень та історії української літератури.

Зауважено, що за жанром праця Юрія Косача «На варті нації» – есеїзована історія української літератури, пропущена крізь призму основної ідеї «Націоналізму» Д. Донцова і літературної есеїстики вісниківців, які письменник сприйняв як безпосередню творчу настанову. Синтезувавши відповідно до цих ідей основні теоретичні напрацювання і їх втілення у галузі історії, політики, філософії, літератури, етнопсихології та пропустивши все це через власний світогляд і почуття, представив у вигляді нової міфології, цілісної картини історію національного письменства як суцільну історію втілення національної ідеї й національного духу.

Наголошено, що у заголовку есею відкрито задекларована цілісна історіософська концепція письменника: слово як вартівничий нації. Праця складається із одинадцяти частин-фрагментів, пов'язаних між собою

загальним лейтмотивом – служіння нації. Серед домінантних інтерпретативних ліній українознавства в есеїзованому дослідженні використані, поряд із Д.Донцовим, також концепції В. Липинського, Є. Маланюка, Ю. Липи, О. Ольжича., які Юрій Косач окреслив у чітку і безперервну лінію героїчної традиції нації, не зауважену і не виділену авторами попередніх «Історій...», простежив тісний зв'язок українського письменства з державотворчими зусиллями нації, сформував державотворчий міф, систематизуючи факти і динаміку українського письменства від витоків до сучасності. Проаналізувавши через літературні твори «найтемніші» часи української історії, після яких відбувалося чергове відродження українського духу, митець приходять до висновку про принципову незнищенність ментальних особливостей українців, оптимістичне бачення української історії, національних змагань, українського характеру в період 30-х рр. ХХ ст., у час, коли нація переживала один із найстрашніших геноцидів. Важливою рисою, яка пронизує весь текст і відбивається на його структурі, є внутрішній діалогізм, бажання автора переконати читача, перетягнути на свій бік, прищепити йому свій кут зору. Відтак в авторській рефлексії щодо минулого постійно включаються паралелі з сучасного життя, актуалізуються і суб'єктивізуються надважливі проблеми національної історії.

Констатується унікальність і новизна Косачевої праці, яка полягає в тому, що вісниківський культурологічний дискурс входить в есей «На варті нації» як важливе ідейно-енергетичне усвідомлення власної світоглядної матриці, його новітнього синтезу, усі частини якого працюють на єдність тексту, котрий, як і вся есеїстика Юрія Косача 30-х рр., є показовим у плані посиленого розгортання есеїстичної образності. Майже кожне слово цієї праці несе помітний відбиток есеїзму. «Мислеобразний» характер мають знакові історичні події, національні герої, державні символи, географічні назви. Думка автора постає через образ і тісно з ним зв'язана. При цьому есеїстичне

опрацювання стосується як історичних постатей, державних діячів, літературних героїв, так і окремих слів, висловлювань і розлогіх цитат.

Під донцовсько-вісниківським впливом перебувала й інтелектуальна стилістика твору. Їй властива своєрідна інтрига, афоризми, глибинна символіка, специфічні авторські конструкції, фігуральна мова. Роздуми автора кодуються знаками національної культури, «мислеобразами» текстів Д. Донцова, Ю. Липи, Є. Маланюка, а також інтерпретацією цими авторами найважливіших національних проблем, від яких відштовхується Юрій Косач у своїх подальших розмірковуваннях, провокуючи читача на їх обговорення. Риторичні конструкції і символічно-кодові поняття його есеїстики часто виглядали як частина вербальних структур західноукраїнського культурного тексту. Письменник не завжди брав у лапки чужі думки, фрази, словосполучення. Проте він не стільки привласнював чужий продукт, скільки використовував його як загальноновизнаний елемент культурного коду, постійно розширюючи його значеннєве поле.

У третьому розділі зацентровано увагу на проблемно-концептуальній специфіці праці «На варті нації». Центральною подією української історії для есеїста є утворення держави, а моделювання її сакральності історії через «слововічного вартового», тобто українське письменство – найголовнішим національно-духовним актом. Автор свідомо синтезував усі інтелектуальні здобутки довкола питання початків, змісту і значення української державності княжої доби для майбутнього України. Наскрізним в есеї поряд з державницькою ідеєю, є месіанізм, оскільки важливу роль у творі відведено осмисленню місця України у світі та її місії в історії української суспільно-філософської думки, починаючи із давньоруських часів до початку ХХ століття. Есеїст пов'язав деякі історичні події, факти та важливі документи і представив їх як прояв волі провидіння і спасенну місію України, її посланництво у світі. Він звернув увагу на те, що три величні твори «Слово о полку Ігоревім», «Милость Божія» й «Історія Русів» – були кожен у свій час

«свідощами невичерпальності й невмирущості нашого духу, вартовими його». Автор робить припущення, що повстали вони з якогось «містичного об'явлення, дані були нації в час великих іспитів як заповідні скрижалі віри, як маяки національної надії для грядущих поколінь». В ідеї національного месіанізму у Ю. Косача виокремлено три взаємопов'язані складові: духовна, національно-державна та політична місія України в світі.

Вказано, що Юрій Косач на матеріалі українського письменства, починаючи від усних його зразків і закінчуючи літературою першої половини 30-х рр., обґрунтував тезу про окцидентальну питомість української культури, українського способу мислення, українського світовідчуження, української ментальності загалом, зацентрувавши увагу на окцидентальній концепції «вільної нації», яка лежить в основі українського державотворення, європейській системі вартостей і є питомою для української культури, національній ідентичності, що підноситься до висоти європейської культури.

Юрій Косач – самодостатня мистецька постать, інтелектуал, творець власного світу як тексту, із власним кодом «перепрочитання» набутого культурного досвіду. Переносячи вісниківський текст у власні, есеїст робить цей простір відкритим, здатним до еволюції та оновлення форм і актуалізації змісту. Великою заслугою автора є як поширення і розгортання вісниківського культурно-ідеологічного коду, так і намагання синтезувати національну історію, літературу, культуру, творити національну міфологію. Основні принципи моделювання тексту «На варті нації» реалізуються через підкреслено особисту позицію щодо всіх проблем, які піднімаються в есеї, вільну композицію, непередбачуваність розвитку авторської розповіді, відкриту демонстрацію нестандартного мислення, неочікувані повороти думки, посилення художнього начала літературно-критичного тексту із цілою низкою стилістичних особливостей, таких як образна символіка, афористичність, розмовна інтонація і лексика тощо. Він відштовхувався від суспільної функції мистецького твору в гармонійній сполучі з мистецькими

критеріями, усіляко вивищував суспільну функціональність літератури, твердо відстоюючи позицію, що література має властивість формувати духовність, а отже, мусить і художні проблеми вирішувати, керуючись принципами націоналізму. Це також авторське осмислення актуальних проблем історії української літератури, української історії і державотворення, матеріал глибоко пережитий автором і є чи не першою натхненною спробою синтезу проблеми вартування нації українським словом.

Встановлено, що в есеї «На варті нації» Юрій Косач втілює найвищі ідеали національної духовності і вибудував безперервну лінію традиції, актуалізувавши ключові національні проблеми. Але найголовніше – він пропустив все це через свої суб'єктивні враження й естетичні переживання, зробивши цю історію власною пропозицією – живою, зрозумілою і особистісно значущою для читача, знайшовши для цього відповідну символіко-метафоричну форму втілення з численними паралелями та антитезами.

Ключові слова: есей, літературна есеїстика, есема, вісниківство, автор, концепт, концептосфера, парадигма, «межова ситуація», літературно-критична аксіологія, дискурс, національна духовність.

Hnizdytska M.P. Essayized history of Ukrainian literature by Yurii Kosach «Guarding the Nation» in the context of the national discourse of journalism. Qualification scientific work presented on the rights of a manuscript.

The thesis for a candidate of Philological Sciences degree (Doctor of Philosophy) in speciality 10.01.01 «Ukrainian Literature» (014.01 – Ukrainian Language and Literature) – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. The Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2020.

The essayized history of Ukrainian literature «Guarding the Nation» by Yurii Kosach in the context of national and philosophical ideas of heraldry is examined in the dissertation. His literary-critical and journalistic (ideological) essay writing in the 30s- 40s of the XX century, literary- critical, culturological and journalistic essays by D.Dontsov, E.Malanyuk, Y.Lypa, and O.Olzhych are also taken into account. In particular, the general theoretical-methodological and historiographical aspects of the essay genre and aesthetic-cultural principles of Yurii Kosach's work are outlined, the role of D.Dontsov and herald art principles in the formation of ideological-aesthetic consciousness of Yurii Kosach in the 30s is studied, the national and philosophical specifics of Kosach's literary-critical axiology are revealed, his essayized history of Ukrainian literature «Guarding the Nation» is analyzed through the prism of essayistic principles, the role and place of the work in the Ukrainian literary process and criticism are clarified and the author's place in the history of literary thought of the XX century is determined, the structural and compositional specificity of the work is characterized, its problems in the context of the national discourse of heraldry are outlined, the stylistic dominants of the writing are singled out.

The urgency of the dissertation topic is due to the lack of scientific comprehension of literary-critical discourse and interpretation of literary essayistics by Yurii Kosach, insufficient attention of scholars to the genre nature and national and philosophical problems raised and understood on the pages of essayized history

of Ukrainian literature «Guarding the Nation». The study of the writing in the context of heralds' scientific and journalistic works, taking into account their genre specifics, made it possible to rethink the subjectivity of Yurii Kosach in assessing literary-critical phenomena, his individual and personal perception of the problems of development of Ukrainian literature, excessive publicism and looseness of thought, open, individual style, marked by paradoxes, expressions, aphorisms, which are consistent with the problems of today.

In the first chapter it is emphasized that the journalistic essayistics of the 20s – 30s of the XX century for the first time in the history of Ukrainian humanities has a sense of genre self-sufficiency and acts as a productive and organic genre for Ukrainian literature, stimulated by literary and artistic achievements of writers between the XIX – XX centuries and essayistic thinking of critics of the magazine «Ukrainian House» at the beginning of the 20th century. Understanding the role and place of the essay genre in the literary-critical space of the magazine «Ukrainian House», determining its main parameters and potentials allowed to find interesting parallels, especially between «khatyany» and «heralds», to recreate a single national-cultural-historical context in which their dialogue was born. Deeply convinced that literature should shape spirituality, the heralds paid special attention to the glorious pages of Ukrainian history, believing that educating society, especially in critical times, was necessary in heroic epochs. As a result, the Ukrainian essay of the interwar period is just experiencing its rise, productively functioning as a form of artistic thinking, becoming at the forefront of integrated processes that will accompany the 20th and 21st centuries. The analysis of essayistics by D. Dontsov, E. Malanyuk, Y. Lypa, O. Olzhych and Y. Kosach in the 30s gave grounds to speak about the close interaction of the latter's aesthetic concepts with those of the heralds'. It is noted that the writer used their theoretical and aesthetic postulates about national heroism, the spirit of the Middle Ages, dynamism and firmness of speech, romantic pathos, the cult of Personality, emotional expressiveness of art, militant and offensive mood of work creation. The productive

functioning of the essay genre as a form of artistic thinking in this period allows us to assert such a phenomenon as the «Ukrainian essayistics».

The second chapter reveals that Yurii Kosach's essays writing in the 30s of the XX century conceptually conveys all the basic historiosophical principles and positions of Dmitrii Dontsov and the heralds'. The writer interprets all mental Ukrainian complexes, historical and political problems, geocultural and civilizational contradictions in the stream of their views. The analysis of his essayistics allowed us to assume that the main reasons that prompted the writer to undertake this kind of work were, first of all, deep impressions from the works of D.Dontsov, Y.Lypa, E.Malanyuk, as well as the search for a suitable art form for personal instantaneous response to challenges time, their own intentions as for synthesis and expansion the range of issues outlined in the heralds' essayistics, desire to express and immediately assert their position in understanding the most important problems of the era of revolutionary transformations and the history of Ukrainian literature.

It is noted that Yurii Kosach's work «Guarding the Nation» is an essayized history of Ukrainian literature, passed through the prism of the main idea of D.Dontsov's «Nationalism» and combat literary heralds' essays, which the writer perceived as a direct creative instruction and, synthesizing in accordance with these ideas the main theoretical developments and their creative incarnations in the field of history, politics, philosophy, literature, ethnopsychology and, passing all this through their own outlook and feelings, presented in the form of a new mythology, a holistic picture of the history of national writing as a continuous history of the embodiment of the national idea and national spirit.

It is emphasized that a holistic historiosophical concept of the writer is openly declared in the title of the essay: the word as a guardian of the nation. The work consists of eleven parts-fragments, connected by a common leitmotif – the service to the nation. Among the dominant interpretive lines of Ukrainian studies in the essayizedresearch, along with D.Dontsov, the concepts of V.Lypynsky, E.

Malanyuk, Y.Lypa, and O.Olzhych are also generously used. It is noted that Yurii Kosach outlined a clear and continuous line of the heroic tradition of the nation, not noticed and not highlighted by the authors of the previous «Stories...», traced the close connection of Ukrainian literature with the nation-building efforts of the nation, formed a state-building myth, systematizing the facts and dynamics of Ukrainian literature from its origins to the present. Analyzing the «darkest» times of Ukrainian history through literary works, after which another revival of the Ukrainian spirit took place, the artist comes to the conclusion about the fundamental indestructibility of mental features of Ukrainians, optimistic vision of Ukrainian history, national competitions, Ukrainian character in the 30s of the 20th century, at a time, when the nation was experiencing one of the worst genocides. An important feature that permeates the entire text and is reflected in its structure is the internal dialogue, the author's desire to convince the reader, to draw to his side, to instill in him his point of view. Thus, the parallels from modern life are constantly included into the author's reflection as for the past, are actualized and subjectivized the most important problems of national history.

The uniqueness and novelty of Kosach's work is stated, which consists in the fact that heralds' culturological discourse is included in the essay «Guarding the Nation» as an important ideological and energetic awareness of its own worldview matrix, its latest synthesis, all parts of which work for the unity of text, which likethe whole Yurii Kosach's essayistics in the 30s are indicative in terms of the enhanced development of essayed imagery. Almost every word of this work bears a noticeable imprint of essayism. Significant historical events, national heroes, state symbols, geographical names and names of settlements have a «thought-like» character. The author's opinion appears through the image and is closely connected with it. Thus the essayed processing concerns both historical figures, statesmen, literary heroes, and separate words, statements and extensive quotations. Under Dontsov – heralds' influence was the intellectual stylistics of the work, which is characterized by a kind of intrigue, aphorisms, deep symbolism, specific author's

constructions, figurative language. The author's thoughts are encoded by signs of national culture, «thought-images» of texts by D.Dontsov, Y.Lypa, E.Malanyuk, as well as the interpretation of these authors of the most important national problems from which Yurii Kosach starts in his further reflections, provoking the reader to discuss them. Rhetorical constructions and symbolic-code notions of his essayistic often looked like part of the verbal structures of the Western Ukrainian cultural text. The writer did not always take in quotations other people's thoughts, sentences, phrases. However, he did not so much appropriate someone else's product as used it as a universally recognized element of the cultural code, constantly expanding its field of meaning.

The third section focuses on the problem-conceptual specifics of the work «Guarding the Nation». The central event of Ukrainian history for the essayist is the formation of the state, and the modeling of this sacred history through the «verbal guard», that is Ukrainian writing – the most important national-spiritual act. The author consciously synthesized all the intellectual achievements around the question of the beginnings, content and significance of the Ukrainian state formation of the princely age for the future of Ukraine. Messianism is pervasive in the essay along with the state idea, as an important role in the work is given to understanding the place of Ukraine in the world and its mission in the history of Ukrainiansocio-philosophical thought, beginning from ancient times to the early 20th century. The essayist linked some historical events, facts and important documents and presented them as a manifestation of the will to carry out and the saved mission of Ukraine, its mission in the world. He drew attention to the fact that the three majestic works «A Word about Igor's Regiment», «God's Mercy» and «History of the Rus», that were each in their own time «evidence of the inexhaustibility and immortality of our spirit, which were its guardians».The author suggests that they arose from some «mystical revelation, given to the nation during the great trials as reserved tablets of faith, as beacons of national hope for future generations». In the idea of national

messianism in Kosach's work there are three interrelated components: the spiritual, nationa- state and political mission of Ukraine in the world.

It is stated that Yurii Kosach on the basis of Ukrainian literature, starting from his oral samples and ending with the literature of the first half of the 30s, substantiated the thesis about the occidental writing of Ukrainian culture, Ukrainian way of thinking, Ukrainian worldview, Ukrainian mentality in general, emphasizing the occidental concept of «free nation», which is the basis of Ukrainian state formation, the European system of values, which is specific to Ukrainian culture, national identity, which rises to the heights of European culture.

Yurii Kosach is a self-sufficient artistic figure, an intellectual, the creator of his own world as a text, with his own code of «re-reading» the acquired cultural experience. By transferring the herald's text to his own, the essayist makes this space open, capable of evolving and updating forms and updating content. The great merit of the author is both the spread and development of the herald's cultural and ideological code, and the attempt to synthesize national history, literature, culture, to create national mythology. The basic principles of modeling the text «Guarding the Nation» are implemented through an emphasized personal position as for all issues raised in the essay, free composition, unpredictability of the author's story, open demonstration of no- standard thinking, unexpected turns of thought, strengthening of the artistic beginning of a literary-critical text with a number of stylistic features, such as figurative symbolism, aphorism, colloquial intonation and vocabulary etc. He started from the social function of the work of art in harmony with artistic criteria, in every way raised the social functionality of literature, firmly defending the position that literature has the ability to form spirituality, and therefore must solve artistic problems guided by the principles of nationalism. It is also the author's understanding of current issues in the history of Ukrainian literature, Ukrainian history and state formation, the material is deeply experienced by the author and is the first inspired attempt to synthesize the problem of guarding the nation with the Ukrainian word.

It is established that in the essay «Guarding the Nation» Yurii Kosach embodied the highest ideals of national spirituality and built a continuous line of tradition, actualizing key national issues. But most importantly-he missed all this through his subjective impressions and aesthetic experiences, making this story his own proposal-alive, clear and personally meaningful to the reader, finding a suitable symbolic and metaphorical form of embodiment with numerous parallels and antitheses.

Key words: essay, literary essayistics, essema, heraldry, author, concept, conceptosphere, paradigm, «boundary situation», literary-critical axiology, discourse, national spirituality.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Гніздицька М. До проблеми хронологічної та жанрової класифікації літературно-критичної спадщини Юрія Косача. *Філологічні трактати*. Суми, 2017. Том 9. № 4. С. 139-145.
2. Гніздицька М. Історіософський аспект літературно-критичних статей Ю.Косача для «Бюлетня Польсько-Українського». *Studia Polsko-Ukraińskie*. Варшава, 2018. №5. С. 129-140.
3. Гніздицька М. Історія українського письменства крізь призму національної ідеї Юрія Косача в есе «На варті нації». *Наукові записки ТНПУ*. Серія літературознавство. Тернопіль, 2019. №51. С. 35-50.
4. Гніздицька М. Особливості фігуративної мови есеїстики Юрія Косача. *Київські полоністичні студії*. Київ: Талком, 2018. Т. XXXV. С. 91-99.
5. Гніздицька М. Проблеми традиції в українській есеїстиці. *Наукові записки*. Серія літературознавство. Тернопіль, 2018. №49. С. 11-25.
6. Гніздицька М. Юрій Косач про призначення літератури і місію письменника. *Філологічний дискурс*. Хмельницький, 2018. № 7. С.47-5.

Додаткові публікації:

7. Гніздицька М. Есе Юрія Косача «На варті нації» в контексті націокультурного дискурсу «вісниківства». *Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії*. Одеса, 22-23 березня 2019. С. 9-11.
8. Гніздицька М. Нарис Юрія Косача «На варті нації» та есеїстка вісниківства. *Збірник наукових статей «Медіанпростір»*. Тернопіль, 2017. №10. С. 25-30.
9. Гніздицька М. П. Проблема державотворення у публіцистиці Юрія Косача. *Процеси українського державотворення від давніх часів до сьогодення*. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (з нагоди 1000-річчя з початку правління Ярослава Мудрого) 18 квітня 2019 року. С. 120-123.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА ЕСЕЇСТИКА 20-30-Х РОКІВ XX СТ.: ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	25
1.1. Теоретико-методологічні аспекти літературної есеїстики	26
1.2. Актуалізація жанру есею в умовах «межової ситуації».....	42
1.3. Вісниківська есеїстика в літературному процесі доби міжвоєнтя	53
Висновки до розділу 1	65
РОЗДІЛ 2. ЕСЕЇЗОВАНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЮРІЯ КОСАЧА «НА ВАРТІ НАЦІЇ» У ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ ДОБИ	68
2.1. Жанрова парадигма літературно-критичної діяльності Юрія Косача.....	68
2.2. Структурно-композиційна специфіка « На варті нації»	78
2.3. Стельові домінанти.....	106
Висновки до Розділу 2	117
РОЗДІЛ 3. ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА АКСІОЛОГІЯ «НА ВАРТІ НАЦІЇ» У ВІСНИКІВСЬКОМУ КОНТЕКСТІ	121
3.1. Призначення літератури і місія письменника	121
3.2. Історичні метаморфози української державності та менталітету	138
3.3. Естетика провіденціалізму і месіанізму	160
3.4. Концепція Окциденту й Орієнту	172
Висновки до Розділу 3	189
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	199
ДОДАТКИ.....	222

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Юрій Косач (1908 - 1990) – неординарна мистецька постать, інтелектуал, творець власного світу як тексту, з індивідуальним кодом «перепрочитання» національного культурного досвіду. Початок його літературно-критичної і публіцистичної діяльності припадає на 1930-ті роки – добу національного піднесення і національної трагедії. Вирішальний вплив на формування його світогляду мали громадсько-культурне та літературно-мистецьке оточення, зокрема «вісниківство» (як культурна концепція і літературна течія), пов'язане з виданням журналу «Літературно-науковий вісник» з 1922 по 1939 роки за редакцією Д. Донцова, що активно впливало на тогочасний літературний процес. У той період на західноукраїнських землях інтенсивний розвиток жанру есею був зумовлений перехідною епохою, кризовою ситуацією і високим рівнем національної культури. Жанр став «символом зрілості, завершеності національної культури» (О. Баган), а відтак зайняв одне з найпочесніших місць на сторінках журналу. Вісниківці, чия творчість заґрунтована в націософські проблеми, запропонували переоцінку етапів і постатей історії української літератури. Ці ідеї як безпосередню творчу настанову втілив у есеї «На варті нації» Юрій Косач. Синтезувавши основні теоретичні напрацювання вісниківців і їх реалізацію в галузях історії, політики, філософії, літератури, етнопсихології, він вибудував цілісну картину рідного письменства як історію національної ідеї і духу. З різних причин ця студія, як і майже уся літературно-критична спадщина, а це понад 200 праць, досі ґрунтовно не розглянута дослідниками. Відсутність наукової рецепції есеїстики письменника, недостатня увага до жанрової природи та націософських проблем, піднятих й осмислених Юрієм Косачем на сторінках есеїзованої історії української літератури «На варті нації», зумовлюють *актуальність* теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені

Володимира Гнатюка в руслі комплексної теми «Національні моделі української та світової літератури» (номер державної реєстрації 0118U003136). Тема роботи затверджена на засіданні вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка 27 січня 2015 року, протокол №6.

Мета роботи – дослідити есеїзовану історію української літератури «На варті нації» Юрія Косача в контексті націософських ідей вісниківства.

Для реалізації мети передбачено вирішення таких **завдань**:

- окреслити теоретико-методологічні та історіографічні аспекти жанру есею та естетично-культурні засади творчості Юрія Косача;
- дослідити роль Дмитра Донцова і вісниківських мистецьких принципів у становленні ідейно-естетичної свідомості Юрія Косача 30-х років ХХ ст.;
- проаналізувати есеїзовану історію української літератури Юрія Косача «На варті нації» крізь призму есеїстичних принципів вісниківців;
- з'ясувати роль і місце есею «На варті нації» в українському літературному процесі та критиці й окреслити місце автора в історії літературознавчої думки ХХ ст.;
- схарактеризувати структурно-композиційну специфіку та виокремити стильові домінанти есею;
- виявити націософські засади літературно-критичної аксіології праці «На варті нації» в контексті національного дискурсу вісниківства та окреслити її проблематику.

Об'єктом дослідження є есеїзована історія української літератури «На варті нації» Юрія Косача. Взято до уваги літературно-критичну та ідеологічно-публіцистичну есеїстику Ю. Косача 30-40-х років, літературно-критичні, культурологічні та публіцистичні есеї Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, О. Ольжича.

Предметом дослідження є націософська специфіка есеїстичного мислення Ю. Косача у праці «На варті нації» в контексті вісниківства, що

структурує його літературно-критичну та ідеологічно-публіцистичну есеїстику 30-40-х рр. та вводить автора в історію літературознавчої думки початку ХХ ст.

Теоретико-методологічна основа дисертації. Теоретичному осмисленню актуалізованої в дисертації проблеми сприяли праці Т. Адорно, С. Андрусів, О. Астаф'єва, О. Багана, М. Балаклицького, М. Варданян, М. Васьківа, Л. Вашків, О. Веретюк, М. Гнатюка, Г. Грабовича, Р. Гром'яка, Т. Гундорової, М. Епштейна, М. Євшана, О. Забужко, К. Зацепіна, В. Іванишина, М. Ільницького, Л. Кайди, С. Квіта, Г. Ключека, Ю. Коваліва, С. Козака, В. Колкутіної, М. Комариці, О. Куцої, Н. Кучми, З. Лановик, М. Лановик, М. Леськова, Г. Лукача, М. Мафтин, В. Мацька, Є. Нахліка, С. Павличко, О. Пахльовської, А. Погрібного, Я. Поліщука, Н. Поплавської, Р. Радишевського, С. Романова, І. Руснак, Л. Садикової, В. Супруна, Л. Супрун, М.-Р. Стеха, М. Ткачука, С. Хороба, Г. Швець, Т. Швець, С. Шебеліста, В. Шкловського, Н. Шумило та інших. Окрему увагу, з огляду на предмет дослідження, звернено на літературно-критичні, філософські, ідеологічно-публіцистичні есеї Д. Донцова та вісниківський естетико-літературознавчий досвід (Ю. Липа, Є. Маланюк, О. Ольжич та ін.).

Залучено також наукові досягнення з філософії, естетики, психології, націології, історії та культурології (Р. Барт, П. Гайденко, В. Горський, Я. Грицак, М. Еліаде, В. Іванишин, К. Кислюк, Е. Клюс, В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький, І. Мірчук, Ф. Ніцше, В. Парето, К.Г. Юнг, В. Янів, К. Ясперс та ін.).

Методи дослідження. У роботі, відповідно до мети і завдань, використано низку методів, які дають можливість висвітлити порушені проблеми: *культурно-історичний* – для осмислення суспільно-історичних чинників, які визначали специфіку української есеїстики першої третини ХХ ст. і Косачевої зокрема, *формальний* – для аналізу літературно-художнього твору як органічної єдності змісту і форми, *типологічний* – для окреслення

спільних ознак у творчості письменника чи літературного напрямку, *компаративний* – при дослідженні впливу вісниківської націософії на есеїстику Ю. Косача, *функціональний* – при інтерпретації текстів як знаково-символічних систем, визначенні специфіки есеїстичного мислення Ю. Косача, метод *міфологічного аналізу* – у процесі дослідження авторського міфу Юрія Косача, який спирався на структуру і символіку космогонічного міфу, трактуючи його як символічний «шифр» національного буття. У процесі написання дисертації використано герменевтичний підхід (передусім у **ході** націософської інтерпретації) при осмисленні вісниківцями і Ю. Косачем основних націософських проблем, а також загальні методи аналізу, синтезу й узагальнення.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що *вперше* в українському літературознавстві системно проінтерпретовано есеїзовану історію української літератури «На варті нації» Юрія Косача в контексті вісниківства, сформульовано нові наукові положення, концепти і висновки; акцентовано увагу на жанрових особливостях есею, що дозволило цілісно осягнути основоположні засади цієї праці; розглянуто концепцію «література на варті нації» як організуюче начало Косачевої есеїстики, продемонстровано логіку потрактування письменником періодизації історії української літератури, художніх творів, постатей окремих митців. *Набуло подальшого розвитку* обґрунтування факторів, що вплинули на актуалізацію жанру есею в українській гуманітаристиці 30-40-х років ХХ ст.; жанрова класифікація літературно-критичної спадщини Юрія Косача; дослідження есею «На варті нації» в контексті вісниківства, його образності, що дозволило підтвердити висновки про ідейно-світоглядні засади націоналізму як провідного суспільно-духовного і культурного явища доби міжвоєнної; окреслення спільного і своєрідного у вісниківській есеїстиці та есеїстиці Ю. Косача. *Удосконалено* систематизацію теоретичних та літературно-критичних поглядів на жанрову природу есею.

Теоретичне значення дисертації полягає в емпіричному обґрунтуванні ефективності дослідження «На варті нації» Ю. Косача й вісниківської есеїстики з урахуванням її жанрової специфіки, що дає можливість по-новому осмислити ті аспекти, що їх літературознавство, описуючи за канонами академічної науки, оцінювало як суттєві недоліки, а саме: суб'єктивність в оцінках літературно-критичних явищ, авторське індивідуально-особистісне сприйняття проблеми і його декларація, надмірна публіцистичність і розкутість думки, інтерпретація, а не аналіз матеріалу, вільний, індивідуальний стиль, позначений парадоксами, експресіями, афористичністю письма тощо.

Практична цінність роботи. Результати дослідження можуть бути використані в: *навчальному процесі* – у вузівських курсах лекцій з історії української літератури та літературної критики, спецкурсах та семінарах, присвячених вивченню літератури й літературознавства міжвоєнного періоду чи діаспори; при укладанні підручників і навчальних посібників, фахових видань довідникового характеру, при написанні магістерських, бакалаврських, курсових робіт; *науково-дослідній діяльності* – в подальших наукових студіях творчості Юрія Косача.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням. Одержані результати і висновки сформульовані безпосередньо автором. Будь-які форми використання праць інших дослідників супроводжуються відповідними посиланнями.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Окремі теоретичні положення презентовано у доповідях та виступах на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародній науковій конференції «Володимир Гнатюк і його роль у розвитку національної культури» (Тернопільський національний педагогічний

університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 25-26 травня, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Літературна етноімагологія: рецепція України та її культури в наукових працях Мікулаша Неврлого» (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Хмельницький, 1-2 листопада, 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2-3 листопада, 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «Українська і польська політична еміграція ХХ століття: традиції, особистості, ідеї, риторика» Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Білостоцький університет (Польща), Київ, 23-25 травня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Процеси українського державотворення від давніх часів до сьогодення», приуроченій 1000-річчю з початку правління Ярослава Мудрого (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 18 квітня 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії» (Міжнародний гуманітарний університет, Одеса, 22-23 березня 2019 р.); Міжнародній науковій конференції «Сучасні тенденції розвитку медіагалузі та регіональні ЗМІ» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 10-13 травня 2019 р.); Міжнародній науковій конференції «Творчість Уласа Самчука в регіональному, національному, універсальному вимірах» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 20 лютого 2020 р.) та на щорічних науково-звітних конференціях професорсько-викладацького складу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (2015 - 2020 рр.).

Публікації. Ключові положення й результати дослідження висвітлено в 9 наукових публікаціях, із них 5 – у наукових фахових виданнях України, одна –

у закордонному збірнику та 3 – матеріали конференцій. Усі публікації одноосібні.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (295 позицій).

Загальний обсяг дисертації – 225 сторінок, основний текст – 182 сторінки

РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА ЕСЕЇСТИКА 20-30-Х РОКІВ XX СТ.: ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Початок есеїстичної літературно-критичної і публіцистичної діяльності Юрія Косача припадає на 1930-ті роки – добу бурхливих подій національного піднесення і національної трагедії, свідком яких був ще зовсім юний автор. Вирішальний вплив на формування його світогляду мали громадсько-культурне та літературно-мистецьке оточення. Світоглядним орієнтиром (принаймні на найближчі десять років) для Юрія Косача стало передусім «вісниківство» (як культурна концепція і літературна течія), що було пов'язане з виданням журналу «Літературно-науковий вісник» (від 1933р. – «Вісник») за редакцією Д. Донцова з 1922 р. по 1939 р. і активно впливало на літературний процес у міжвоєнне двадцятиріччя XX ст. та під час Другої світової війни. Особисті контакти і співпраця з Д. Донцовим, Ю. Липою, Є. Маланюком, О. Ольжичем увиразнили вісниківські концепти, що їх підхопив, трансформував і розвинув Юрій Косач у своїй есеїстиці періоду міжвоєнтя. Одне із центральних місць, так само, як і у вісниківській, займає питання про призначення літератури (мистецтва) і місію письменника (митця) у житті нації. Прикладом слугує його есеїзована історія української літератури «На варті нації», в якій етапи розвитку українського письменства, художні твори, постаті письменників, суспільно-громадських, культурних і державних діячів, історичні події пропущені через авторське індивідуально-особистісне сприйняття. Праця друкувалась у паризькій газеті «Українське слово» упродовж року (від 16.08.1935 р. до 30.08.1936 р.). Згодом її надруковано окремою книгою, але з невідомих причин була «знищена у накладі» [225, с. 20]. І лише у 2017 році у серії «Студії з україністики» за загальною редакцією члена-кореспондента НАН України Ростислава Радишевського, який є упорядником і автором вступної статті, «На варті нації» вперше видано в Україні [120].

1.1. Теоретико-методологічні аспекти літературної есеїстики

Стати жанром, що вміщує і відображає магістральні духовні процеси епохи, український есей зумів лише на початку ХХ століття. «Пов'язане воно з тим вибухом національно-культурного самооновлення, вглиблення і розширення, проривом до опанування стилів і жанрів західної культури, який тоді стався в Україні. Акцент найпередовіших діячів нашої еліти на потребі національної розкнутості і розмаху, величі став підсвідомим стимулом до оволодіння цим жанром» [6, с. 59-60]. М. Балаклицький звертає увагу на те, що лише третє покоління української інтелігенції на початку ХХ ст. спромоглося на опанування жанру есею ще й тому, що в попередніх генерацій не було для цього журнального простору, комунікаційної передумови. Дослідник слушно відзначає есеїстичну форму літературно-критичних виступів представників естетичних і політичних течій та угруповань таких, як Микола Міхновський, Сергій Єфремов, Гнат Хоткевич, Микита Сріблянський (Шаповал), Микола Євшан [16, с. 25], хоч і не аналізує їх і не виокремлює ті особливості, за якими їхні тексти можна беззастережно віднести до есеїстики.

За спостереженнями Г. Швець, есей як повноцінний, самодостатній жанр в українській літературі постає лише в 20-30-ті роки ХХ століття «в рефлексивних за характером і пристрасних за оцінками писаннях вісниківців (Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, Л. Мосендза)» [46, с. 7]. С. Квіт додає, що «в українському інтелектуальному житті мода на есеїстику поширюється у 20-30-х роках ХХ століття завдяки головному редакторові «ЛНВ» («Вістника») Дмитрові Донцову» [93, с. 37].

Унікальна природа жанру всіляко протистоїть будь-якій уніфікації та схематизації. Попри те, що «есе може бути філософським, белетристичним, критичним, історичним, автобіографічним... але суть у тому, що воно, як правило, буває усім зразу», – стверджує М. Епштейн і наполягає на тому, що

«це не художній, не філософський, не науковий, а саме загальнокультурний феномен, механізм збереження і саморозвитку культури як цілого» [73, с. 341].

Теоретичне дослідження есею в українській науці починається лише з 90-х років ХХ століття, коли есеїстика переживає вже свій справжній розквіт. У збірках Віктора Неборака, В'ячеслава Медвідя, Юрія Андруховича, Оксани Забужко, Євгена Барана, Тараса Прохаська, Сергія Жадана, Олександра Ірванця, Юрка Покальчука, Володимира Цибулька, Андрія Бондаря, Миколи Рябчука, Ярослава Грицака, Григорія Грабовича, Ніли Зборовської та багатьох інших письменників і вчених. Проте важко не погодитися з Л. Кайдою. Вона розглядає жанр як складну систему, дослідження якої «під силу лише філології на філософському рівні» [89]. Окрім того, заявлені схеми і класифікації есею не можуть визначатись як остаточні чи єдино правильні, оскільки «це суперечить самій природі жанру есе, що виключає жорсткі схеми і класифікації» [234, с. 45]. Тобто «невизначеність» – одна із іманентних особливостей його природи і закон жанру. Однак, якщо есей досліджується як жанрове утворення, а саме такий погляд переважає в сучасному літературознавстві, то повинні існувати і загальні закономірності, що дозволяють відрізнити його від інших жанрів.

Аналіз теоретичних праць із цієї проблеми дав змогу виокремити жанрові доміанти есею, що відображають загальні тенденції розвитку сучасного літературознавства щодо цього питання. Звісно, ми спираємося лише на ті дослідження, в яких жанр постає як незалежний і самодостатній.

У «Літературознавчому словнику-довіднику» (1997 р.) есей (від франц. «essai» – спроба, проба, начерк) визначається як «один із літературно-публіцистичних жанрів, що базується на концепції особистості митця. Відбиваючи авторський мікросвіт із цілою системою підсвідомих кодів, есеїст зображує в тексті низку власних образів. У літературознавстві під поняттям *есеї* розуміють невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного

приводу чи питання і не претендує на вичерпне і визначальне трактування теми. Як правило, воно виражає нове, суб'єктивне слово про щось і носить філософський, історико-біографічний, публіцистичний, літературно-критичний, науково-популярний чи белетристичний характер» [184, с. 249]. У визначенні підкреслюються декілька домінантних рис жанру, а саме: акцент на індивідуально-особистісній позиції автора, суб'єктивність як особливий метод, вільна композиція, відмова від претензій на вичерпне і визначальне потрактування теми.

Попри широко розповсюджену думку, що «есеїстичний жанр відсвяткував своє чотирьохсотліття, він залишається однією з найменш теоретично вивчених галузей словесності» [73, с. 334] і «єдиної для всіх моделі есе ніколи не існувало й не існує» [234, с. 33], починаючи принаймні з початку ХХ століття, коли венгерський філософ Г. Лукач у теоретичному есеїстичному трактаті «Про сутність і форму есе: лист до Лео Поппера» (1910) [186, с. 45-65], а російський формаліст В. Шкловський у праці «Литературный опыт («essai») в его формальном окружении» [274] започатковується теоретичне дослідження й обґрунтування есею. В останні десятиліття теорія есеїстики в українському літературознавстві переживає період свого інтенсивного розвитку. Про це свідчать наукові монографії і дисертаційні дослідження в українському і зарубіжному літературознавстві: В. Липіної-Березкіної [178], Л. Садикової [234], Г. Швець [268], С. Шебеліста [269]; статті і наукові розвідки О. Багана [5,6,7], Н. Мирошкіної [197], О. Ципорухи [264], Н. Іванової [86] та ін.; методичні розробки М. Балаклицького [16], В. Березкіної [19], С. Квіта [93].

У наукових працях останніх десятиліть жанрова матриця есею виглядає об'ємною. Вчені підкреслюють і обґрунтовують його як специфічну форму на помежів'ях літератури та інших форм свідомості, трактуючи інтегративний і синтетичний характер як суть, осердя есеїстичного жанру, який М. Епштейн, часто не без пафосу, називає «наджанром», «синтетичною формою свідомості»

[73, с. 345]. У дисертаційному дослідженні Г. Швець [268] есей трактується як «специфічна форма на помежів'ях літератури та інших форм свідомості, в якій синкретично поєднуються начала епосу й лірики з нехудожніми і неестетичними елементами і суттю якої є суб'єктивація авторським «я» різноманітних явищ культури; цій вільній за композицією, асоціативній за логікою розвитку думки, неповній за характером висвітлення теми формі притаманні надзвичайна рухливість і мобільність, налаштованість на контакт з іншими жанрами, тому есей може розглядатися як гібридний жанр, структура і стиль якого підпорядковуються суб'єктивній авторській логіці» [268, с. 32-33].

Сергій Квіт вважає, що есей – це суб'єктивний синтетичний жанр, який «передбачає інтерпретацію, а не опис різноманітного фактажу, відбір насамперед присутньої інформації», діалог з читачем та, найголовніше, – «він може існувати тільки за умови наявності яскравої авторської особистості» [97, с. 37]. Учений так само вважає однією із найважливіших ознак есею його стиль – вільний, розхристаний, але саме такий нашоує на «несподівані сполуки, зв'язки, споріднення, спільності, до яких не дійшло б за допомогою якоїсь іншої методи» [97, с. 37].

Заслуговує на особливу увагу визначення жанру, запропоноване Л. Садиковою, де зафіксовано тенденцію останніх років до потрактування науковцями есею як явища ширшого й об'ємнішого, ніж одинична жанрова форма, і зроблена спроба закріпити за ним низку особливостей, що складають ядро жанру, його жанровий код. Відтак, за Л. Садиковою, есей – «літературний жанр, визначальними ознаками якого є: яскраво виражене особистісне начало, діалогічність, наявність синтезуючих тенденцій, елементи перехідності і помежів'я, пошуковий характер. Характерною для нього є схильність до жанрових модифікацій і проникнення в інші жанри, що проявляється у виникненні нових жанрових форм, таких як роман-есе, оповідання-есе, мемуари-есе» [234, с. 25].

Отож серед жанротвірних особливостей есею вчені найчастіше називають: 1) широку тематичну орієнтацію; 2) індивідуально-особистісний первень; 3) діалогічність; 4) синтетичність, інтегральний і межовий характер; 5) довільну композицію, фрагментарість, «нелінійність думки», орієнтацію на пошуки як на рівні змісту, так і форми. Інші ознаки, на думку дослідників, не є домінантними, а отже знаходяться у підпорядкуванні до основних особливостей. Ми поділяємо таку думку і будемо її обґрунтовувати в процесі дослідження. Коротко зупинимося на кожній із ознак, що складають жанрову матрицю есею.

Есей відрізняє широка тематична орієнтація, «актуалізація різноманітної проблематики, що практично відображає усі сфери життєдіяльності людини і суспільства, поєднання змістових і концептуальних рівнів» [234, с. 34]. Варто додати, що, на відміну від інших жанрів, які так само мають широку тематичну спрямованість (наприклад, роман, нарис, стаття тощо), жанр може системно охоплювати своїми пошуками філософську, релігійно-філософську, культурологічну, історіософську, соціально-політичну, літературознавчу проблематику. Науковці, наприклад, завжди вагалися, куди віднести есеїстику Д. Донцова, в якій проблеми літератури переплітаються з проблемами політичними, ідеологічними, філософськими, етнопсихологічними. Теоретичний аналіз «На варті нації» Ю. Косача дозволив нам зробити висновок, що твір може належати як до історії української літератури, так і до культурології, історії державотворення, етнопсихології, оскільки письменник піднімає, інтерпретує, намагається синтезувати чималу кількість світоглядних, філософських, історико-літературних проблем, переводячи їх в індивідуально-особистісну площину, робить їх приватною пропозицією. Таке перевертання класичної ситуації, коли сфера універсального потрапляє в площину унікального, індивідуального, невпорядкованого А. Соломеїн називає парадоксальністю есеїстики: «У просторі есе відбувається не просто

емансипація індивідуального начала, але тенденція одержує подальший розвиток: відбувається асиміляція загального індивідуальним» [247].

Важливо, що, називаючи серед жанрових доміантних рис широку тематичну орієнтацію, Л. Садикова звертає увагу і на притаманний виключно есею характер проблематизації, принципи естетичної організації матеріалу, де «ліричний кут зору – закон жанру есе» [234, с. 34]. Варто зауважити, що в одній із перших теоретичних розвідок есеї-трактаті «Про сутність і форму есе: лист до Лео Поппера» (1910) угорського філософа Г. Лукача жанр так само порівнюється з поезією і наголошується, що «може бути стилістично рівноцінним поетичному творінню» [186, с. 46]. «Ліричний кут зору», на нашу думку, зумовлений суб'єктивною авторською інтерпретацією теми, що є центральною установкою у ньому. Оскільки есей відображає не дійсність безпосередньо, а лише її переживання, то упорядкування, структурування естетичних переживань, що, за Г.Лукачем, є однією з найважливіших функцій жанру [186, с. 46], відбувається під ліричним кутом зору.

Наступною ознакою есею є *індивідуально-особистісне начало*, суб'єктивна авторська інтерпретація теми, яку більшість учених розглядають як «основний принцип організації усієї жанрової системи есе» [234, с. 36]. Родоначальник жанру французький мислитель Мішель де Монтень, видавши 1588 року книгу «Essais» (перекладається як «проби», «спроби», «розвідки»), що стала відомим на весь світ канонічним зразком есеїстичної форми, власне, відкрив і задекларував самоцінність людської особистості, її право на індивідуальне осмислення світу. Тому логічно, що в самій природі жанру, як підкреслює М.Епштейн, закладено «саморозкриття і самообґрунтування індивідуальності» [73, с. 335], а також: «есе може присвячуватися всесвіту, істині, красі, субстанції, силогізму – зрештою, ці теми втратять всезагальність, набувши конкретності волею самого жанру, що зробить їх приватністю на фоні того всеобіймаючого «я», яке утворює безкінечно розверстий горизонт есеїстичного мислення» [73, с. 337].

Тезу «есеїст повинен осмислити і знайти самого себе, повинен будувати Своє зі Свого» [186, с. 61] Г.Лукач поставив у центр своїх роздумів про особливості і можливості есею як жанру. Ідеться про декілька взаємопов'язаних аспектів, а саме: індивідуальний кут зору на всі, без винятку, проблеми, підкреслено особистісна позиція та автор як «матеріал письма» [86, с. 18]. В. Шкловський теж провідною рисою жанру вважає бажання автора передати зміст читачеві саме через зображення певної проблеми як особистого переживання. [274, с. 45]. Теодор Адорно додає, що будь-яка ідея есею, не пропущена через індивідуальність, позбавлена онтологічної цінності [283, с. 158].

С. Квіт серед домінантних рис, що визначають жанр, на перше місце теж ставить особистісне начало. Вчений відзначає: «Глибина думки, її розмах, різноманітність і навіть певна хаотичність порушених проблем, довільність викладу, яскраве оперування цитатами – ось риси цих творів. І головне – над усім панує суб'єктивність, індивідуальність Автора» [97, с. 15]. Л. Кайда доводить, що усім відомий вислів «Я маю не когось, а самого себе...», через який М. Монтень явив світу своє право на «приватний модус», що відрізняється від іншого, публічного (юрист, філолог, філософ), сприймається не лише як «генетичний код» жанру, що народився, але і як універсальна система сумісності вільної особистості й оточуючого світу – «лиш неординарна особистість, пропустивши цей світ через своє сприйняття, стає виразником епохи і національної культури» [89]. Таким чином, індивідуально-авторське начало будь-якого есею – це його осердя, центральна жанроутворювальна особливість. Навіть не «начало», як уточнює В. Липіна-Березкіна, а «відправна центральна установка самого процесу самосвідомості» [178, с. 138].

Варто звернути увагу також на те, що деякі науковці небезпідставно загострюють увагу на суб'єктивній авторській інтерпретації як особливій есеїстичній процедурі «переживання і трактування культурних смислів».

Наприклад, К. Зацепін доводить, що «інтерпретація в есе виступає умовою можливості розуміння себе та інших в культурі і через культуру» [81]. У свій час Г. Лукач писав: «Есе не винаходить нове із порожнього, а просто по-новому упорядковує речі, які колись були життєвими» [186, с. 56]. Цим самим філософ узаконив право на особливе поцінування інтертекстуальності і прописав її як одну з найважливіших есеїстичних процедур, адже есей – це завжди новий погляд, нова пропозиція, нова, часто зовсім неочікувана, інтерпретація подій, відомих творів, ідей, імен тощо.

Тяжіння до синтезу, особистісна інтерпретація культурних кодів, «діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами та з подальшим текстотворенням» [241, с. 191] (так розшифровує інтертекстуальність О. Селіванова) – те, що є досі каменем спотикання традиційного літературознавства при оцінюванні вісниківських текстів. Ні в 30-ті рр., ні пізніше, ні тепер не добачено у них (а за ними і в есеїстиці Юрія Косача міжвоєнного періоду) переорієнтації із традиційних на есеїстичні принципи пізнання людини і світу, а тому до останнього часу їх тексти продовжують оцінюватися за параметрами традиційного літературознавства. Саме так аналізує особливості вісниківського літературно-критичного стилю і О. Омельчук у монографії «Літературні ідеали українського вісниківства (1922-1939)». «По суті, методів у вісниківських студіях протиставляється суб'єктивне відчуття: декларується неприйняття «універсальних метод», вивищується індивідуальне бачення» [207, с. 38], – резюмує дослідниця. І далі, цитуючи уривок з есею Д. Донцова «Наше літературне гетто» («Важне не тенденція, не напрямок, не число, не школа – важне внутрішнє Я поета, напруженість волі, гострість вражливості, інтенсивність сприймання, агресивність емоцій <...>. Важна глибока й сильна скала емоцій, великий темперамент. Коротко – важна індивідуальність мистця <...>. Щоб твір був видатним, мусить бути видатною особистістю мистця, світ його переживань. А цієї індивідуальності не витворить естетика травоядів <...>» [207, с. 38]),

дослідниця устами Д. Донцова озвучує есеїстичні стратегії мислення, однак при цьому на них не загострює увагу, застосовуючи традиційний літературознавчий критерій. Відтак затираються найголовніші здобутки вісниківського тексту. Натомість О. Баган ще в 1995 році висунув ідею про «потребу впровадження в нашу літературу методу есеїстичного літературознавства» [13, с. 8]. Проте найавторитетніші українські літературознавці не зовсім прихильно ставляться до вже існуючого напрямку – актуальної критики, що значно гальмує органічні процеси трансформації гуманітарного знання. До прикладу, Тамара Гундорова вважає есеїзм синонімом дилетантизму й протиставляє його академічному літературознавству. На її переконання, «у 90-і роки сформувався також інший напрям в українському літературознавстві – актуальної критики, що відрізняється відкритою суб'єктивністю, а інтерпретаційні стратегії якого мають функціональний, а часто рекламний та скандальний характер. (...) Відмітною рисою такого роду есеїзму є те, що він спрямований на своєрідне ритуальне «пожирання» авторитетів, а також на переприватизацію сучасного культурного капіталу. У ньому панує мода, каприз і приналежність до однієї тусівки» [58]. Таке критичне ставлення до есеїзму в літературознавстві зумовлене, на нашу думку, недостатнім теоретичним обґрунтуванням критеріїв, яким повинне відповідати есей, зокрема й літературно-критичний.

Наступний принцип – *діалогічність*, що визначається вченими як один із основних в організації жанрової природи [234, с. 36], [72], [81]. Есей – це завжди діалог: діалог із читачем, із самим собою, із наявною системою цінностей («переоцінка цінностей», за Ніцше). Це так само діалог текстів, які щедро використовує автор, культурних кодів, смислів тощо. На відміну від наукових і публіцистичних текстів, есей, як його трактує К. Зацепін, – це «дискурс запитування, а не констатації», де думка явлена як «діюча суб'єктивність, активність якої – у відкритості, потребі співучасті читача».

Тому саме читач, як вважає вчений, своєю інтелектуальною активністю здатен завершити «незавершену форму есе до знову нової цілісності» [81].

Хочемо наголосити, що есей як жанр «підвищеної інтелектуальності і концептуальності» розраховане насамперед на інтелектуального читача, лише за таких умов може відбуватися діалог. Есеїстичні тексти (і це підкреслюють сучасні дослідники) поза тим, що спрямовані на «узагальнення соціально значущого, за своєю природою не розраховані на масового читача, адже в центрі жанровостилістичного і комунікативного простору есе знаходиться елітарна творча особистість, яка використовує високоінтелектуальний мовний код і володіє знаннями, що є в арсеналі обмеженого кола читачів» [32].

До визначальних жанрових ознак есею вчені відносять *синтетичність, інтегральний і межовий характер*. Більшість дослідників схиляються до думки, що місце есею як жанру знаходиться на помежів'ях літератури та публіцистики, критики, філософії, історії, мистецтвознавства, і визначають його як «пограничний між літературою та іншими формами свідомості» [268, с. 21]. У працях В. Липіної-Березкіної його пограничність визначається «як сполука художньої літератури з іншими галузями культури» [178, с. 72]. Л. Садикова так само потрактує межовий характер жанру як співвіднесення його з художньою літературою та іншими галузями культури і літератури, як проникнення крізь межі інших літературних жанрів, проникнення в інші форми [234, с. 39]. Подібні думки висловлює С. Квіт: «Есей має «межовий» характер у відношенні до науки, філософії та мистецтва, зберігаючи в той же час характер незалежного повідомлення» [97, с. 37]. О. Баган бачить місце жанру «на межі літератури і філософії», що, на його думку, «дозволяє проникнути в такі потаємні плетива і лабіринти культури, побачити такі її глибинно-визначальні моменти і явища, що для кожного читача вже сама національна культура постає раптом несподіваною і по-новому значущою. Автор досягає дивної цілісності у виявленні її вартостей...» [15, с. 90]. Про взаємовплив і взаємопроникнення видів і жанрів літератури (художньої,

документальної і мемуарно-біографічної), про стирання меж між літературою і публіцистикою говорить В. І. Шкляр [275, с. 4]. Тереза Левчук зауважує, що на ідейно-змістовому рівні есей поєднує різні форми свідомості [172, с. 140].

Межовий характер жанру відзначає і К. Зацепін, окремо підкреслюючи перетин двох ліній – «естетизацію філософії і публіцистики», з одного боку, і посилення «інтелектуалізації художньої прози», з іншого [81], і додає, що через «кричущу свободу цієї форми» є одночасно і художнім текстом, і критикою, і самокритикою [81].

Отже, включаючи в аспекти своїх роздумів найрізноманітніші проблеми людського буття і національно-культурні процеси, есей «охоплює в поле своїх можливостей» художні, наукові, документальні принципи, «не обмежуючись однією з них, але постійно переступаючи їх кордони і в цій динаміці здобуваючи свою жанрову чи, точніше, наджанрову природу» [73, с. 342], – так визначає особливості межового характеру жанру М. Епштейн у праці «На перехресті образу і поняття...». Він неодноразово підкреслює, що саме на перехресті художніх образів і філософських понять, історичних фактів і морально-етичних імперативів (не віддаючи перевагу жодній із цих форм) і може існувати есей, структурований естетичними переживаннями автора. «Все те, що окремо охоплюється різними формами свідомості, тут повертається «назад», на свої первісні передумови, на дійсність авторської присутності у світі, на всеохопну ситуацію людського буття, яка породжує всі ці форми і не зводиться до жодної з них» [73, с. 343]. «Метафора і поняття, факт і вимисел, гіпотеза і аксіома, гіпербола і парадокс – саме на межі цих різних прийомів виявляється те, що не вміщає жоден із них» [73, с. 345]. Саме тому межовий характер, «невизначеність» складає суть есеїстичного жанру, що його М. Епштейн називає «наджанром», «синтетичною формою свідомості» [73, с. 345]. Розповсюдження есеїстичного принципу мислення на інші жанри і типи творчості М. Епштейн називає «есеїзацією», а сукупність її проявів як цілісний культурний феномен – «есеїзмом» [72].

Учені останнім часом говорять про інтегративний процес у культурі, про невинний рух до синтезу, про есеїзм як особливу якість усієї культури, власне, як «загальнокультурний феномен» (не філософський, не науковий), а саме загальнокультурний, «механізм самозбереження і саморозвитку культури як цілого» [72]. Дослідниця Л. Садикова простежує, як традиція культурної інтеграції, синтез різноманітних культурних кодів і мов визначили культурне і літературне обличчя усього ХХ століття [234]. О. Баган, досліджуючи вісниківство як явище, робить спробу простежити, як його есеїстика у своїй аналітичній методології вміло застосовувала й поєднувала не лише ідеї філософії та культурології, принципи соціології й етнопсихології та їхню мову, але була чимось більшим – «кількасферним феноменом» [6], [7], [14]. Г. Швець есеїстику Василя Барки вперше використовує як матеріал для осмислення особливостей художньої форми есею, її жанрово-стильових модифікацій і співвідношень з іншими жанрами, її культурного синкретизму [268]. С. Шебеліст, спираючись на статтю М. Стріхи «Чому я не культуролог?», де останній запитує: «Чи є, строго кажучи, літературознавчими працями Еліотів «Священний ліс поетів»? Мандельштамова «Розмова про Данте»? Чи Маланюкова «Книга спостережень»? Безумовно, що ні. (...). Це – вельми талановиті (й дуже суб'єктивні) есеї. Проте (принаймні так мені здається) їхні автори зазирнули до предмета своєї цікавості глибше, ніж багато дипломованих докторів літератури. І ці тексти мали глибший вплив на розвиток гуманітарного знання, ніж багато дисертацій чи монографій. Отже, не слід соромитися слова «есей» [270, с. 50], підкреслюємо універсальність, інтегративність, есеїзацію усіх жанрів і сфер культури і навіть науки.

Власне, серед першопрохідців, хто блискуче використовував синкретичний метод, був К. Г. Юнг. Учений наголошував, що «коли знання однієї науки використовуються в практиці іншої, ми відкриваємо для себе безліч несподіваних речей» [279, с. 339].

Есеїзоване письмо також характеризують *довільна композиція, фрагментарність, «нелінійність думки», налаштованість на пошук, експеримент*. Для Теодора Адорно есей – це саме той жанр, що відображає момент зародження думки, яка ще не розвинулась в логічно завершене ціле. А відтак «нелінійність думки» є властивістю саме есеїстичного письма, адже «в есе ідеї не складають ланцюг операцій, думка не розвивається в одному напрямку, швидше аспекти доказів переплітаються, як у килимі» [283]. Філософ проголошує «неметодичність есе» особливим методом і «еретичність основним внутрішнім законом». «Принципова внутрішня незавершеність, неструктурованість, «чорновиковість» [81], на думку К. Зацепіна, є домінантною характеристикою есеїстичного тексту. В. Липіна-Березкіна так само підкреслює, що такі його характеристики, як «вільна і відкрита форма – це не компрометація жанру, а риси жанрової поетики есе, відкритого правді не тільки зовнішній, але і внутрішній (...), постійний динамічний пошук нових і нових глибин особистості» [178, с. 89]. Подібні думки висловлює і Л. Кайда, вона переконана, що «самою структурою жанру закладено, що фрагментарність – не випадкова ознака, а його постійна сутнісна характеристика. Модель заголовка «Про щось», – наголошує дослідниця, – передбачає набір найрізноманітніших поглядів, що не шикуються в лінію, а переходять один в один, спонтанно прикріплюються один до одного. (...) В есе можливий і бажаний будь-який нестандартний хід думки, тому що «природа» і функції цього жанру і полягають у можливості експериментувати» [89, с. 123].

Л. Садикова пропонує розглядати фрагментарність як «стійку жанрову домінанту есе» [234, с. 168], що проявлена і в особливій поетиці. Адже «індивідуальна позиція в розгляді предмета дає можливість з будь-якого боку оглядати предмет усім розмаїттям філософсько-літературних засобів – розповіддю (нарацією), імітацією, інтонуванням, іронією, грою, абстракціями, прямими ремінісценціями, імагінативними асаціями, роздумами, метафорами, алегоріями, парадоксами, символічними фігурами і прямими

термінами [234, с. 169]. М. Балаклицький особливості есеїстичного письма виписав так: «Ефект жанрової свободи створюється відсутністю жорстких композиційно-мовленневих схем. Рух думки невимушений, з частими переходами від конкретного до абстрактного, що неминуче розсуває горизонт дослідження в ім'я пошуку істини. Єдність же цілого досягається кожним автором за непрогнозованою схемою, хоча в підсумку можна говорити про композиційно-мовленнєву гармонію, відмінну од інших жанрів. Стилістичну модель есею можна уподібнити голографічному зображенню, бо автор, «порпаючись у собі», займаючись самоаналізом, довільно, чи навіть оперуючи інтуїтивно обраними композиційно-мовленневими засобами, «просвічує» об'єкт дослідження. Задіяно всі відомі типи мовлення (роздуми, оповідь, опис, пояснення) і форми мовлення (монолог, внутрішній монолог, невласне пряма мова, діалог з уявним опонентом і т. п.). І різні типи словесності: філософські умовиводи, спогади, афоризми, авторський коментар. У цілому ж стилістичні й художні прийоми допомагають створити «есему» (М. Епштейн) – жанрове об'єднання авторської думки й образу» [16, с. 29]. Натомість Г. Швець такі риси, як невеликий обсяг, фрагментарність, легкість і прозорість стилю, філософічність, абсолютну інтелектуальну свободу тощо не вважає жанроутворювальними [268].

Ми поділяємо думки вчених, які вважають, що такі особливості есеїстичного тексту, як довільна композиція, фрагментарність, «нелінійність думки», налаштованість на пошук, експеримент є жанротвірними. Есеїстика вісниківців і Ю. Косача є красномовним тому підтвердженням. Вільний плин думки від однієї проблеми до іншої, пов'язаний не чітким планом, а часто лише складним розгалуженням асоціативних зв'язків, парадоксальних тез і умовиводів, непередбачуваність розвитку авторської розповіді, провокативні висновки і афористичні твердження, риторичні фігури і специфічні авторські конструкції, що сполучаються між собою через складну послідовність

семантичних зв'язків – це далеко не повний перелік особливостей, що об'єднують есеїстичні тексти вісниківців і Юрія Косача.

Таким чином, враховуючи те, що дискусії щодо жанрової природи есе не припиняються, оскільки він постійно перебуває в процесі розвитку, набуваючи все нових і нових жанрово-стильових модифікацій, ми зупинились лише на тих ознаках, які вченими найчастіше характеризуються як домінуючі. Саме на них ми будемо орієнтуватися в процесі аналізу есеїстики Юрія Косача і вісниківців, вважаючи їх базовими для визначення специфічної природи есе.

Принагідно зазначимо, що літературно-критична спадщина Юрія Косача, а це понад 200 праць (літературно-критична, науково-публіцистична, публіцистична есеїстика, огляди, рецензії тощо), майже повністю залишається поза рамками наукових досліджень. Подекуди його праці залучаються лише як додатковий матеріал. Так, досліджуючи питання модерності, модернізації й модернізму в дискурсі Мистецького Українського Руху, С. Павличко декілька абзаців відвела і Юрієві Косачу, зокрема його доповіді на Першому з'їзді МУРу, яка спочатку називалася «Криза сучасної української літератури», однак була надрукована як «Вільна українська література» [209]. Г. Грабович наголошує на «європеїзмі» Ю. Косача МУРівського періоду [52], принагідно цитуючи статтю Ю. Косача, написану під псевдонімом Юнг Р. «Література українська наймолодших». Я. Поліщук у книзі «Література як геокультурний проект» [216] згадує його, щоправда, не називаючи справжнього імені автора. М. Ільницький у монографії «Від «Молодої Музи» до «Празької школи» [87] про Ю. Косача говорить лише в контексті «Нових шляхів» А. Крушельницького.

Нам так і не вдалося відшукати жодного відгуку сучасників Юрія Косача на цю непересічну працю, наповнену універсальними концепціями і історіософськими прозріннями. На відміну від подібних есеїв Д. Донцова, Ю. Липи, Є. Маланюка, О. Ольжича, критика по обидва боки збручанського кордону «На варті нації» зустріла повною мовчанкою. Натомість це одна із

найоригінальніших спроб синтетичного прочитання української літератури, розглянутої як в історико-політичному, етнопсихологічному, так і в філософсько-літературному вимірах. Перед нами есеїзована історія української літератури, пропущена крізь призму націоналізму, під яким, як пояснював один із критиків міжвоєнного періоду С. Николишин, розумівся «світогляд, що виявився творчістю, во главу угла якої поставлено націю» [203, с. 363].

Більше уваги Косачу-критику відведено в працях Р. Радишевського [221],[222], [223], де аналізуються роботи письменника, присвячені проблемам історичної белетристики, а також у передмові дослідника до першого й єдиного видання в Україні есеїзованої історії української літератури «На варті нації» Ю.Косача [224].

Дисертація Романова С. «Історична проза Юрія Косача 30-х - початку 40-х років ХХ століття» (2008 р.) [228], а також монографія «Юрій Косач між минулим і сучасним. Історична проза письменника 1930-х років» (2009) [229] були одними із перших комплексних досліджень раннього періоду творчості письменника, власне, лише його історичної прози. С. Романов, досліджуючи історичну прозу Ю. Косача та її місце в українському критичному дискурсі доби міжвоєнної, також звертається і до його праць, зокрема тих, де письменник концептуально окреслює своє бачення шляхів розвитку історичної прози. Це насамперед статті, що друкувалися 1938 року в журналі «Назустріч» (Львів) – «До проблеми історичної повісті» і «Документ та література».

Серед конструктивних і ґрунтовних досліджень варто виділити дві праці М. Р. Стеха: «У погоні за з'явою: Юрій Косач і його «Володарка Понтиди» [252, с. 118-163] і «Роман Юрія Косача про «Цезаря степів» і «Ordo novus» – новий лад «козакоукраїнської революції» [252, с. 164-221]. Належно поцінована постать Юрія Косача у шостому томі («На розламах міжвоєнного двадцятиліття», 2019) «Історії української літератури: кінець ХІХ – поч. ХХІ ст.: у 10 т.» Юрія Коваліва [101].

Проаналізувавши українські та зарубіжні праці з теоретичної есеїстики, а також есеїстику вісниківців і Ю. Косача, ми виокремили ті ознаки, що складають ядро жанру, той жанровий код, у підпорядкуванні якого знаходяться всі інші ознаки.

1.2.Актуалізація жанру есею в умовах «межової ситуації»

Розвиток есею у європейській культурній традиції тісно пов'язаний із кризою позитивізму в кінці XIX століття. На зміну «філософії думки» приходять «філософія життя» Ф. Ніцше, що заперечує дискурсивно-раціональне мислення «як єдиноможливий спосіб пізнання і поряд з ним ставить інтуїцію, споглядання як специфічну можливість досягнення тієї цілісності, що називається «життям» [29, с. 173]. Учені відзначають важливу роль Ф. Ніцше не лише в переосмисленні традиційного для раціоналізму відношення до Сократа і подальшої філософії, але й для жанрового мислення кінця XIX – початку XX століття. Вільна композиція його праць, де важливе місце займає есеїстичний і діалогічний спосіб філософствування, виводить філософію на нові обшири. Саме з Ф. Ніцше вчені пов'язують естетизацію філософії і «легітимізацію естетичного повороту помежів'я століть», що проявилась, зокрема, в намаганні письменників і мислителів епохи «вдягати серйозні філософські, етичні, соціальні і подекуди навіть політичні питання в «одяг» естетики» [76, с. 205-206]. Процес естетизації філософської, соціальної, етичної проблематики розгортається в цей час у всій Європі.

Передчуття епохальних зрушень у громадському, суспільно-економічному, національно-духовному житті, бажання особисто і негайно реагувати на докорінні зміни стало одним із вирішальних чинників формування жанру, що його вчені пов'язують з перехідними епохами, кризовими ситуаціями і високим рівнем національної культури. Есей, як доводить О. Баган, стає «символом зрілості,

завершеності національної культури. Це наче рефлексія духовної та ідейної наповненості її. Тому входження його в літературну свідомість архіважливе для повновартісного розвитку національної культури. (Табу на есеїстичну традицію в нашій літературі за часів імперії існувало саме з цієї причини)» [7, с. 75].

Перед українською есеїстикою, яка жила цими традиціями, відкрилися нові можливості. Перехід від описовості, реалістичних принципів відтворення людини і світу, прискіплива увага української літератури на помежів'ї XIX – XX століть до ірраціонального, інтуїтивного, суб'єктивного, містичного, повернення до філософії ідеалізму стало основою для розвитку «вільних», суб'єктивно забарвлених художніх форм, які в силу багатьох причин досі не могли відігравати помітної ролі в системі літературних жанрів. Це спонукало до пошуків концентрованих, лаконічних і економних художніх форм, здатних передати суть і глибину явища, події, життя. Підтвердження тому – підвищена увага українських письменників на початку XX ст. до малих жанрових форм і їх небувалий розвиток у творчості В. Стефаника, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, М. Яцкова. Згадаймо, наприклад, і те, як Леся Українка працювала над стилем «Камінного господаря», щоби спресувати його до найвищого рівня концентрації, «наче якусь сильну есенцію, зробити його лаконічним, як написи на базальті, увільнити його від ліричної млявості та розволікlostі (комусь все здається, що він на те дуже хоруг!), уняти сюжет в короткі енергійні риси, дати йому щось «камінного» [256, с. 461]. Тому логічно, що і жанр есею опинився у полі зору українського письменства.

Сьогодні вже поставлена проблема української есеїстичної традиції. Із небагатьох досліджень, часто фрагментарного характеру, можна дізнатися, що вчені знаходять есеїстичність в деяких щоденникових записах, нарисах письменників XIX ст. (Т. Шевченко, І. Нечуй-Левицький, І. Франко) [7, с. 68-75]. Ю. Бурляй пропонує вважати родоначальником есеїстики Г. Сковороду, обґрунтовуючи свою думку тим, що «... багато його творів знаходяться на

межі філософії й художньої літератури й літературно-критичних викладок та поцінувань. І за манерою викладу ці твори набувають ознак есеїстських: це вільний, емоційно наснажений і образний виклад якоїсь проблеми. Прикладом може служити трактат-епістоля Г. С. Сковороди – філософське повчання своєму учневі, молодшому другові Ковалинському» [22, с. 131]. Вивчення нехудожньої прози Василя Барки, намагання дослідити її генезу спонукало Г. Швець переглянути традиційні погляди на історію української есеїстики і не обмежуватися ХІХ століттям. Дослідниця приходиться до висновку, що творчість письменника живиться джерелами середньовічних естетичних відкриттів, а точніше бароко, отож проповідницьку прозу І. Галятовського, Л. Барановича, А. Радивиловського, Д. Туптала, С. Яворського та інших з її біблійною герменевтикою і постійним варіюванням інваріантного смислу пропонує розглядати як джерело Барчиних есе-проповідей і як першу ланку в історії зародження й формування української есеїстики [268].

До подібних висновків досить обережно ставиться М. Балаклицький, пропонуючи розмежовувати есеїстичні риси і власне есеїстику. Опонує Л. Кайді, яка називає есеїстикою твори авторів українського бароко й російського класицизму, учений висловлює сумнів, що такі твори можна називати есеїстикою, слушно зауважуючи: «На нашу думку, індивідуальна свідомість того часу не сягала «есеїстичної» міри саморозкриття. Той же «Духовний регламент» Феофана Прокоповича, який згадує дослідниця, є цілком «публічним» текстом, а співвідношення вірнопідданства й примусу в мисленні українських інтелектуалів на службі у московського царя є надто складним питанням, аби нехтувати ним» [16, с. 24]. Посилаючись на думку Григорія Грабовича, що в українському літературному дискурсі вперше Іван Вишенський ризикнув здобутись на авторський голос, М. Балаклицький припускає, що тільки «неоплатонізм Григорія Сковороди з доктриною самопізнання й похідна від нього традиція (Григорій Квітка, Тарас Шевченко) подібний до західного есеїзму» [16, с. 24-25]. Отож, було б помилкою говорити

про відсутність традицій української есеїстики, оскільки ґрунт для її появи було підготовлено набагато раніше.

Визначним фактором утвердження форми есе в українській літературній традиції стали ті зміни, що відбулися в українській літературі в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., що в сучасному літературознавстві отримали назву «ранній український модернізм», а також зрушення в громадському, соціально-економічному, духовному житті, що відбулися впродовж перших десятиліть ХХ ст., і впливали на зміни світогляду. Драматичні поеми Лесі Українки, новели Ольги Кобилянської, Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, поезії у прозі Михайла Яцкова, Гната Хоткевича засвідчили не лише засвоєння нових філософських ідей і концепцій, підґрунтям яких стали: ірраціональна воля А. Шопенгауера, інтуїтивізм А. Бергсона, «переоцінка цінностей» Ф. Ніцше, антираціональний пафос С. Кіркегора, що полягав у тому, щоб «вирватися з-під влади розумного мислення і знайти в собі сміливість шукати істину в тому, що всі звикли вважати парадоксом і абсурдом» [29, с. 20-21], але й величезний потенціал української літератури, що полягав у здатності акумулювати найновіші світові тенденції естетичного розвитку і синтетично втілювати їх у національні форми.

Леся Українка однією з перших в українській літературі відкрито розпочала ревізію літературного народництва як широкого духовного руху ХІХ століття і протиставила йому новий напрям з ідеєю особистості і «боротьбою за велике визволення індивідуальності» в центрі, який назвала «новоромантизмом» [74, с. 155]. Саме під неоромантичним знаком «переоцінки цінностей» починається рух проти позитивістських схем в літературі й мистецтві, проти народницьких ідеалів «батьків», за утвердження нових культурних парадигм, заснованих на праві митця на індивідуально-особистісне, суб'єктивне бачення світу, орієнтації на символічні (нериторичні) художні принципи, що спонукали до пошуку особистісної мови митця. Маючи філософію Ніцше за надійну опору, «метою мислячих людей стало «саморозкриття» і «самореалізація» [100, с. 10].

«Охоплюючи у своїх смислових площинах інтертекст як комунікативний простір, як синтез ріновекторних думок, сенсів, розумінь і понять, модернізм уможлиблює взаємодію концептуально-мовних картин світу індивіда й колективу, здійснює формально-змістову кореляцію слова (у невичерпності його контекстних значень) і всього тексту, перекодує інтенціональні рефлексії автора в оригінальне асоціативно-образне мислення читача» [193, с. 292-293], а отже є благодатним ґрунтом для розвитку і функціонування есею, що акумулює усі ці параметри і робить їх власною пропозицією.

Разом із тим, прискіплива увага митців до ірраціонального, інтуїтивного, суб'єктивного, містичного на українському ґрунті дала незвичайне для європейського модернізму синтетичне утворення: індивідуалізм – естетизм – націоналізм. На поєднанні естетизму й індивідуалізму з національними святощами як на одній із питомих рис раннього українського модернізму наголошує і М. Ільницький у своєму дослідженні «Від Молодої Музи» до «Празької школи»: «Насправді ж і письменники, що входили до літературного угруповання «Молода Муза», і ті, що були під впливом «Молодої Польщі» (В. Стефанік, Б. Лепкий), чи взагалі поділяли основні принципи естетики модернізму (Леся Українка, М. Коцюбинський, О. Кобилянська) не цуралися ні соціальної теми, ні національних традицій української літератури» [87, с. 17].

Оскільки есей як жанр передбачає діалог, сподівається на діалог, використовує діалог і сам є діалогом ідей, думок, традицій, культур, варто звернути увагу на ще один досить значущий аспект, що пришвидшив розвиток жанру в українській літературі: модерне мистецтво дозволяло в більшій мірі читачеві і глядачеві самим долучатися до творчого процесу: «час, коли митець був учителем, володарем дум, давно пройшов» [262, с. 461].

Наступною важливою причиною утвердження есею як жанру на українському культурному ґрунті була поява після 1905 року періодичної преси й видавництв (українська преса раніше існувала лише в Галичині й Буковині, частково в інших країнах), відносно вільне функціонування української мови.

Повноцінний розвиток українського есею С. Квіт відносить до 20-30-х років ХХ століття і пов'язує з модою на есеїстику, що поширюється в українському інтелектуальному житті завдяки головному редакторові «ЛНВ» («Вістника») Дмитрові Донцову [97, с. 37]. Проте, на нашу думку, перший етап утвердження есею як жанру в українській літературі тісно пов'язаний з теоретичною платформою українського модернізму, київським журналом «Українська хата» (1909-1914 рр.), з його найактивнішими і найяскравішими теоретиками Миколою Євшаном, М. Сріблянським (Микитою Шаповалом) і Андрієм Товкачевським. Критичний дискурс «Української хати» складається переважно з есеїстичних студій, оглядів, есеїзованих літературно-критичних статей, портретів, рецензій тощо. Варто назвати хоча б деякі з них: есеїзовані літературні характеристики М. Євшана «Тарас Шевченко», «Леся Українка», «Іван Франко», «Ольга Кобилянська», есеїстична праця А. Товкачевського «Григорій Савич Сковорода», «Література і наші «народники», есеїзовані літературно-критичні статті: «Проблеми творчості», «Суспільний та артистичний елемент у творчості», «Плач над упадком літератури» та ін. М. Євшана, «Апотеоза примітивній культурі», «Національність і мистецтво» М. Сріблянського.

Ми переконані, що переосмислення ролі і місця жанру есе в літературно-критичному просторі журналу «Українська хата», визначення його основних параметрів і потенцій дозволить віднайти цікаві паралелі, насамперед між «хатянами» і «вісниківцями», відтворити єдиний національно-культурно-історичний контекст, в якому народжується їх діалог.

Власне, суб'єктивна критика, що, з одного боку, є глибоко особистістичною, а, з іншого, тісно пов'язана з суспільними, національними і загальнолюдськими проблемами, починається з «Української хати». Відкритість авторської позиції, яскраво виражене авторське начало в контексті дослідження загальнолюдських і загальнонаціональних проблем, публіцистична прямота, моделювання прямого діалогу з читачем, втягнення його в особисті роздуми, невимушений, часто парадоксальний виклад думок,

орієнтований на розмовну мову, посилення художнього начала літературно-критичного тексту – ці домінуючі жанрові принципи есею характеризують критику «хатян».

Прикладів актуалізації особистісного начала в критиці «хатян» так само достатньо. «Я прикладав своє вухо до всіх голосів, які відзивалися, і старався визначити їм місце в загальному хорі. Я не був очевидно об'єктивним глядачем тих струй і напрямів, я міряв їх власним сумлінням, власною живучістю, я любив і ненавидів, підносив свій голос і обнижував, не виходив з атмосфери того руху і старався віддати характер і тенденцію нашої найновішої літературної думки в усій її розбіжності, в цілому її нівеляційному поході» [74, с. 274], – пише М. Євшан у статті «Куди ми прийшли?», яка і є оцінкою розвитку української літератури за 1910 рік і можливістю реалізації особистісного начала. Разом із тим, літературно-критична продукція «Української хати» націлена на діалог із читачем: «Кажете – історична наука розбила той поділ? А я кажу, що не розбила, і не може розбити...» [74, с. 22]; «А хто уміє читати в людському житті, нехай на прикладі поета вчиться, як боротися з життям і його лютим механізмом, де шукати опори, щоб можна гідно ставити чоло» [74, с. 335]. Есеїстика «хатян» переважно має складну жанрову природу, тексти балансують на межі наукового, публіцистичного, філософського, художнього дискурсів. Іntenції жанру так само яскраво проявлені в парадоксальності мислення, підкреслено вільній від канону формі статті чи рецензії, в емоційно-експресивній мові, орієнтації на розмовну мову, афористичні висловлювання. «Досі він зручно жонглював, умів якось прикрити своє духовне убожество і, ховаючись за всякі громадські кличі та постулати, був такий самий гордо величний, як швейцар з золотим обшиттям перед мужиками. І ніхто не помічав, що він самою тільки водицею з киселю годується і вся його діяльність – підливання водою та мішання глини» (статтям Євшана про С. Єфремова «Лицар темної ночі» [74, с. 71]); «Впрочім, само українське громадянство винно, що має Єфремових, що дворників, а не творців, кладе за сторожів творчої думки» [74, с. 70] (М. Євшан «Лицар темної ночі» [74, с. 70-75]). Або в іншому місці: «вона (публіка) лизнула вже дещо з «чужих літератур» [74,

с. 59] «українофільство з своїм галушково-шароварним патріотизмом» [74, с. 250], «етнографічне правовірство» [74, с. 68], «євнухи-українофіли» [74, с. 60], «голота плюгавить українське слово» [74, с. 61], «патріотичні печі» [74, с. 50] тощо.

При цьому варто звернути увагу на те, що національна концепція творчості М. Євшана і Д. Донцова має за основу спільні джерела, а саме: ідея про відродження нації Фіхте і категорія свободи в його етичному вченні; вольова надлюдина Ф. Ніцше, культ одиниці, особистості як в історії, так і в мистецтві; уявлення про історію як вічне змагання і визначну роль у цьому процесі еліти – «провідної верстви», яка сама має бути живим втіленням історичного активізму, націленою на здобування і боротьбу, безнастанно черпати внутрішню наснагу з духу ідеалізму. Крім того, деякі ідеї і концептуальні положення «Української хати» знайшли своє продовження на сторінках «ЛНВ» за редакцією Д. Донцова: критика «малоросійщини», народництва, «українофільства» в літературі; погляди на ХІХ століття як на «порожнє» для розвитку української ідеї; критичний погляд на канонічні списки українських письменників, введених до навчальних «Історій української літератури»; висока оцінка творчості і особистості Лесі Українки; неприйняття «котляревщини»; обґрунтування ідеї функціональності літератури; естетична концепція мистецтва, в якій значну роль відіграє естетизація національного; подібні риторичні конструкції і символічно-кодові поняття на кшталт: «пустака ідейна українофільства в літературі»; «галушково-шароварний патріотизм» тощо.

Натомість варто зауважити, що літературно-критичні праці «Української хати» не досліджувались як есеїстичні. Увага вчених зосереджувалась лиш на текстах найбільш яскравих критиків. Наприклад, дослідження Наталії Шумило про М. Євшана [277], а також на журналі як теоретичній платформі українського модернізму (дослідження Соломії Павличко). З цієї причини не лише не запропоновано широких теоретичних узагальнень даного явища, але й не виокремлено принципи такого аналізу. Так само не досліджувалась проблема тяглості української есеїстичної традиції, а тому і не було спроби розглядати есеїстику «хатян» і «вісниківців» як цілісний феномен. Маємо

лише припущення О. Багана про те, що сміливе переосмислення М. Євшаном естетичних засад національної літератури, гострий інтелектуалізм і критицизм, концептуальне орієнтування на західні моделі розвитку літератури з одночасним ствердженням національної культурної гідності і самобутності «не могли не захопити емоційного таврійця» [6, с. 667], а тому саме М. Євшана дослідник пропонує вважати предтечею вісниківської естетичної концепції, яка розвивалася у міжвоєнну добу [6, с. 667].

Осмислюючи проблему традицій української есеїстики, ми помітили ще одну досить вагому ланку, не зауважену дослідниками, але без якої історія української есеїстики виглядає щонайменше неповною – це есеїстика М. Хвильового. Так, це ті твори, що їх автор називає «памфлетами», але які мають яскраво виражені функціональні і структурні особливості жанру есе. Тому логічно, що Ю. Косач у своїй праці «На варті нації» навав М. Хвильового есеїстом [120, с. 296], як і Ю. Лавріненко в антології «Розстріляне відродження» «памфлети» письменника розмістив під рубрикою «Есей», як і сучасний дослідник С. Квіт щодо памфлетів М. Хвильового робить уточнення в дужках «есеї» [93, с. 72]. До того ж європейська есеїстична традиція розглядає політичний памфлет як різновид есею. Маємо на увазі есе як політичний памфлет Джона Мільтона (Велика Британія) – «Ареопагітика» (1644), «Про освіту» (1644), «Про термін служби королів і магістратів» (1649) та ін.

А якщо взяти до уваги зібрання літературно-критичних есеїв «Vita nova» (Київ видавництво «Друкар», 1919) одного з «першорядних літературних критиків того часу» [170, с. 643] Андрія Ніковського і книгу есеїв М. Рудницького «Між ідеєю і формою», що вийшла друком у 1932 році, але була підготовлена значно раніше – у переддень Першої світової війни, «Діалоги» В. Юринця, що означив філософську природу художньої творчості у її зв'язках із досвідом світової літератури та специфікою літературної критики як «найвищої форми філософії культури», то стає очевидним, що есей

як жанр був добре знаним і широко використовувався українськими письменниками, критиками і філософами уже від самого початку ХХ століття.

Утім варто звернути увагу ще на один чинник, який, на нашу думку, став вирішальним в утвердженні есею як жанру в українській літературі саме в 20-30-ті рр. ХХ ст. – це межова ситуація, в якій опинилася Україна після поразки національно-визвольних змагань. Коли йдеться про жанрові характеристики есею, то термін «межовий характер», «межова ситуація» може використовуватися у декількох значеннях. З одного боку, сам жанр є утворенням «межовим», міждисциплінарним, міжстильовим (М. Епштейн, Л. Кайда, С. Квіт, В. Липина-Березкіна, Т. Лямзіна, Л. Садикова, Г. Швець та ін.), що дозволило М. Епштейну зробити припущення на користь наджанрової природи есею. Із цього приводу дослідник говорить: «Есе може бути філософським, белетристичним, критичним, історичним, автобіографічним... – та суть у тому, що воно, як правило, буває усім відразу. <...> Есе включає усі ці різні способи осягнення світу до числа своїх можливостей, не обмежуючись жодною з них, але постійно переступаючи їх межі і в цьому русі набуваючи свою жанрову, ба точніше – наджанрову природу» [73, с. 341-342].

Але, з іншого боку, учені помітили, що есей як жанр, зосереджений «на відображенні інтелектуальних і духовних пошуків, рефлексії перетворень культури в найширшому філософському і художньому контекстах» [234, с. 125], активізується насамперед у перехідні, кризові, революційні епохи, а відтак пропонують шукати витоки помежів'я есею і в «навколишньому світі, особливо в стані суспільства, яке практично всю свою історію перебуває в межовій ситуації поміж буттям і небуттям (<...>), поміж «Так» і «Ні» як основними атрибутами екзистенційного вибору» [43, с. 39]. У цьому випадку термін «межова ситуація» («гранична ситуація») означає суміжні ситуації – ситуації на межі життя і смерті, що спонукають до «прозріння екзистенції», стимулюють до пізнання істинності, спражності свого індивідуального існування. Варто зазначити, що термін «межова ситуація» («гранична

ситуація») ввів у вжиток один із засновників екзистенціалізму – Карл Ясперс у праці «Розум і екзистенція» («Vernunft und Existenz», 1935).

Драматична ситуація, на думку В. Іванишина, що виникла в Україні після поразки національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр. була тією межевою ситуацією, що поглиблювалася трьома страшними для нації процесами. «По-перше, виявилася повна ідейна вичерпаність та цілковита ідеологічна неспроможність українських державницьких концепцій, побудованих на дотеперішньому, ще з ХІХ ст., способі політичного мислення.

По-друге, набрав страхітливих, катастрофічних масштабів антиукраїнський геноцид, що буквально мільйонами змітав з лиця землі українців, а решту прирікав на повну денационалізацію.

По-третє, назріваюче протистояння між імпералістичними хижаками Сходу і Заходу вело до неминучого воєнного удару на терені України, що грозило повною загладою ослабленій та зневіреній українській нації» [83, с. 238]. Як слушно зауважує В. Іванишин, це в умовах духовної депресії після краху української державності загрожувало українцям цілковитим національним небуттям [83, с. 239].

А. Погрібний, цитуючи слова О. Білецького про те, що українській літературі не доводилося бути тільки «мистецтвом слова», «вона була ще в більшій мірі, ніж література російська, одразу всім: політичною трибуною, публіцистикою, філософією, криком, плачем, стогоном поневоленої народної маси», виводить згадану специфіку нашого письменства за межі «чи то ментальності українського народу, чи то іманентної «схильності» творців літератури» [215, с. 46]. Учений говорить про корінну українську причину – вона у вимушеності письменницького слова бути і трибуною, і публіцистикою, і криком чи стогоном суспільства через вікову невлаштованість народу, нереалізованість його корінних прагнень як соціальної та національної одиниці. Про це явище - «у нас досі постійне і майже закономірне», - говорив Є. Маланюк. «Це – традиція. Недобра, безнадійно-потворна, майже безвихідна

і, для самого поета, напевно, згубна. Хіба на своїм ювілею р. 1906 Франко не признався прилюдно, що його утилітарна діяльність зашкодила йому, як поетові, але, мовляв, «дійсність наша така, що того роду діячі (цебто одночасно поет, прозаїк, учений, політичний діяч і т. п.) потрібні і ще довго будуть потрібні» [189, с. 237].

Межова ситуація, в якій опинилася українська нація у міжвоєнну добу, ще більше потребувала «слова на сторожі». І «воно вже йде, – писав Ю.Косач, – те відродження давнього «слова на сторожі», бо воно нині більше, ніж коли-небудь, потрібне» [113]. У 1930-х роках лише Західна Україна, хоч також окупована чужеземцями, залишалась не формально, а реально українською територією, де могла розвиватись справді українська культура. Як справедливо зауважує С. Андрусів, «знову, коли, як і в ХІХ ст., культурне і національне життя у Східній Україні було паралізоване, Західна Україна, передовсім Галичина, узяла на себе місію заміщення частиною цілого, декомпенсації» [2, с. 74]. Щоправда, Західна Україна на той час не була сталим історично-географічним поняттям, вона була всуціль розінтегрованою, її землі в період з 1919 по 1939 р. поділили між собою три держави – Польща, Румунія і Чехо-Словаччина. Тому мають рацію ті історики, які пропонують означити цей регіон як землі, що до 1939 р. не перебували під владою Росії і Радянського Союзу [55, с. 185]. Але ми будемо використовувати звичне і традиційно вживане поняття «Західна Україна», адже вона таки залишалась Україною і всі сили кинула на духовне творення України. «України, якої прагнемо, ще нема, але ми можемо створити її в нашій душі», – писав Д. Донцов у своїй епохальній праці «Націоналізм» [66, с. 159].

1.3. Вісниківська есеїстика в літературному процесі доби міжвоєнної

Часопис «Літературно-Науковий Вісник», за твердженнями Л. Супрун, «майже півстоліття слугував духовним орієнтиром української нації»,

«віддзеркалив у своєму дискурсі ментальні зрушення української інтелектуальної еліти в особах їх кращих представників» [253, с. 7]. Перший номер вийшов у рік, коли святкували століття виходу поеми І. Котляревського «Енеїда» (1898 рік), а останній – у 1939 р. Л. Супрун виділяє тут періоди функціонування часопису. Перший (м. Львів) справедливо називає «франківським», бо від першого номера і до кінця 1906 року головним редактором був Іван Франко, відповідальним редактором і однодумцем Франка був Володимир Гнатюк.

Другий період в історії часопису почався у 1907 році. Редакція переїжджає до Києва. Головним редактором був М. Грушевський, а потім його брат Олександр Грушевський, а після від'їзду М. Грушевського у січні 1919 року за кордон і до заборони журналу більшовиками у кінці цього року ЛНВ виходив за редакцією Миколи Зерова, до якої входили Ф. Красицький, М. Євшан, О. Кобилянська, М. Павловський, О. Левицький, В. Леонтович, О. Олесь, Ю. Сірий, Л. Старицька-Черняхівська, Л. Цегельський.

Третій період існування журналу пов'язаний з Дмитром Донцовим, який погодився на пропозицію полковника Січових Стрільців Є. Коновальця у травні 1922 року відновити видання журналу.

Значна частина українських вчених [1], [18], [26], [105] пов'язує саме з Д. Донцовим і когортою мислителів-однодумців «Літературно-наукового вісника» («Вісника») розквіт есеїзму. Ми підтримуємо цю думку, аргументуючи тим, що саме вісниківська есеїстика вперше в історії української гуманітаристики має відчуття жанрової самодостатності і виступає як продуктивний і органічний для української літератури жанр, стимульований літературно-художніми здобутками письменників помежів'я ХІХ – ХХ століть і есеїстичним мисленням критиків журналу «Українська хата» на початку ХХ століття.

Саме Дмитро Донцов (1883-1973), громадсько-політичний діяч, політичний філософ, ідеолог інтегрального націоналізму, есеїст, публіцист,

редактор, видавець, літературний критик на два десятиліття став «володарем дум» «спізненого покоління» (вислів Є. Маланюка), створивши якісно нову філософію, «філософію виживання нації, яка формувала революційний спосіб національного думання при осмисленні минулого, аналізі й оцінці сучасного та плануванні політичного майбутнього», «викликала оптимізм, повертала віру, кликала до дії» [83, с. 239]. Закономірно, що ставши у 1922 році редактором «Літературно-наукового вісника» («Вісника» – з 1933 по 1939 рр.), свої основні націософські ідеї, такі як націоцентризм, ідеалізм, волонтаризм, окциденталізм, елітарність, героїзм, він запропонував як ідейно-естетичну платформу нововідновленого журналу. Сама епоха, найточніше означена О. Ольжичевими рядками: «Доба жорстока, як вовчиця», була складним плетивом ідеологічних протистоянь і зіткнень, ідеології приділялася значна увага і в науково-мистецьких виданнях. Тому й стаття «Наші цілі» Д. Донцова, що відкривала відновлений «Літературно-науковий вісник» прямо заявляла про завдання, на перший погляд, не зовсім сумісні з літературно-науковим характером часопису: «Вирвати нашу національну ідею з хаосу, в якому вона грозить загинути, очистити її від сміття й болота, дати їй яскравий виразний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гуртувалася б ціла нація, – ось завдання, до розв'язання котрого, разом з іншими, хоче причинитися і відновлений «Л. Н. Вісник» [206, с. 282]. Редакція, як писав Донцов, «свідома величезної трудности зачатої справи», на закиди щодо несвоєчасності висування ідеологічної програми, відповідала так: «Власне, тепер! І власне тому, що наш час потребує діл. Бо не лише «віра без діл мертва єсть», але і навпаки. Безплідним є чин, хоч би як героїчний, не керований ясною ідеєю, непримиренною і передуманою до деталей» [206, с. 282].

Вплив Д. Донцова на громадсько-політичне та літературне життя української еміграції та Галичини у міжвоєнний період був справді тотальним. Є. Маланюк у статті «Дмитро Донцов» писав: «Ми задихалися в світику, щільно обмеженим границями огієнко-винниченківщини. А ось несподівано

опиняється серед нас перше число відновленого «Літературно-наукового вісника». Ім'я редактора Д. Донцов – ми вже чули, але тільки ім'я, бо ми просто не встигли були прочитати його перші речі. Але від того першого числа ЛНВ вже дихнуло на нас першим передчуттям можливої відповіді. Це вже було щось якби прорив облоги, якби вихід у широкий світ, якби відтискання вільного духу – після довгого спаралізування. Так таборовий період нашого існування несподівано і вже навіки розколовся на дві частини: до ЛНВ (отже Д. Донцова) і після ЛНВ» [190, с. 367]. Ю. Косач так само говорить про те, що «Вісник» Д. Донцова посів вагому позицію в культурному процесі в еміграції і в Західній Україні. Щоправда, він характеризує й інші групи, такі як католицька група «Логос» при журналах «Поступ», «Нова зоря», «Дзвони»; ліберально-гуманістична – при часописі «Назустріч»; помірньо-націоналістична – при варшавському альманасі «Ми»; радянофільсько-ліберальна при журналі «Нові шляхи» і комуністична – «Горно» при журналі «Вікна».

Жанр есею як синтетична форма свідомості, що могла вільно поєднувати ідеологію, науку, публіцистику, естетику і як найбільш адекватна часові форма вираження посіла одне з найпочесніших місць на сторінках відновленого журналу. Ба більше, український есей міжвоєнної доби саме тепер переживає свій злет, продуктивно функціонуючи як форма художнього мислення. Завдяки головному редакторові ЛНВ («Вісника»), як справедливо зазначає С. Квіт, в українському інтелектуальному житті поширюється «мода на есеїстику – специфічний синтетичний жанр, який передбачає інтерпретацію, а не опис різноманітного фактажу, відбір насамперед присутньої інформації та, найголовніше – завжди наявність яскравої авторської особистості [93, с. 85], «глибоке геополітичне, естетичне та історіософське мислення стає універсальним і самодостатнім» [96, с. 4]. Важливо, що С. Квіт так само вказує на одну епохальну для історії української есеїстики особливість: «до епохи донцовського ЛНВ («Вісника») в Україні були поширені літературні, журналістські та наукові жанри. Есеїстика виникає вже у колі вісниківців:

літературна, ідеологічна, геополітична, історіософська та ін.» [96, с. 5]. Цю думку підтверджує і Г. Сварник, наводячи ось таку оцінку діяльності Д. Донцова цього періоду, зроблену відомим вченим, співробітником ЛНВ, О. Грицаєм: «На мій погляд, ЛНВістник під дотеперішньою редакцією Д. Донцова поклав тривкі основи оновлення нашого національного світогляду й засадничого підходу до найважливіших питань, зв'язаних з національно-культурним розвитком сучасної України. Після Івана Франка не було й нема в нас публіциста, творчий вплив якого так помітно оформлював би нову духовність в нас – не тільки в чисто літературній області, – як саме вплив Д. Донцова, поширений головним чином його дотеперішньою діяльністю як редактора ЛНВ. Тим то і припинення цієї діяльності вважав би я з кожного погляду важкою втратою як для самого ЛНВістника, так і для нашого культурного життя взагалі, особливо тепер, коли ідеологія націоналізму – енергійного, добре себе свідомого націоналізму – мусить стати нашою релігією...» [236, с. 155]. С. Квіт звертає увагу на те, що Дмитро Донцов прийшов до літературної есеїстики «не так із самого зацікавлення літературою, як із потреби ідеологічно впливати на українське суспільне життя. Літературний процес вже традиційно був спільною трибуною для українських інтелектуалів, які в умовах бездержавности не могли знайти відповідного вираження в інших галузях» [93, с. 75]. Так само пішла в літературу і більшість свідомих патріотів, «пішла тільки тому, – як говорив Є. Маланюк, – що серед безвихідности – то був, може, єдиний вихід для дальшого ведення перерваної війни вже не військовою зброєю, лише зброєю мистецтва й культури» [189, с. 175].

На час виходу «На варті нації» Ю. Косача вже були добре відомі есеї Д. Донцова: ідеологічні, культурологічні і понад тридцять есеїв на літературну тематику, що протягом 1920-1930-х рр. друкувалися на сторінках ЛНВ і «Вістника». З поміж них чимало таких, що стали знаковими не лише в розвитку української есеїстики, але й значним чином спричинилися до

світоглядної переорієнтації українського інтелігента міжвоєнного періоду. Це: «Поетка українського Рисорджимента (Леся Українка)» (1922), «Криза української літератури» (1923), «Драгоманов і ми» (1923), «Трагедія Франка» (1926), «Криве зеркало української літератури» (1929), «Росія чи Європа? (До літературної суперечки)» (1929), «Естетика декадансу» (1930), «Фьодор Достоевський» (1931), «Наше літературне гетто» (1932), «Микола Хвильовий» (1933), «Санчо Панца в нашій дійсності» (1934), «Козак із мільона свинопасів» (1935) та інші.

Розвиваючись під впливом потужної донцовської ідеї і його вибухового слова, есей міжвоєнної доби виступає одним із найрозповсюдженіших жанрів в літературі Західної України і української еміграції, будучи найбільш мобільним і дієвим інструментом художньої та філософської рефлексії. Під впливом думок та ідей Д. Донцова в ряди активних співробітників ЛНВ – «Вісника» переходить Є. Маланюк (у 1922-1923 рр. він був одним із редакторів «Веселки» (Каліш)). Друкував в журналі свої есеї і есеїзовані критичні статті: «Кінець російської літератури» (1926), «Буряне поліття» (1917-1927), «Шевченко і сучасність» (1929), «В річницю Чупринкову» (1930), «Смертний танець» (1934), «Наступ мікробів» (1935), «Совітські літературні справи» (1935) та ін., які згодом увійшли до його двотомового видання «Книга спостережень» [189], [190].

Значно пізніше він зробив цікаве зауваження щодо визначної ролі «Вісника» в розвитку української есеїстики: «Празька школа», якщо скористати з окреслення невдало застосованого лише до поезії, багато зробила не лише в області точних наук, в царині історіографії, в літературі, в плястиці, в музиці, але й – передусім – в області мислення на тім непомітно – гострім пограниччю, де культура й політика переходять у нас одна в одну» [188, с. 6]. У 1935 році у Варшаві виходить книга есеїв Ю. Липи «Бій за українську літературу», більша частина праць з якої друкувалась раніше на сторінках ЛНВ і «Вісника». Наголошуємо, саме цих авторів і їх праці використовуємо у

нашому дослідженні не лише у якості вісниківського контексту, але й через те, що саме вони спонукали Юрія Косача до написання есеїзованої історії української літератури, як зрештою і більшості есеїв 30 -х рр.

Власне, бурхливий розвиток цього жанру на українських теренах зумовлений не стільки «модю на есеїстику», як вважає С. Квіт, скільки пошуками відповідної жанрової форми для миттєвого реагування на виклики часу і дієвого впливу на суспільно-національні перетворення, серед яких одним із найважливіших, для вісниківців зокрема, була справа «організації духового життя нації» [175, с. 90]. Зрештою, прискіплива увага до західноєвропейської есеїстики (про що свідчать хоча б статті і замітки про праці Б. Кроче, Ф. Ніцше, О. Шпенглера, Г. Лебона, Е. Сейера, З. Фрейда та ін. на сторінках ЛНВ (згодом – «Вісника») [46], [47], [225], [281], динамічне освоєння цього жанру, розширення його поля за рахунок національних констант і активні пошуки художньої форми, адекватної буремному і переповненому трагічними подіями часу, тісно переплетені між собою.

Література знову ставала функціональною і дієвою. Есеїстика вісниківців, відображаючи пошуки єдності культури, ідеології, світогляду, стала, з одного боку, яскравим прикладом актуалізації національно-суспільних і загальнолітературних тенденцій з їх тягою до синтезу, з іншого, – утвердженням есеїзму як загальнокультурного феномена, що співпадало із загальними тенденціями розвитку жанру есе (Теодор Адорно 1931 р. назвав есей провідною формою сучасного філософствування).

Жанр есею відповідав духу епохи, він дозволяв у одному тексті поєднувати художні пошуки і філософське мислительство, публіцистичні осмислення і досвід особистого переживання національно-культурних цінностей. В одній із перших теоретичних праць, присвячених жанру «Про суть і форми есе: лист до Лео Поппера», Г. Лукач «найбільшим есеїстом, що будь-коли жив і писав, називає Платона, пояснюючи це тим, що філософ усі свої глобальні філософські узагальнення отримував безпосередньо із життя,

що вирувало перед ним, не потребуючи посередника-медіума, і «зміг зімкнути з живим життям свої питання – найглибші з усіх коли-небудь поставлених» [186, с. 59].

Вісниківська есеїстика так само «змогла зімкнути з живим життям свої питання», це дійсно філософське мислительство, опромінене живим життям і суб'єктивно-особистісною причетністю і гострою відповідальністю за поставлені питання. «Переживаємо час, коли жити «на дурничку» не можна, коли мертвий капітал історії вже не дає процентів навіть у тих народів, які своєї історії ніколи не видержавлювали. Щоб історично жити в ролі «дієвих осіб» історії, а не існувати в ролі «дієвих людей» з старих малоросійських комедій, – потрібна невсипуща історична чинність, висока історіотворча (отже ідеотворча) напруженість і – як же далеке від мальованого оптимізму – почуттями відповідальности», «мусимо українську дійсність повсякчас передовсім духово компенсувати» [189, с. 128], – писав Є. Маланюк в есеї «Мислі в роковини (1917 березень-1937)». Із усіма цими питаннями прекрасно справлялась вісниківська есеїстика, яка в межовій ситуації виявилась справжніми «психологічними» ліками на кшталт тих, про які пише І.Ялом у психотерапевтичному романі «Шопенгауер як ліки» [282], демонструючи філософські погляди видатного мислителя як «психологічні» ліки. «Есеї – одна з наймаркантніших подій в нашому письменстві за останні 25 літ», – пише Ю. Косач у праці «Юрій Липа. До двохріччя смерті» [159, с. 351].

У жанрі есею не просто пробує свої сили, а досягає значних успіхів чимала когорта вісниківців. Окрім Д. Донцова, публіцистично-ідеологічна чинність Ю. Липи, Є. Маланюка, Л. Мосендза, О. Ольжича, О. Лятуринської, з огляду на її актуальність в часі, знаходить ширшу заінтересованість і ширше освітлення. «З початком 30-х років Юрій Липа – через критичний есей – переходить до історіософічної, відтак геополітичної тематики, відходячи все далі від красного письменства і майже цілком рвучи з поезією, що займала між

роками 1920–30 центральне положення в його творчості», – так говорить Є. Маланюк про переорієнтацію Ю. Липи на есеїстику [189, с. 225].

Ідеологічна, культурологічна, літературна есеїстика (та здебільшого це була високопрофесійна есеїстика, яка поєднувала усі ці різні способи осягнення світу) Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, О. Ольжича – відповідь усім розчарованим поразкою національної революції на питання: «хто винуватий?», «що робити?» і «як робити?» Та, очевидно, що одна з найважливіших і завжди актуальних особливостей їхніх праць – це те, що вони спонукали зневірених і розчарованих до активних пошуків прадавніх джерел української історії, українського характеру, що давало змогу накреслити лінію тяглості української духовно-культурної, політичної, військової традицій, а це, своєю чергою, вселяло силу, давало надію і було стимулом для боротьби задля майбутнього відродження.

Зневірству і розчаруванню, яке наступило в українському суспільстві внаслідок цілої низки політичних і військових поразок, Донцов і ЛНВ протиставили «ясну безкомпромісову» [66, с. 299] національну ідею і високо піднятий ідеал людини, що вірить і діє. Критично переглянувши духовну спадщину ХІХ ст., яку Д. Донцов означив як «провансальство» з духом упадку, що привів до втрати української ідеї, вісниківці, власне, відкрили заново київсько-князівський період нашої історії, його дух і значення для подальших віків. Це дало змогу відродити міф *Imperium Ukrainum*, поставити питання про органічну єдність України з Європою, накреслити лінію тяглості військової і політичної традицій, вивести їх родовід щонайменше з Київської держави, тоді як тогочасна, «наприклад, політична думка, – як наголошував Є. Маланюк, – в області історичної пам'яті, не сягала далі «козацького шлика» [189, с. 227]. Заглиблення в княжу і козацьку доби (з проекцією на сучасну есеїстам кризову епоху), своєрідні етнопсихологічні дослідження Донцова, Маланюка, Липи, Ольжича приводили до висновку, що український народ є спадкоємцем лицарської традиції, що так виразно засвідчили подальші

національні змагання в умовах підпілля. Власне, відродження занедбаних національних, політичних і художніх традицій минулого складало основу вісниківського есеїстичного дискурсу. Д. Донцов постійно підкреслював: «Без відродження того духа нашої давнини, про який я писав і у «Віснику», і в «Націоналізмі», і в «Духові нашої давнини», нація не вийде на ширшу, світову арену і політичної, і духовно – мистецької творчості, ні у відродженні того духа України не відіграє рішучої ролі» [66, с. 305].

Будучи глибоко переконаними в тому, що «культура має властивість сама формувати духовність» [206, с. 204], вісниківці з особливою увагою ставились до славних сторінок української історії, вважаючи, що виховувати суспільство, особливо в критичні часи, необхідно на героїчних епохах. Тому міфотворчі намагання – одна з основних ознак української есеїстики цього періоду.

Разом із тим, есеїсти-мислителі своїм обов'язком вважали поборення традиції, яка, на їх думку, вилучила питому українськість з усіх сфер національного життя. Зокрема йдеться про духовну спадщину XVIII століття, а ще більше XIX ст., яке в есеїстиці Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, О. Ольжича представлено як найзагрозливіше для української ідеї. «Вісник» твердив, що «без поборення «традицій» XIX віку, без навернення до духа нашої давнини, неможливий на Україні ніякий ренесанс, ні духовний, ні політичний, ні літературний», – писав Д. Донцов [66, с. 304]. Відтак ідеться про перегляд авторитетів і в історії української літератури. Розвинувши концептуальні ідеї Д. Донцова про потребу органічності для літератури, О. Ольжич пише: «Тільки національна культура, оперта на духовній природі та історичній традиції, забезпечує органічний вияв творчих сил одиниці й нації. На неї складається спадщина віків, сприймана націоналістичною духовністю, тобто позбавлена негативних виявів. Основною її прикметою є героїчність. Приклад: ми відкидаємо спадщину сентименталізму XVIII ст. як прояв духовної слабости, подібно як і винниченківщину. Мусить прийти загальна переоцінка

спадщини віків(...). Провідна ідея української духовности – це «слава» впродовж цілої історичної перспективи. (...). В традиціях ми відшукуємо свою істоту, яку загубили в ХІХ ст. під впливом космополітичних ідей, які відкидаємо» [206, с. 295].

Відповідно і літературні традиції пропонувалося шукати далі й глибше, «в тих добах національно-культурної повноти, що дали нам «Поученіє» Мономаха, барокові будівлі Мазепи, епіграми Велечківського», – писав Є. Маланюк в есеї «Юрій Липа – поет» [189, с. 227]. Поставивши в центр націософські проблеми, вісниківці під цим кутом зору запропонували і своє розуміння і глибокий аналіз проблем переоцінки хрестоматійних вузлів і постатей історії української літератури, перемістивши акценти у бік «активістичної національної міфології, що об'єднує націю в межовій ситуації» [104, с. 222].

Вісниківська есеїстика заклала основи найпотужнішої української інтелектуальної течії – традиціоналізму, яка в кінці ХХ – на початку ХХІ століть одержала подальший розвиток в есеїстиці Є. Сверстюка, М. Рябчука, Я. Грицака, Н. Зборовської, Ю. Канигіна, О. Забужко, Ю. Андруховича та багатьох інших науковців і письменників. Особливий ліричний тон, який посилюється в європейській есеїстиці з кінця ХІХ ст., для української літератури є традиційним і пронизує її всю, починаючи від прадавніх пісень, від Х - ХІІ ст. і до сучасності [189, с. 242], проте, як влучно висловився Є. Маланюк, маючи на увазі одну із домінантних властивостей жанру, що стає характерною і для української есеїстики доби міжвоєнтя, – «ліричний порив вагітніє вагою мислі» [189, с. 259].

Однак, цілісного, системного потрактування вісниківської есеїстики як теоретико-літературного, літературно-критичного, історико-літературного, націософського, культурологічного явища, як «унікального та продуктивного інтерпретаційного феномена в історії українського літературознавства та герменевтики ХХ ст.» [105, с. 2] досі бракує. Превалює тенденція до

осмислення вісниківства як явища з позицій традиційного академізму. Наприклад, О. Омельчук у монографії «Літературні ідеали українського вісниківства» [207], досліджуючи вісниківську літературну критику, приходять до висновку про її антиакадемізм, через брак у ній механізмів системного методологічного обґрунтування. А відтак усі ідейно-художні пріоритети і досягнення вісниківського есеїстичного письма у дослідженні представлені як «суб'єктивне відчуття» [207, с. 38]. Варто зазначити, що О. Омельчук виокремлює такі особливості літературно-критичної та ідеологічно-публіцистичної вісниківської есеїстики, як свідоме формування національного простору культури з інтуїтивно оприявленими, свідомо перелицьованими, вибраними фактами; вивищення індивідуального бачення теми, акцентований суб'єктивізм; суб'єктивно-сповідальна манера письма («Переживати, а не раціонально аналізувати – така основна вимога літературного націоналізму» [207, с. 42], «демонстративно-емоційний спосіб рефлексії» [207, с. 30]; «долання обмежень щодо визнання у творчій діяльності ірраціонального, містичного, несвідомого» [207, с. 43]; перетворення кожного аналізованого письменника і самих себе на дійових осіб власного дискурсу [207, с. 33,]; фрагментарна рецепція культурного/літературного матеріалу; тяжіння до афористичного письма.

Цілком очевидно, що акцентовані особливості складають матрицю жанрового закону есею, проте, оскільки в дослідженні не йдеться про есеїстичне мислення, то і названі характеристики спрямовані на підтвердження суб'єктивізму і браку системної методології у власне літературознавчому аналізі вісниківців.

Лише незначна частина дослідників (В. Колкутіна, О. Баган, С. Квіт, І. Руснак) стиль, мислення Д. Донцова та вісниківців окреслюють як приналежні до есеїзму (а не академізму) і впроваджують в нашу літературу «метод есеїстичного літературознавства» [12, с. 8]. Має рацію і В. Іванишин, коли говорить про використання Д. Донцовим національно-екзистенціальної

методології, основоположником якої, на думку вченого, був Т. Шевченко. Дослідник так розкриває її суть: «Це універсальна гуманітарна методологія, що впливає з національного імперативу і зобов'язує до осмислення всіх явищ суспільного життя (у тому числі й художньої дійсності) в категоріях захисту, утвердження і розвитку нації» [83, с. 250]. Націоекзистенціальну сутність мислення Д. Донцова детально проаналізовано в докторській дисертації Колкутіної В. В. «Літературна есеїстика Дмитра Донцова: Націософсько-герменевтичні аспекти» [105]. Дослідниця розглядає вісниківство як одну із культурних форм реалізації духовно-ідейної концепції українського націоналізму, «котра долає часові межі міжвоєнної доби та не обмежується колом авторів «ЛНВ» і «Вісника» [105, с. 8]. До переліку критиків, які дотримувались націософських критичних критеріїв та герменевтичних поглядів, вироблених під впливом Д. Донцова, дослідниця справедливо зараховує і Ю. Косача (певного періоду) [105, с. 14].

Отже, українське літературознавство на цьому етапі знаходиться на стадії активних пошуків альтернативних (до системних академічних) методологій для опису есеїзму як загальнокультурного феномена. Ученим ще залишається розкрити ту справді гігантську роль вісниківської есеїстики міжвоєнного періоду в розповсюдженні есеїстичного принципу мислення на інші жанри і типи творчості, визначитись у своєму ставленні до того, що «культура Нового часу» називає «есеїзацією» і «загальнокультурним феноменом».

Висновки до розділу 1

Суспільно-історичні, культурологічні й естетичні передумови, які на початку ХХ століття сприяли оновленню усіх жанрів літератури, активізували есей в українському письменстві, зокрема вісниківську есеїстку, яка чи не першою в історії української гуманітаристики має відчуття жанрової самодостатності та виступає як продуктивний і органічний для української

літератури жанр. Простимульована літературно-художніми здобутками письменників поміжів'я ХІХ – ХХ століть і есеїстичним мисленням критиків журналу «Українська хата» на початку ХХ століття, вона яскраво демонструє свою синтетичну природу і класичне місцезнаходження на поміжів'ї різних дискурсів: художнього, літературно-критичного, філософського, публіцистичного, культурологічного. Д. Донцов, Є. Маланюк, Ю. Липа, О. Ольжич, а з ними і Ю. Косач, про політичні, ідеологічні, культурологічні, етнопсихологічні проблеми говорять крізь призму літератури і навпаки – літературу осмислюють, використовуючи різноманітні, та не лише міжкультурні, стратегії. Використання жанру було зумовлено пошуками відповідної форми для миттєвого реагування на виклики часу і дієвого впливу на суспільно-національні перетворення, серед яких одним із найважливіших, для вісниківців зокрема, була справа «організації духового життя нації». Жанр есею як синтетична форма свідомості, що могла вільно поєднувати ідеологію, науку, публіцистику, естетику і як найбільш адекватна часові форма вираження, посіла одне з найпочесніших місць у їхній творчості. Одна з найважливіших і завжди актуальних особливостей праць – це те, що вони спонукали зневірених і розчарованих до активних пошуків прадавніх джерел української історії, українського характеру, що давало змогу накреслити лінію тяглості української духовно-культурної, політичної, військової традицій, а це, своєю чергою, вселяло силу, давало надію і було стимулом для боротьби задля майбутнього відродження. Будучи глибоко переконаними в тому, що «культура має властивість сама формувати духовність» (О. Ольжич), вісниківці з особливою увагою ставились до славних сторінок української історії, вважаючи, що виховувати суспільство, особливо в критичні часи, необхідно на героїчних епохах. І як наслідок – український есей міжвоєнної доби переживає свій злет, продуктивно функціонуючи як форма художнього мислительства, стає в авангарді інтегрованих процесів, що супроводжуватимуть ХХ і ХХІ століття.

Теоретичний аналіз есеїстики Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, О. Ольжича і есеїстики Ю. Косача 30-х років ХХ ст. дозволяє говорити про тісну взаємодію естетичних концептів останнього з вісниківськими. Письменник використовував їх теоретико-естетичні постулати про національну героїку, дух Середньовіччя, динамізм і твердість слова, романтичну патетику, культ Особистості, емоційну експресивність мистецтва, войовничо-наступальний настрій творчості і т. ін. Таким чином, продуктивне функціонування жанру есею як форми художнього мислення у міжвоєнний період з повним правом можна говорити про таке явище, як «українська есеїстика», хоча теоретична його канонізація відбувається лише в кінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Результати досліджень розділу наведено у публікаціях: [38], [39], [42], [44], [45].

РОЗДІЛ 2. ЕСЕЇЗОВАНА ІСТОРІЯ УКАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЮРІЯ КОСАЧА «НА ВАРТІ НАЦІЇ» У ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ ДОБИ

2.1. Жанрова парадигма літературно-критичної діяльності Юрія Косача

Юрій Косач як письменник був знаний уже на початок 30-х років, його твори у 1928-1929 рр. друкував ЛНВ Д. Донцова, до співпраці запрошував «Танк». Автору на той час було лишень 20 років, однак за плечима вже був чималий досвід ідеологічної роботи. Із статті «Pro domo sua» дізнаємось, що саме він був автором плану розбудови націоналістичного руху на Волині, Холмщині, Підляшші і Поліссі у 1926-1930 роках [152]. Саме у цей час Ю. Косач був одним із засновників і провідників «автономних [нині не існуючих] ідеологічних і революційних формацій як то «Союзу Націоналістичної Молоді» у Львові, «Об'єднання Націоналістів-Державників» у Варшаві, «Української Боевої Організації» й інш. (на Волині)», а в 1928 р. був безпосередньо зв'язаний із закордонним проводом ОУН (яка лише починала організовуватись), але «до самої ОУН не належав, ні тоді, ні після того» [152, с. 16]. Як переконаного патріота-націоналіста на початках творчої кар'єри його цікавили «мобільні» жанри, що були здатні миттєво доносити до читача ідеї, думки, переконання, важливі та життєво необхідні у кризові моменти. Почав з ідеологічно-політичних статей, які друкував у виданнях «Смолоскипи», «Студентський Голос», «Наш Клич» (Львів), «Розбудова Нації», «Сурма», «Український Націоналіст», «Новий Шлях», «Українське Слово», «Націоналіст», «Самостійна Думка», «Українські Вісті», «Наш Стяг», «Український Робітник» під псевдонімами й криптонімами Аскольд Згарянич, Роман Мстиша, Харківець, Омега, Пілігрим, Гордієнко, Ю. Волинський та інші. Із початком емігрантського життя (1933 – 1934 рр.) переходить до есеїстики, що яскраво демонструє авторську особисту причетність і відповідальність за долю України і епохи. Особливо показовими в цьому плані

є його есе «Кароль Гінч», забутий романтик «української школи» (1934), «Про літературні відносини в УРСР» (1934), «Сергій Подолинський» (1934), «Тимон Падура» (1934), «Третя унія» (1934), «Українська література наймолодших» (1933), «Шляхами розвитку сучасної української літератури» (1934), «До ідеології українських хлопоманів» (1935) та ін., що друкувалися в «Бюлетені Польсько-Українському», який виходив з 1932 по 1938 роки, а на його сторінках публікувалися також відомі українці та польські діячі, що обговорювали проблеми національних відносин у Польщі. Не останню роль у цьому процесі відіграли есеїзовані статті Ю. Косача, які друкувалися у цьому журналі з 1934 по 1936 роки під псевдонімами Роберт Жаховський, Роберт Юнг-Жаховський, Роберт Юнг. Особливості есеїстичного мислення Ю. Косача, історіософський аспект його літературно-критичної есеїстики, що друкувалася в «Бюлетні...», стали предметом одного з наших досліджень [40].

Майже половина з надрукованого Ю. Косачем матеріалу у журналі присвячена «українській школі» польських романтиків. Актуалізуючи їхню творчість, критик свідомо змістив акценти у бік історіософського мислення, показавши основу історичного польсько-українського конфлікту. «Українська школа» польської романтики зацікавила Косача не стільки мальовничими поетичними асоціаціями, романтичним захопленням Україною, її багатого природою, героїчною історією, народною творчістю, як своїми політичними підтекстами. Студіюючи польських романтиків, критик побачив, що їхнє зацікавлення Україною є набагато глибшим. У час, коли між поляками й українцями в Галичині точилася безупинна боротьба, Ю. Косач звернув увагу на столітню давнину, власне, на перші спроби обґрунтування потреби польсько-українського союзу і провів досить прозору аналогію із сучасним станом цих відносин. Філософське осмислення письменником спроби розв'язання сторічної польсько-української проблеми, початком якої стало ХІХ століття, значним чином спиралося на політичне підґрунтя й контекст, які, зрештою, досить виразно проглядаються «у поетичному тумані творчості

«божевільних» (як називав романтиків Німцевич)», що оживили виразною ідеєю «наївні і невиразні політичні натяки» [294]. Ця ідея – відродження Польщі Ягеллонів, що мала втілюватися у життя за допомогою українського руху. Представлена талановитими поетами «українська школа» і стала літературним втіленням політичної ідеї. «Це перша програма політичного польсько-українського союзу, виражена у поетичній формі, що стало новим надзвичайно цікавим та повчальним акцентом в історії відносин двох народів» [294], – зазначав Ю. Косач, розглядаючи «українську школу» як неминучий наслідок тогочасної політичної ситуації і як віддзеркалення того, що вирувало в польському суспільстві після Віденського конгресу. Відтак основу політичної ідеології «української школи» становив міф про колишню Річ Посполиту як про нібито братній союз трьох народів – польського, литовського й українського, пам'ять про який повинна була штовхати українців до боротьби за відновлення Польської держави. Отже, концепція відбудови Польщі, якою вона була до поділу, опиралася на Україну як стратегічно важливого союзника в боротьбі з російською агресією. Професор Ю. Третяк, якого цитує Ю. Косач, назвав її «третьою унією», протиставляючи політичній (1569) та релігійній (1596) уніям.

Звертаючись до джерел відродження української політичної свідомості, Ю. Косач підкреслив значні заслуги поляків у її формуванні. Його стаття «До ідеології українських хлопоманів» представляє хлопоманський рух на чолі з В. Антоновичем як один із чергових етапів «третьої унії», що зародилася в думках українських поляків на початку минулого століття. Автор поєднує різні за часом явища, знайшовши для них спільну основу: «Метафізичність поетів української школи й Тимка Падури, революційний демократизм певної частини польської еміграції («Умань» тощо), пов'язаний з ім'ям Шевченка, козакофільство та плани відбудови України у М. Чайковського – все це було етапами розвитку певної політичної концепції, провідним гаслом якої стала мрія про співпрацю обох народів у боротьбі проти російського царату з

перспективи майбутньої федерації (яку, зрештою, уявляли досить туманно)» [291].

Однак звертає на себе увагу прикметна суперечність між оцінками «громадівського» руху Ю. Косачем у статтях «Сергій Подолинський» і «До ідеології українських хлопоманів». У першій, повертаючи читачеві ім'я Сергія Подолинського, що заслуговує, на думку автора, на одне з чільних місць в історії української думки, він критично оцінює «сучасну еkleктичну українську публіцистику» (так він називає вісниківську есеїстику) за те, що та недооцінює роль «громадівського» руху 70-х та 80-х рр. в історії українського відродження, намагається заперечити позитивне значення практично усіх представників української думки минулого століття «лише тому, що в них не було виразного ідеалу української державності» [293, с. 154].

У статті «До ідеології українських хлопоманів», показавши великі заслуги хлопоманів в українському відродженні, особливо в галузі науки і культури, він назвав їхній час «пропащим», оскільки «їм нічого не вдалося зробити з найважливіших питань у справі пропаганди національного героя для виборення політичної незалежності для України» [291, с. 155]. Хоч автор зазначив, що цієї проблеми він торкнувся лише принагідно, однак помітно з матеріалу, що його головна дослідницька увага була спрямована на «пропаще століття». Думки Ю. Косача про вирішальну роль еліти в державному становленні нації, критика «драгоманивщини» і «культурництва» уже тоді перебували в одному річищі з ідеями Д. Донцова і письменників-вісниківців», а в наступній великій праці – есеїзованій історії української літератури «На варті нації» (1935-1936 рр.) це критичне осмислення отримує концептуальне завершення: «Ось де й була домовина українського письменства, припечатана до того всього Ємським указом 1876 р., наступом польсько-російської публіцистично-літературної клітки, язвою галицького москвофільства. Але, безумовно, не в тих зовнішніх чинниках, хоч би й дуже діяльних, треба шукати заламання нашого відродження Шевченкової епохи. Причина лежала

передусім в ідейній кризі нашого духового проводу, в його затраті міфу Української Держави, що його ясно мали перед собою Кирило-Мефодіївці на чолі з Шевченком і Кулішем. У втечі з революційних позицій, за якими зростав ідейний бастион українського державного месіанізму, у переході на неясні й опортуністичні окопики просвітянства й культурництва лежить трагедія цієї пропашої доби, що могла б бути зовсім не пропашою, коли б український духовний провід умів розгорнути українську ідею вшир й нею опанувати бурхливу стихію нації» [120, с. 221].

Тут уже яскраво проступає Косачеве захоплення вісниківською концепцією еліти, де на перше місце виходить ідея «сильної», «невгнутої», «шляхетної» особистості як головного інструмента історії, яку він активно застосовував і до проблеми розв'язання польсько-українських суперечностей. У статті «Третя унія» він зазначав, що польські романтики «української школи» відкрили Україну, і в тому, що це зробили саме поети, немає нічого дивного, «адже вони завжди йдуть попереду політики, тонше відчують епоху і випереджають її» [294]. Юрій Косач і сам уособлював тих, хто «йдуть попереду політики». Змодифікувавши ідею «третьої унії» з огляду на сучасний історичний контекст, він спонукав до пошуків розв'язання проблеми не «вогнем і мечем», а словом. А ще есеїстика Ю. Косача, що друкувалась в «Бюлетені Польсько-Українському» зіграла не останню роль у спростуванні і розвінчуванні спотвореної як польської, так і української історіографії щодо названих проблем.

Есеїстика Ю. Косача першого періоду творчості всуціль у полоні генеральних ідей інтегрального націоналізму. Вона активно живиться ідеями, натхненням, символічними і риторичними конструкціями виступів і есе Д. Донцова і поетів-вісниківців, розвивається в руслі художньої концепції вісниківства (вольовий, динамічний неоромантизм). І навіть після повного розірвання з Д. Донцовим і «Вісником» Ю. Косач продовжує вісниківську лінію щонайменше до кінця 30-х років. Тому, коли письменник у статті «Про

domo sua», відбиваючись від обвинувачень у зміні політичних поглядів і переконань, пише про те, що від шкільної лавки до нинішнього дня він відчуває себе українським патріотом і цих поглядів особистих «не зраджував ні в письмі, ні в чині» [152, с. 16], то це відповідає дійсності, принаймні є правдивим щодо першого періоду його літературно-критичної діяльності, бо в прорадянських «Нових шляхах» він друкував лише свої художні твори (зрештою, як і у ЛНВ Донцова), а після від'їзду на еміграцію працював лише як письменник і журналіст «на тлі явних соборницьких і державницьких, громадських організацій як напр. Укр. Нар. Союз у Франції й ін.» [152, с. 16].

Не одне число часопису «Українське слово» складалося з передових статей, віршів, новел, повістей, ідеологічної есеїстики Ю. Косача, підписаних як його повним ім'ям і прізвищем, так і псевдонімами та криптонімами (Аскольд Згарянч, Роман Мстиша, Харківець, Омега, Пілігрим, Гордієнко, Ю. Волинський та ін.). Часто саме його праці визначали ідеологічну лінію часопису. Т. Шестопалова говорить про подібну особливість науково-критичного методу іншого критика-літературознавця, сучасника Ю. Косача – Юрія Лавріненка [273]. Як згадували сучасники Ю. Лавріненка (В. Кейс, І. Фізер) в розмовах із авторкою книжки «На шляхах синтези думки (Теоретичні засновки спадщини Юрія Лавріненка)», сам літературознавець відзначався здатністю ігнорувати інтелектуальну дистанцію між власними ідеями та теоретико-філософськими чи естетичними концептами мислення українських та зарубіжних учених. Детально проаналізувавши його літературно-критичні тексти, Т. Шестопалова приходить до висновку: «Це не сплав, не синтез, не запозичення, не інтеграція ідей у звичному для науковців сенсі. Це був забезпечений тільки органікою екзистенційної ситуації спосіб розгортання власної думки і власного «Я» в продуктивному, історично виправданому напрямі, підказаному інтелектуальним досвідом та творчою інтуїцією» [273, с. 43]. Так само і Ю. Косач, підхоплюючи вісниківські великі метафори, творені для національної міфології, ніби наново відкривав для себе

та читацької аудиторії «категоріальні змісти шляхом оприсутнення в їхній царині відповідних літературно-мистецьких феноменів; творчо актуалізував певний аксіологічний та гносеологічний потенціал літератури, який знаходив вираження в інтеракції теоретичних засновків думки та індивідуально-творчого сприйняття літературно-мистецьких явищ» [273, с. 44].

Як і для вісниківців, як і для Шевченка, так і для Косача, поезія – «служення, національна (а не лише суспільна) функція – покликання Перебенді» [189, с. 121]. Тому його есеїзована історія української літератури «На варті нації» – це простеження розвитку літератури, яка насамперед була виявом національних устремлінь українців. Назви основних розділів праці («На шляху з варяг у греки», «Золоті ворота», «У поході до синього Дону», «Передмур'я Європи», «Новий суворий стиль», «Когда шабля при нас есть...», «Після Полтави», «Хуторянський вік», «Чую кроки важкі») – яскраве тому підтвердження.

Ю. Косач усіляко вивищував і возвеличував національних героїв, не шкодував метафори для героїчних часів української історії, будучи переконаним у необхідності створення національного міфу, що мав стати запорукою і потужним чинником формування національної свідомості. Основні світоглядні позиції і прикінцеві висновки есеїзованої історії української літератури пера Ю. Косача у суті своїй збігаються з вісниківським ідеологізмом, а подекуди звучать навіть радикальніше, як от: «Спрямованість нинішньої української літератури виражається в окресленні її як окремої форми національного пізнання дійсності, що служить завданням національного самоутвердження і є результатом і фактом боротьби націй. Націоналізм як афірмація життя, діюча, творча й організуюча сила всіх ділянок життя нації, безпосередньо активізує українську літературу, якраз тому, що вона починає од 1917 року існувати знов як суцільна й найяскравіша форма національного пізнання дійсності. <...> Тільки в націоналістичній концепції життя й усіх його явищ, тільки в революційному таборі українства, як і кожної

іншої спільноти в сучасності, виростають справжні мистецькі індивідуальності. Вирішати художні проблеми поза шляхами націоналізму безглуздя, бо такий закон нашого історичного процесу, така залізна послідовність у розвитку наших (і не тільки наших) мистецьких цінностей, що впродовж віків витримували іспит вічності тільки в тому випадку, коли виконували поряд зі своїм специфічним естетичним призначенням також і роль чинника скріплюючого національну окремішність» [120, с. 293].

Другий період літературно-критичної діяльності Ю. Косача охоплює майже повністю 1940-ві роки (Друга світова війна та доба МУРУ) – це час найвищої творчої активності письменника-літературознавця. У 1939 році Юрій Косач редагує український часопис «Нація в поході» у Берліні. Тут і застає його війна. Дослідники біографії надають факти про його співробітництво з німецькомовними виданнями: «Die Zeit», «Berliner Tageblatt», «Züricher Zeitung», «Frankfurt Zeitung», «Süd-Deutsch Zeitung». Як блискучого знавця німецької, іспанської, французької, англійської, української, польської та російської мов Ю. Косач відразу залучили до праці у відділ пропаганди міністерства закордонних справ, а потім – у пропаганду міністерства окупованих східних територій Альфреда Розенберга [225, с. 21]. Однак навесні 1943 року, після десяти років вимушеної еміграції, Ю. Косач повертається до Львова і працює там в редакції «Львівських вістей». Наприкінці 1944 або на початку 1945-го він опиняється серед утікачів у німецькому Пляуені, а згодом – у таборі для переміщених осіб в містечку Оффенбах біля Франкфурта-на-Майні. У вересні 1945 року у Фюрті Ю. Косач разом з Іваном Багряним, Віктором Домонтовичем (В. Петровим), Ігорем Костецьким, Іваном Майстренком, Леонідом Полтавою і Юрієм Шерехом засновують «об'єднання українських письменників на еміграції під назвою «Мистецький український рух» – МУР» [272, с. 200].

Значна частина написаного у цей період, а це близько 100 літературно-критичних статей, есеїв, літературних оглядів, рецензій тощо, пов'язана із

діяльністю Косача в МУРі (1945-1948 рр.) і зміщенням його світоглядно-естетичних акцентів у бік ліберально-демократичних цінностей. Однак ключові ідеї, такі як: Україна – інтегральна частина Окциденту (окцидентальність української історії, української літератури, українського психічного складу), принцип тяглості української національної традиції як один із основних принципів Косачевого історизму, положення про суб'єктивний характер творчості, які ґрунтовно були розвинені в есеїзованій історії української літератури «На варті нації» та інших літературно-критичних есеях, одержали свій розвиток і в нову епоху. У цей період Ю. Косач активно працює над втіленням ідей про новий гуманізм, про українсько-органічний стиль, обґрунтовує їх у своїх есеях, статтях і виступах на з'їздах і конференціях МУРу. Щоправда, нова теорія постає на ґрунті заперечення здобутків вісниківства і вчення Д. Донцова та часом набирає зовсім не літературного характеру. Такою зокрема є й доповідь Ю. Косача на Першому з'їзді МУРу (21-22 грудня 1945 року), що була надрукована під назвою «Вільна українська література».

Варто зазначити, що в МУРівський період були написані такі важливі літературно-критичні праці, як «Си-зеле-дугасте», «Історизм і література» (1947), «Оновлена Клію» (1947), «Світова література на перепуттях» (1947), «Нотатка про сюрреалізм» (1947), «Чому з Заходом?» (1947), «Межі та обрії (До становища української літератури)» (1946), «З нотатника в міждб'я» (1946), «Література життя» (1946), «Формація Владаря (Нотатка про Богдана Хмельницького)» (1948), «Джон Стейнбек і проблема нового соціального роману» (1949), «Іван Франко й «пропаще покоління» (1947), «Олег Ольжич» (1946), «Українська література і Юрій Липа» (1946), «О, музо, Мельпомено (до проблеми українського національного театру)» (1947), «Театр екзистенціалізму» (1947), «Обрії нової драми (довідь Косача на Другому з'їзді МУРу)» та багато інших.

Третій період літературно-критичної діяльності Ю.Косача – «американський» (1949-1980-ті рр.) – найбільш суперечливий і найменш цінний у плані нових теоретичних здобутків. Він позначився нещадною і невмотивованою критикою Ю. Косачем літератури української еміграції, різкою ідеологічною переорієнтацією, а відтак і запереченням усіх своїх попередніх ідей і концепцій. Чого варта лише одна невеличка брошура «Від феодалізму до неофашизму»? Від нього відвернулися навіть такі давні шанувальники, як Ю. Шевельов, який писав у своїх спогадах, що з 1960-х рр. відмовився не лише читати нові книжки цього автора, а й навіть визнавати теоретичну можливість, що ці нові твори могли б мати якусь літературну цінність: «У роки МУРУ [Косач] створив речі тривалої вартости. Роман «День гніву», п'єсу «Дійство про Юрія Переможця». Його повість «Еней і життя інших» – найхудожніше і досі найглибше викриття й аналіза донцовизму. Ці речі належать до української літератури в кращих її проявах. Їх тим часом можуть не видавати, навіть не читати, але вони житимуть в прийдешньому. Нічого такої вартости він не створив у роки своїх послуг радянському режимові. Але – я можу їх цінити, та руки я йому не можу подати. Його рука тепер брудна не тільки в фізичному сенсі. Бувають випадки, коли твори письменника можуть повернутися до нормального літературного кругобігу тільки після смерті письменника... Він знайшов свого видавця. Боязко і не надто часто його видає для еміграційного книжкового ринку Маріян Коць. Я не засуджую його, може, цим він рятує ці твори від вірної загибелі [...]. Але я їх не купуватиму і про них не писатиму. Не з ненависти, не зі зневаги навіть, а з болю. Хай збірка творів Косача вийде в двадцять першому сторіччі. Не тепер і не зі мною...» [252, с. 122].

Отже, жанрові пріоритети літературно-критичної діяльності Юрія Косача у 30-х роках зумовлені актуалізацією есею в українській культурі, тому його есеїстика є складним відбиттям літературознавчих концепцій письменника, його світоглядно-ідеологічних борінь, естетичних орієнтацій,

проявленням змін і хитань в особистих пріоритетах. Та попри те, годі знайти ще одного такого письменника-мислителя, який би так довго і тотально перебував у полоні донцовсько-вісниківських ідей: чи то у 1930-ті – на початку 1940-х рр., коли ці ідеї спричиняли «вибух» в його естві, і він піднімав їх, як стяг, творив із них цілі національно-інтелектуальні світи («На варті нації»), чи пізніше – у МУРівській чи нью-йоркській періоди, коли він ці ідеї заперечував, боровся із ними, паплюжив їх, разом із тим борючись із самим собою, видавлюючи із себе націоналіста 30-х. Але основні ідеї Д.Донцова і його бойової літературної есеїстики письменник сприйняв як безпосередню творчу настанову. Маємо на увазі як запозичення і розвиток саме ідей Донцова, так і використання їх у якості своєрідного лакмусового папірця для «переоцінки цінностей» усієї історії українського письменства, на яку митець поглянув через призму національної ідеї і накреслив чітку і безперервну лінію героїчної традиції нації у праці «На варті нації».

2.2. Структурно-композиційна специфіка «На варті нації»

Есей Юрія Косача «На варті нації» - авторська історія української літератури, де синтетичний підхід у поєднанні з суб'єктивною авторською позицією є своєрідним методом, що структурує текст, зберігаючи його цілісність, а однією з центральних жанротвірних особливостей є суб'єктивна авторська інтерпретація теми. На прикладах вершинних творів з історії української літератури критик намагався переконати, що мистецькі цінності «впродовж віків витримували іспит вічності тільки в тому випадку, коли виконували поряд зі своїм специфічним естетичним призначенням також і роль чинника скріплюючого національну окремішність» [120, с. 293]. Це одинадцять розділів праці, де автор осмислює всю історію української літератури з позицій чинного націоналізму. Відтак, для Ю. Косача,

«вартування нації», «слово на сторожі, що не опускало ніколи українців і тоді, коли вони були лиш «німими рабами» й нині, коли стають нацією, що прямує до величі й слави» [120, с. 304] – основна ідея українського письменства на всі часи, відповідно до якої він осмислює основні літературні епохи, звеличуючи тих письменників і ті твори, які цю ідею підносили, і – навпаки, ігнорує або применшує роль тих письменників, які, на його думку, не виконали цієї місії.

У заголовку праці відкрито задекларована цілісна історіософська концепція письменника-літературознавця – слово як вартівничий нації. Як зазначалося, праця складається із одинадцяти частин-фрагментів (фрагментарність – одна зі стратегій есе), пов'язаних між собою загальним лейтмотивом (служіння нації). Українське письменство розглядає Ю.Косач як «слововічний вартовий». І вже в перших абзацах праці відчутні інтонації донцовського «Націоналізму» («Такою ідеєю може стати в нас не всесвітня, ані соціальна, лише тільки національна ідея» [66, с. 172] як у змістовому наповненні, так і в стильовій манері подачі матеріалу. Щоправда, серед домінуючих інтерпретативних ліній українознавства в есеїзованому дослідженні використані також концепції В. Липинського, Є. Маланюка, Ю. Липи.

Наслідуючи Дмитра Донцова, Юрій Косач здійснив націософську (націологічну), але водночас і літературознавчу інтерпретації з «типовим для такого виду досвідів переважанням когерентно-сміслового рівня пізнання й оцінки над формально-естетичним» [105, с. 10]. Унаслідок пізнання, як підкреслює В. Колкутіна, відбувається «перекодування ідеї з мови мистецтва на мову націософії, у пошуках націософського еквівалента літературного феномена» [105, с. 10].

Юрій Косач структурує історію української літератури у есеї «На варті нації» відповідно до основної ідеї – показати тисячолітню традицію самостійного, «виняткового й героїчного становища українського письменства» [120, с. 79] від самих початків, що «тісно в'яжуться з початками

нашої державної величі, із поступовим закріпленням національно-державної окремішності» [120, с. 84]. У Ю. Косача, як і в Д. Донцова [105, с. 15], українське письменство від X до кінця XVIII століття становить єдиний «мегаперіод», упродовж якого воно переймало й «продовжувало славу традицію попередніх століть – сторожило національної гордості», було письменством «державно-національним» [120, с. 183]. Другий період у Косачевому структуруванні історії української літератури – XIX століття, доба національного занепаду, «хуторянський вік» української літератури (винятком є лише Т. Шевченко); третій період – «підготовча і переходова доба» (кінець XIX - початок XX ст. (до 1917 р.)); четвертий період – час народження нової доби, розпочатий «Золотим гомоном» П. Тичини 1917 р., що поклав початок відродження української ідеї.

Праця ґрунтується на переконаннях і симпатіях Ю. Косача 1930-х рр., а отже на позиції переоцінки поглядів і виявлення насамперед національних та ідейних чинників у літературі. Надаючи перевагу тим українським творцям, «що виправдали своє місце в історії нашого духу своїм прагненням до організації, українського національно-державницького почуття за поміччю художнього вислову» [120, с. 87], автор окреслив лише вузлові моменти історії української літератури, і то лише ті, що тісно пов'язані з формуванням українського національно-державного міфу. Символічно назвавши їх «вогнистими стовпами-дороговказами» [120, с. 91], що з'являються на історичному шляху нації, есеїст розпочав свій історико-літературний дискурс передмовою, в якій окреслив духовну спадщину поганства, мислячи її як вияв найглибшої органічної суті української душі.

Проте найбільше уваги автор присвятив літературі періоду Київської держави, вважаючи його зразковим для усього майбутнього життя нації, адже ідея української державності, за Косачем, «ніколи після цього не охоплювала з такою залізною міццю всіх внутрішніх і зовнішніх процесів національного життя» [120, с. 98]. Київська держава Володимира і Ярослава – золотий вік

української історії, української державності, духовного життя нації (розділи «На шляху з варяг у греки», «Золоті Ворота», «У поході до синього Дону...»). Основну характеристику України тих часів поміщено у риторичну формулу, що відповідає, якщо й не дійсній історичній картині, то принаймні є адекватним естетичним переживанням автора: «Україна (...) Це не «чайка – небога», що «вивела діток при битій дорозі», не дике поле королев'ят лядських, не Малоросія Петрів і Катерин, не отчизна шельменків-денщиків, не ославлена УССР... Це й не степова Еллада, країна, «где всьо абілієм дишет», сієстична сонна батьківщина гоголівських гречкосіїв, романтична гайдамацька Шотландія Гюго, Пушкіна й Гошинського.

Це – Третій Рим, це *Imperium Ucrainum*, світовид європейський із гострим зором на чотири сторони світу – рости, підбивати, володіти, світити» [120, с. 83]. Відповідно і література як визначальний показник духовного життя доби Х–ХІІІ ст. в Україні представлена Косачем літературою героїчною. Критик акцентує увагу на імена, які, як він вважає, «стають визначниками не тільки для цього періоду, але й для наступних» [120, с. 91], – це «Моленіє» Данила Заточника (якого він називає батьком українського письменства), «Слово о законі й благодаті» митрополита Іларіона, «Поучення» і «Посланіє до князя Олега Святославовича» Володимира Мономаха, «Повість временних літ», Київський літопис, Галицько-Волинський літопис», «Слово о полку Ігоревім», як «найдосконаліший вияв нашого національного духу взагалі» [120, с. 108], як «маніфест раси» [120, с. 109]. Завершуючи розповідь про «золотий вік нашого письменства», автор резюмує: «На лицарській поезії ХІ–ХІІІ ст. відродиться поезія нашого козацького бароко, творчість Т. Шевченка й натхнення сталевого ренесансу революційної доби» [120, с. 113]. Натомість у розділах, присвячених козацькому бароко, творчості Т. Шевченка, літературі революційної доби першої третини ХХ ст., Косач акцентує на відродженні героїчного естетичного ідеалу середньовічного періоду і підкреслює характерні ознаки стилю «лицарської доби».

XIV – XV ст. – пізнє Середньовіччя, «період нашого культурного імперіалізму» (розділ «Передмур'я Європи»), хоч і означений автором пунктирно, однак йому вдалося визначити чималу кількість проблем, які залишатимуться актуальними впродовж усієї подальшої української історії. Насамперед акцентується на питанні зав'язків на українському терені проблеми дуалізму сучасної світової цивілізації – Окциденту й Орієнту, що від неї взяли свій початок інші історіософічні, соціальні й культурні проблеми. Окремо виділяється проблема історичної української варті на гранях цивілізації Заходу. Центральним і глибоко символічним твором цієї доби Косач вважає «Слово про Лазарево воскресення», де насправді йшлося, як доводить есеїст, не про воскресення Лазаря, а «про воскресення, про оновлення великої лицарської раси, що ще далека до сповнення своїх великих призначень» [120, с. 122].

Детальніше Косач зупиняється на міщанському відродженні кінця XVI-початку XVII ст. (розділ «Новий суворий стиль»). І хоч, як вважає Д. Чижевський, якою «незначною» була українська література XVI ст. з погляду літературного Ренесансу [265, с. 217], Ю. Косач, представивши український Ренесанс як «національний здвиг в обличчі загрози польського політичного й духового імперіалізму» [120, с. 129], всіляко вивищив його, показав його винятковий характер, «питоменний обставинам XVI віку» [120, с. 137]. Термін «стиль» у назві розділу позначає не стільки стильову категорію, як окреслює конкретну історичну епоху та її особливості, які автор виписує з притаманною йому синтетичною настановою: «Клубовище пристрастей того бурхливого віку (...) та боротьба з польським дияволом покликала ряд письменників нового стилю: оборонного. Ці письменники – явище досі в Україні незнане, наскрізь питоменне обставинами XVI віку. Досі українське письменство маніфестувало себе, як вияв національної гордості. Похвала Іларіона, літописи, Ігорева пісня, проповіді Серапіона, це були маніфести наступу, художня проекція державного українського міфу,

втіленого у волі войовничих русинів-легіонерів Олега – здобувців Закарпаття, лицарів Берладника – колонізатора Закарпаття й Наддунайщини.

Тепер, перед загрозою смерті нації, письменство координує свої сили для захисту. Воно не державно-консервативне, а національно-революційне. У цьому знаменна риса відродження. Звідси провідне значення прози, перевага її над поезією. Від цього дальші характеристичні ознаки письменства того часу – воно дидактичне, моралізує, сатиричне, полемічне, теологічне. Але все ж таки передусім воно національне, і формально – як писане по-українськи, і змістом, – як гостро насичене ідеєю оборони й вартування нації» [120, с. 137].

З огляду на тему вартування нації письменством, яку Ю. Косач визначив як основну, закономірно, що більша частина цього розділу присвячена постаті І. Вишенського. Відомо, що значну роль у піднесенні популярності письменника-полеміста зіграла поема І. Франка, а також вісниківці на чолі з Д. Донцовим підносили «енергійну мову І. Вишенського» [65, с. 67]. Проте митець пішов ще далі, він угледів в ідеї революції у релігії, що її задумував Іван Вишенський, великий духовний здвиг нації, що привів її до революції 1648 року. І насамперед у цьому, на думку Ю. Косача, його величезна заслуга.

Варто звернути увагу на роль православної релігії і церкви, яку письменник розглядає в ролі носительки українського месіанізму в цю епоху. Підкреслюючи той факт, що православна церква в Україні не була досконалою, Косач ставить знак рівності між православ'ям і українською національністю, підносить церкву як хранительку традиційної релігії княжої й відводить їй роль «акумулятора національного духу», «організатора національних почуттів», «стимулятора їх енергетики» [120, с. 144]. Попри те, що ця сувора епоха в Україні мало нагадувала життєрадісне італійське Відродження, яке згадується для порівняння, автор знаходить чимало аргументів, щоб довести, що «новий суворий стиль» із виразним все ще готичним характером був нашим першим Відродженням зі своїм зовсім окремим характером. Знайшовши соціологічні, релігійні, соціально-

психологічні витоки і чинники, літературу 1580-1610 рр. М. Грушевський так само називає «першим відродженням» [57]. «Періодом першого українського відродження», коли література, завдячуючи І. Вишенському, «знаходить авторство», цю епоху називає і Г. Грабович у своїх дослідженнях, що стосуються історії української літератури [52, с. 39].

Як добу, що дорівнює Середньовіччю перемогою українського духу, представляє Ю. Косач період козацької героїки XVII–XVIII ст. (розділи «Київський класицизм», «Когда сабля при нас есть...»). Ці розділи яскраво засвідчують також і довільне поєднання Ю. Косачем стильових і позастильових (ідеологічних) ознак в есеї. В обох розділах історичні і культурно-політичні реалії XVII–XVIII ст. пропускаються есеїстом через основний стиль доби. На нашу думку, Ю. Косач не зовсім правильно його визначив, а тому й вимушений був говорити про два стильові напрями. Культурно-освітню діяльність Петра Могили, філософські й літературні досягнення Київської колегії, а згодом Академії він розглядав під кутом зору класицизму, а всі ті «нестримні потоки національних сил» [120, с. 148] козацької доби, що не вписувалися в класичну доктрину, кваліфікував як козацьке бароко. Звісно, відчувається брак теоретичної бази літературного бароко, на яку б міг беззастережно спертись Ю. Косач, щоб осмислити стильовий рух епохи XVII–XVIII ст. як закінчену цілісність. Як відомо, саме поняття українського літературного бароко введено в науку зусиллями Д. Чижевського лише у 40-х роках XX ст. у його праці «Український літературний барок: нариси». Крім цього, очевидно, що для Косача питання стилю чи літературного напрямку не було пріоритетним, бо у творі апеляція до них має переважно символічний характер. Тому з притаманною йому суспільно-національною заангажованістю, представивши класицизм як вираз спокою й рівноваги, як формально довершений витвір епохи, він і дає визначення йому таке: «...наш класицизм увійшов в історію українського духу, як його ефектовний, але німий монумент, дав вартості закінчені й суцільні під

оглядом форми, але не дорівняв своїм змістом ані творчості попередньої доби, ані середньовіччю, а іноді був навіть чужий своїй грандіозній сучасності. Станув серед віків величним відламком давньої української імперії, але тільки відламком...» [120, с. 149].

Однак, варто зауважити, що в цю стильову систему класицизму (як її помилково чи символічно назвав Ю. Косач), з його ідеєю «ладу й сталости», з його «відірваністю від народних мас і від епохи» [120, с. 152], зовсім не просто було вписати героїку козацької доби, що «чином закріпить на віки перемогу українського духу» [120, с. 164]. Отже, есеїст вимушений був рятувати ситуацію улюбленим символіко-метафоричним форматом: «Правда, в лунах і блисках цієї драматичної доби, в маревах зловіщого неба революції 1648 р., Руїни й Полтавської баталії, перед вогненным обличчям міфу *Ucrainaе militantis*, цей відламок оживав – це спалахнули на нім блиски козацького епосу, козацьких літописів і історичних трагедій «Владимира» й «Божої милости», це проривався із-за класичного мармуру вогонь національного генія й хижо лоскотав мури Київської Академії. У цьому виявилась ще раз невмируща таємниця окремішності доріг, що ними йдуть наші культурні походи. Їх дороговказом є завжди клич варти національного духу, національної гордості, варти нації» [120, с. 149].

Очевидно, що з цієї самої причини Юрій Косач належним чином не оцінив українські думи козацького періоду («... при всій своїй мистецькій наснаженості й організованості, при виключності свого феноменального явища, думи не створили суцільної синтези українського духу, так як це зробив епос Середньовіччя. Переважили в них елементи чужі, елементи східного світовідчуження, пасивного й споглядального. Тому думи для нас у більшості неістотні, як не відбиваючі вповні великого пориву козацьких століть, що до нього вони були покликані. Не в думках лежить центр української творчості епохи козацького героїзму») [120, с. 166]. Та, попри хибне розмежування есеїстом літературної епохи XVII-XVIII ст. на різні

стильові утворення, в цілому він правильно зрозумів її основну тенденцію як «спробу синтезу української античності з новим стилем», що його називає як «козацьке бароко» [120, с. 149]. Однак у названих розділах, як зрештою і в усій праці, для Косача набагато важливішим було протягнути нитку традиції, знайти ідейно-художні властивості, що об'єднують різні епохи історії української літератури, всебічно висвітлити тему вартування нації, виголосити свої передбачення на майбутнє.

Основу української ідеї Ю.Косач угледів у трагедії «Милость Божія» та трагікомедії Ф. Прокоповича «Владимір». Атмосферою бойового націоналізму насичені для нього культурно-освітні звершення Петра Могили, реставратора українського Києва, що насправді був «реставратором древньої української цивілізації», реформатором (в європейському стилі) української культури й освіти. Навіть у творчості Касіяна Саковича, якому есеїст відмовляє у «почутті зв'язку з відродженою нацією», він робить акцент на зв'язку козацтва з майбутнім, на тому, що «воно стане по всі часи символом національної гордості, іменем своїм кріпитиме серця прийдешніх поколінь» [120, с. 165]. Атмосферу бойового націоналізму виокремлює Ю.Косач у творах, що завершують багатий період козацької героїки. Це літописи-хроніки Самійла Величка, Григорія Граб'янки й Самовидця. За Косачем, – «це одна з найясніших, найшляхетніших сторінок нашого письменства», «небувалий і рівний за своєю наснагою тільки поезії середньовіччя зрив нашого національного духу» [120, с. 172].

У своїй статті «До генези українського націоналізму» Ю. Косач наголошуючи на тяглоті традицій українського націоналізму писав: «Джерела й натхнення українського націоналізму далекі від сьогоднішнього дня, вони походять із глибин історії, що творить суть кожного національного становлення. І тим суцільніша, тим знаменніша, тим відповідальніша місія, сповнювана на українських теренах зродженим там націоналізмом та веденої ним революції. Бо, виростаючи з історії, наш націоналізм має на своє

повстання й свій чин санкцію найправеднішого в світі авторитету – санкцію славних мертвих. А ця санкція торує йому дорогу в майбутнє» [109].

Має рацію Р. Радишевський, коли акцентує на тому, що есей Косача «До генези українського націоналізму», що теж було надруковане в «Українському слові» 1936 р., сприймається як додаток, своєрідне тлумачення основ українського націоналізму, крізь призму якого постала історія українського письменства у праці «На варті нації» [224, с. 27]. Повторюючи за Д. Донцовим основні засади українського націоналізму (держава, боротьба, нова генерація), Ю. Косач загострює увагу на питомій його природі, на «невловному, невидному зв'язку його з історією»: «Ні одна ідея не спиралась так важко на наслідді століть, як націоналістична. Заперечуючи сливе поготів насліддя матеріалістичного й раціоналістичного ХІХ ст., елімінуючи зі своєї генеалогії Квіток-Основ'яненків, Драгоманових і Винниченків, свідомо зрікаючись цього «почесного батьківства», український націоналізм перекроїв цю сіру «пропашу» добу трьох чи чотирьох генерацій, щоб стати найближчою ланкою біля духовності генерацій Мазепи й Хмельницького, а то й сягнути ще далі – в добу київської імперії. Саме тут, у цій первісній і величній епосі, генеза націоналізму. Чи не має так дивно й знічев'я відроджена весняна візія української державності 1918 року спільного клімату із золотим гомоном древнього Києва? Герої з-під Крут і невідомий козак Щербак, що над Базарською могилою, під кулеметом москвинів співає державний гімн, своєю громадянською *virtus* суголосні добі героїв Сальниці й Шаруканя. І врешті чин ОУН, життя й смерті її бійців – це поготів класична антика, де так первісно просто, так всепокорюючо володіє міф крові, що визволяє людину й наподібнює її Богові» [109].

Загалом же, як справедливо наголошує Р. Радишевський, тяглість була основною засадою Косачевого історизму – чи то мова йшла про українську історію, чи про українське письменство, чи українську політику, українську ментальність, чи українську державницьку традицію [224, с. 29–30].

Важливо наголосити на тому, що наукове осмислення того чи іншого питання в есеї «На варті нації» завжди підсилене специфічними засобами вираження критичних оцінок і **суджень - поетикальними**, лінгвостилістичними, рецептивно-риторичними тощо. Наприклад, Ю. Косач ще раз повертається до XVIII ст. (розділ «Після Полтави») переважно з метою передати духовний клімат, що в ньому жила українська літературна еліта «після Полтави», тобто після Полтавської битви, за якою наступила ліквідація політичної спадщини Гетьманщини. Попри відомі історичні факти і події, що на них спирається Косач, говорячи про «уперту боротьбу кращих людей нації з Москвою» [120, с. 177], про «бурхливий струм письменства», зроджений Хмельниччиною, про «ще живий мілітаристичний дух сучасної України» [120, с. 180], про «Історію русів» – центральний націософський твір XVIII століття, «програму українського чинного націоналізму», в якій, на думку есеїста, чітко сформульовано національно-державницький ідеал українців, позиція дослідника суб'єктивна.

Персональна особистісна оцінка, емоційно-інтелектуальний синтез, який, на перший погляд, береться нізвідки, досить часто заступає літературознавчий аналіз. Як, наприклад, роздуми Ю.Косача про «глибокий ідейний зміст» письменства XVIII ст., яке все, без винятків, «служить нації»: «І незалежно від історично-політичних писань, від творчості стисло пропагандивної, як «Ляменти», все інше письменство – сповидно часто навіть байдуже до національної трагедії – таїть у собі глибокий ідейний зміст, служить нації. На дантейському тлі «прелестного віку» буває передусім лірика. Безіменна народна й з іменами: Івана Некрашевича, Юрія Кониського, Луки Длонського, Климентія, Олександра Лобисевича, Івана Гешицького, Василя Тарнавського, Гедеона Пазія, Матія Холодовича, Антона Головатого і багатьох інших – бакалаврів, військових, священників, студентів, дяків, і просто мистців із божої ласки. Лірика релігійна, любовна, суспільна, жартівлива. Ось справжній золотий вік нашої поезії, зокрема лірики, що звільна,

позбавляючись польсько-латинських впливів, покидаючи «геометрію» академістів і зненавиджений усіма силабічний вірш, пливе власною, незайманою дорогою» [120, с. 177-178].

Зате Григорію Сковороді, який обрав шлях втечі за межу соціального у сферу духовної реальності, яка в своїй суті вже була протиставленням неприйнятній соціальній дійсності, оцю саму «байдужість до національної трагедії» Ю. Косач не зміг пробачити. Як і не побачив націотворчого сенсу у філософії українського Сократа, вважаючи її «не українською духом», бо спиралась на «елліністично-християнську традицію», а можливо й не захотів глибше зануритись у неї, через те, що, як вважав есеїст, філософ «був глухий і сліпий на увесь свій рвучкий вік, коли-то готовано руїну освяченому століттями устроєві» [120, с. 183]. У той час, коли все давнє мало летіти шкереберть, слобожанський філософ учив «будь справедливий і миролюбивний громадянин», несвідомо готуючи ґрунт для ідей хуторянського віку всесвітництва й симбіозу (українсько-російського), стаючи сумирним предтечею Драгоманова й нинішнього Тичини [120, с. 183].

На наше переконання, причина Косачевої критичної оцінки життєвої позиції і філософії Григорія Сковороди полягає у власній максимі есеїста, яку він прикладає до еліти нації загалом, вимагаючи узгодженості соціального і духовного життя. Однак, як справедливо зауважує В. Горський, історія української інтелігенції не розвивалась однією лінією, де на зміну типу «сковородинської людини» приходила «шевченківська людина» з притаманним їй гаслом «Борітеся – поборете!». Більш правильним, на думку дослідника, є погляд на історію української культури як поле взаємодії обох цих типів інтелігента. Шукаючи відповіді на питання про долю сковородинського типу інтелігентності як моральної настанови у подальшій історії української культури, а зрештою, і на питання про долю філософії Г. Сковороди, В. Горський зазначає: «Ця філософія залишилась жити, віднайшовши втілення у духовній настанові до самозаглиблення,

самопізнання, шляхетного індивідуалізму, прагненні до суверенності внутрішнього життя, що зберігається впродовж усього XIX ст. як ознака моральної позиції багатьох представників найрізноманітніших верств українського суспільства. Саме життєвість цих рис забезпечила можливість українському народу за тяжких умов соціального і національного гноблення під владою іноземних держав зберегти свою національну самототожність» [49, с. 103 – 104]. Що ж до Юрія Косача, то він сприймає «сковородинську містику» як порушення письменницької традиції попередніх століть – сторожити національної гордості, а відтак кінець XVIII ст. вважає межею, коли «українське письменство з державно-національного ставало письменством провінції» [120, с. 183].

Своїм сприйняттям і трактуванням Сковороди Юрій Косач відрізняється від Дмитра Донцова, для якого філософ є ключовою постаттю всієї давньої літератури. Так само і висока оцінка Д. Донцовим «Енеїди» І. Котляревського не співпадає зі ставленням митця до мови і стилю цього вікопомного твору. Якщо Д. Донцов «вважає твір не початком нової «народницької» літератури XIX ст., а «закінченням літератури XVIII століття», оскільки її світогляд «корінився в нашій героїчній добі, від якого відвернувся XIX вік» [105, с. 15], то Косачевий «мегаперіод» героїчної літератури закінчується на XVIII столітті.

Доба національного занепаду, «хуторянський вік» української літератури (у Донцова провансальський), за Косачем, починається саме «Енеїдою» І. Котляревського і буде продовжуватись до кінця XIX ст. Говорячи про «Енеїду», самого І. Котляревського, письменників дошевченківської доби (як зрештою і післяшевченківської), письменник досягає вищої міри сарказму й іронії, набирає винятково викривального пафосу. Наведемо декілька прикладів, щоби зрозуміти, у якому ключі було написано розділ «Хуторянський вік»: «Іменем Івана Котляревського розпочинається ця невдячна й темна доба української літератури, що чомусь у декого прибирає

бундючне ім'я «доби Відродження» [120, с. 184]; «Енеїда» розпочала «той ганебний і обурюючий голопупенківсько-гопаківський стиль, що розцвітатиме в Україні гідким бадиллям аж до 1917 р. Мова козацьких літописів, «Милості Божої» стане жаргоном, що ним розсмішуватимуть малоросійські блазні московського пана [120, с. 185]; «У часи Шиллера і Гете, Шатобріана, Байрона, Шеллі, у час нового буряного льоту людського духу до вершин, добу небувалого відродження того, що є в житті людства найкраще – національної гордості, гордості з рідної історії, обичаїв, мови, український Шельменко бавив слобожанських панків та московських городничих. Це й була Полтава українського письменства» [120, с. 186]; «Письменники дошевченківської доби – це представники не тільки літературного занепаду, а всенаціонального, ковалі духовних кайдан на всеукраїнські творчі потуги, на волю й енергію нації» [120, с. 187]. Такі «вироки» українській літературі ХІХ ст. є мало не на кожній сторінці розділу «Хуторянський вік». Ю. Косач, напевно, свідомо не зачіпав проблеми ірраціональних глибин «Енеїди», що значущіше «за суму закладених у них ідей та образів» [240, с. 314]. Як слушно зауважує Є. Сверстюк, «була в них розворушена та щиро народна стихія, та національна безперервність духу, що вічно несе у собі початок і не вичерпується» [240, с. 314].

Можна було повернути напрямок думки і в те русло, в якому зародилось припущення Д.Чижевського: «Може, був певний елемент національної самоохорони в тому, що Котляревський цілком відмовився від старої (барокової) української мовної традиції, до якої так наблизилася російська мова, та почав утворення нової літературної мови на цілком новій основі: на основі народної мови» [265, с. 246]. Проте оскільки література, за Косачем, не будучи політикою, може і повинна виконувати і функції політики, тобто формувати націю, то літературу як «втечу» у внутрішнє життя есеїст не сприймав зовсім, називаючи «відступом і здачею національних позицій» [120, с. 188]. Відтак причину «ренегатства й плазунства» українського письменства

першої половини XIX ст. Ю. Косач вбачав у «затраті візії національного міфу, згублення того містичного зв'язку з ґрунтом і традицією, що для кожної великої й справжньої творчості є вирішальне; *civitas dei Ucraina* (держава Бога – Україна), що була духовним простором Данила Паломника, автора Ігоревої пісні, Вишенського, Рогатинця й ін.» [120, с. 188].

Із цих міркувань Ю. Косач відмовляється сприймати Гоголя як українського письменника. «Цей несамовитий і могутній талант», геній, «один із найбільших, що їх видала Українська нація за час цілої своєї духової історії, творець з-під знаку вічності» [120, с. 188] для есеїста постає найяскравішим символом «хуторянського віку» і доказом «страшних по своїй незглибленості резервів, що таїлись у надрах нації» [120, с. 188]. Об'єднуючим фактором романтиків Л. Боровиковського, П. Корсуна, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемовського Юрій Косач називає «пантасобацьку ідеологію та мізерну талановитість, що видушує з себе примітивні віршилища» [120, с. 187]. Не на кращу характеристику від есеїста здобувся і Г. Квітка-Основ'яненко, якого називає «царебоязливим малоросіянином» [120, с. 205]. І лише Миколу Костомарова (романтичного Єремію Галку) і «незаслужено забутого поета-лицаря» Маркіяна Шашкевича він називає серед тих небагатьох, хто, за його словами, зумів «виборсатись із тенет хуторянства» [120, с. 193] і відносить їх до революційного покоління доби першої половини XIX ст.

Однак найбільше місця в есеї «На варті нації» відведено Тарасу Шевченку, одному з найбільших вартових нації, якого Косач назвав «переломом доби» [120, с. 228], адже його чин і слово, за переконанням есеїста, були «зруйнуванням української хуторянської Бастилії» [120, с. 205], яку лише Шевченку було під силу подолати, бо «мав за собою підземні вікові сили нації, що його породили» [120, с. 208]. Автор підкреслює у Т. Шевченкові ту особливість, яка, на його думку, є найважливішою в історії української літератури – поет виступає як зв'язуюча ланка героїчної традиції, що властива українцям. З великим піднесенням митець заявляє: «Тарас

Шевченко – це була одна з найвеличавіших перемог українського духу. Після Полтави, що її зазнало українське письменство в Котляревським і романтиках, життя й творчість Шевченка видається могутнім проломом і яскравим тріумфом, що зближує українців знову до часів Ярославової імперії або пам'ятного 1649 року» [120, с. 204].

Есей «На варті нації» ґрунтується на принципі історизму, що полягає у віднайденні діалектичного зв'язку минулих, героїчних часів і прийдешніх поколінь. Більш детально його окреслено в статті Ю. Косача «Історизм і література». Письменник зауважує: «Єдність історії – ось що розв'язує модерна історична проза й драма. Ствердження того, що все, що було вчора, і те, що є нині – це ж одне, це характер, ритм спільноти й його прояви. Викриття вічного, понадчасового, історичного плану, викриття душі нації в її змінному, але засадничо все ж тому самому ритмі зростання. Пізнання всіх сил своєї спільноти – це значить пізнання своєї історії. (...) Історичний романіст із фрагментарних елементів і форм історії відбудовує історичну красу єдності й пов'язує наново реальності, здавалось би, зовсім різних світів – минулого й сучасного, в одне. (...) В такому, тільки спрямуванні можлива онова нашого історичного жанру, що, зокрема, на еміграції виконав би величезне завдання: збереження єдності нашої будучини» [115]. На засадах історизму і традиціоналізму тримається світоглядна матриця Ю. Косача як історика літератури. І Шевченко в ній виступає як потужна ланка між минулим, сучасним і майбутнім, як «сконцентрований вираз душі цілої нації» [120, с. 203], як той, що «з'єднав у собі всі прикмети, набуті й вроджені українській расі» [120, с. 203]. Проте і в цій частині тексту ми не знайдемо ні аналізу творів поета, ні деталей його біографії тощо. Автор подає лише підсумки своїх міркувань над найважливішими проблемами шевченкознавства, які, на його думку, так і не отримали належного висвітлення, а саме: генеза Т. Шевченка, обґрунтування високо піднятої поетом і «кирило-мефодіївцями» ідеї державного месіанізму, причини «заламання нашого відродження

Шевченкової епохи», епохальне значення для майбутнього нації Шевченкової варті, завдяки якій, як вважає Косач, «невмирущий і негасальний геній українського народу не вмер, не знітився до ролі провінційного акумулятора, а, зломивши хуторянство Квіток, Федьковичів і Левицьких, став потужною енергостаницею, видавши Шашкевича, Куліша, Стороженка, Устияновича, Мирного, а потім – Франка й Лесю Українку» [120, с. 228]. Та найголовніше, що «не добачено в Шевченку», на думку Косача, – це «елементів національної революції, як зриву й відродження української ідеї, погребаної ворожим імперіалізмом і власним хуторянством» [120, с. 205], саме з Т. Шевченком, підкреслює есеїст, українці «усвідомлюють собі всю величність української національно-державної ідеї» [120, с. 207]. Разом з тим Косач відзначає найдосконаліші, на його думку, студії про Шевченка – це ціла серія есеїв Д. Донцова, есею Ю. Липи «Селянський король», а також поетична візія Є. Маланюка.

Попри те, що 50-60-ті роки XIX ст., які Ю. Косач називає Шевченковим «фактичним українським відродженням нового часу» [120, с. 207], проявляли всі ознаки, що українська література «могла б стати літературою нації, що визволяється» [120, с. 214], «хуторянський вік» не відступив. Оглядаючи український реалізм, репрезентований головним чином Марком Вовчком, І. Нечуєм-Левицьким, а згодом В. Винниченком, представником вже нового століття і нового напрямку – натуралістичного, Ю. Косач побачив його лише як гілку російського реалізму. Відродження театру в кінці XIX ст. есеїст так само назвав відносним, бо Старицький, Кропивницький і Тобілевич хоч і «створили виключно у своїм роді побутово-реалістичну драму, але не вийшли з нею поза рамки етнографізму, як загального визначника доби» [120, с. 226]. Нечисленні винятки: частково П. Куліш, С. Руданський, К. Устиянович, О. Стороженко, Я. Щоголів, частково О. Кониський, П. Мирний і М. Старицький, на думку Ю. Косача, не могли протистояти хуторянській психології в літературі.

Проте найбільшу відповідальність за зраду шевченківських ідеалів, за зраду державно-національної ідеї, на якій ґрунтувалась уся героїчна українська література, Ю. Косач покладає на М. Драгоманова, який, на його думку, шевченківському прометеїзму протиставив «громадівство» й всесвітянство і «вложив українську ідею в рамки прудонівського анархо-соціалізму й власної концепції сфедерованих вільних спілок» [120, с. 221].

Ідеї М. Драгоманова Косач називає «домовиною українського письменства, припечатаною до того всього Ємським указом 1876 р., наступом польсько-російської публіцистично-літературної кліки, язвою галицького москвофільства» [120, с. 221]. Проте усі ці зовнішні чинники, хоч і враховані есеїстом як серйозні і дієві, не були, на його думку, основною причиною того, що відродження Шевченкової епохи в найближчому майбутньому не змінило ні політичну, ні духовну ситуацію в Україні.

Світоглядний переворот, який здійснив Т. Шевченком, відбився більш змістовно, як вважає Ю. Косач, на «підготовчій і переходовій добі» (кінець XIX – початок XX ст. (до 1917 р.), коли «приходить до голосу нове письменство» [120, с. 230]. Називаючи його письменством нації, а не етнографічної маси, Ю. Косач насамперед апелює до творчості Івана Франка, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Миколи Вороного, що 1901 року проголошує свій «модерністичний маніфест». Для Косача вони всі є «безпосередніми вістунами 1917 року» [120, с. 231]. Щоправда, есеїст не однозначно сприймає й оцінює творчість І. Франка різних періодів. Як і в Д. Донцова («Трагедія Франка», 1926), у Ю. Косача спостерігаємо гострі оцінки і безапеляційні судження. І. Франко для нього цікавий лише «Мойсеєм», патріотичною поезією й ідеологією останніх років життя, у якій присутнє чітке відчуття неминучого державного відродження України. Він прямо зазначає: «Нецікавий він для нас із своїм реалізмом і натуралізмом «Борислава» й «Боа констріктора», нецікавий навіть і своїм «Ізмарядом», «Зів'ялим листям». Жив у тяжкій і

лютій добі великої підготовки, був розтерзуваний, розмінюваний на дрібниці «громадською працею» [120, с. 231]. Це погляд на І. Франка крізь призму національно-державної ідеї. Натомість йому присвячено окремий параграф, де спостерігається спроба глибше осмислити його універсальний талант і внутрішню розірваність, зрозуміти і визнати, що поет мав свої помилки, як мав їх і Вишенський, і Шевченко, і Куліш – всі, «що їм призначення наказало жити й творити серед прокляття української ганьби й неволі, серед суспільства малих людей до великих чинів» [120, с. 235]. Зрештою, вказавши на несущільність постаті українського мислителя, есеїст моделює синтетичну характеристику, з якої постає універсальний творець-мислитель, що вмів дивитись водночас на речі великі й малі, що вмів бути рівночасно поетом-будівничим, поетом-трибуном і поетом-філософом, герой «у повному значенню цього слова», бо «ламав, як Фауст, границі свого й суспільного існування, самий був чудом, що його повторення довго ще ждатиме галицька земля» [120, с. 233]. «Від нього, – як підкреслює не без пафосу Косач, – цього українського Гете, безумовно бере свій початок візія найновішої України, що, вилонившись із стихійної пожежі Шевченка, через добу своєї організації (1890-1914) переходить у сучасну епоху чину й боротьби чітко й різьблено. Франко вже зовсім виразно накреслює візію Української Імперії, держави суспільства визволених, кипучої життям і творчістю, окриленої пафосом віри у своє велике призначення» [120, с. 232].

Постаттю наскрізь суцільною для Ю. Косача виступає в цій добі Леся Українка. В основу своєї інтерпретації Лесиного вартування нації Косач кладе есей «Поетка українського Рисорджименто (Леся Українка)» Д. Донцова, «єдиного у своїй незрівнянній інтерпретації творчості Лесі Українки» [120, с. 236]. Услід за мислителем він підносить її героїчну естетику, волю до чину, називає її найдовершенішим символом відродження української нації. На його думку, Леся Українка – «це повне визволення українського духу, погнобленого роками неволі» [120, с. 237]. Критик зосереджує увагу на впливі

її ідей, як і ідей І. Франка, на розвиток літератури першої третини ХХ ст. Він підкреслює: «Чинності Івана Франка, що була титанічним розгортанням творчих сил нації, Леся Українка надала національно-революційного пафосу й універсального значення. Тому ці два імені – Лесі Українки й Івана Франка в нашій історії вічно нероздільні, братерські. За цими іменами починається, зокрема в нашому письменстві, постійно зростаюча лінія здвигу. З великими Лесею й Франком зв'язана також поготів доба новітньої революційної й пореволюційної літератури, що виростає так само із їхніх, високо піднятих ідей, як із натхнення самої революції» [120, с. 238].

Високо оцінив Ю. Косач раннього В. Винниченка, поставивши його в один ряд із М. Коцюбинським, О. Кобилянською, В. Стефаником, творцями, що «наскрізь модерною формою, оригінальним змістом проторували літературі дорогу до Європи» [120, с. 238]. Особливо есеїст підкреслює Винниченкове активістичне прийняття життя, перенесене в сферу національно-суспільних проблем у його прозі і наскрізь модерні сценічні твори («Чорна пантера») «Гріх», «Молода кров»), що спричинилися, як вважає Косач, до «вирвання, нашої драми з лабет просвітянських писак» [120, с. 249]. Проте усю подальшу творчість В. Винниченка він, як і Д. Донцов, характеризує як деструктивну через превалювання в них занепадницьких рис, виявлених на рівні змісту і форми. Очевидно, Ю. Косачу дуже глибоко запала теза Є. Маланюка з надрукованого в ЛНВ у 1927 р. есеї «Буряне поліття (1917-1927)», де Володимир Винниченко інтерпретується як «тип російської природи на Україні» [189, с. 19]. Принаймні саме такий підхід ліг в основу його власного потрактування В. Винниченка, лише в значно розгорнутому вигляді, з унікальними авторськими текстовими конструкціями, наповненими могутнім смислоутворювальним потенціалом. Ось один із прикладів розгорнутої есеїстичної образності, якими буквально пересипаний текст «На варті нації»: «...російська культура забрала нам цей виключний талант і вчинила з нього українського епігона Горьких, Андрєєвих та Арцибашєвих. Даремно

силуватиметься Винниченко виплутатись із зловійного баговиння російщини, що атрофуватиме йому волю й мозок, блискатиме іноді відламками своєї давньої цілинності та з-під його пера, водженого рукою російського демона – споконвічного вбивника українських душ, виходитимуть вже лиш мерзотні почвари та бліді черви, що розкладатимуть не лиш його власний, а й увесь організм довкілля. Це його ідеї «чесності з собою», «рівноваги» та аморально – утопійного комунізму розводнюватимуть українську мужність і стійкість, це завдяки йому гнитимуть в інтелігентсько-неврастенічному нігілізмові тисячі сліпих і заблуканих українських душ. І це вже поготів заслонить ті блиски мистецької снаги, що ще клекоче в ньому – над дійсністю нової України в час революції й після неї стоятиме Винниченко страшним упирем, що йому слатиме прокльони українська духовність відродження у ганьбі неволі, що її був співтворцем. І тому в ній Винниченкові, що не подолав остоятись Москві, нема місця» [120, с . 243].

Отже, Ю. Косач вважав, що доба кінця XIX – початку XX ст. ще не змогла поставити слово справді на варті нації, хоч і визнавав її досить суттєву перевагу над добою попереднього століття. Щодо Лесі Українки та Івана Франка, то для есеїста вони були явищами «майже позачасовими» [120, с. 251].

Четвертий період історії української літератури, за Косачем, період народження нової доби, розпочатий Тичининським «Золотим гомоном» 1917р. XX ст. Якщо Д. Донцов виділяє цей період як «період протистояння відродженої героїчної естетики (неоромантизму) і декадансу («пролетарського» реалізму, космополітичного модернізму) [105, с. 24], то для Ю. Косача, попри всі теоретичні суперечки й декларації різноманітних літературних угруповань, українське письменство нових часів «однолите й єдине» [120, с. 262]. Бо критик новими українськими митцями вважав тих, хто зумів «усім своїм єством зростись із епохою, стати її учасниками й творцями», «знайти в ній велику правду відродженої нації й з'єднати з нею своє власне

мистецьке покликання» [120, с. 261]. Відтак есеїст прочитував теоретичні баталії по-своєму: «Можна було, як Семенко, балакати про те, що йде повна руйнація мистецтва, бачити в панфутуризмі єдиний засіб знайдення «втеряного фарватеру мистецького процесу», а не бути ніяким руйнником і деструктором та відкривати мистецтву нові дороги. Так само можна було замикатись у «білі вежі» та відсахуватись од доби й декларуватись ворогом усього нового, а бути наскрізь новим і революційним, яким був, наприклад, М. Рильський» [120, с. 261].

Найбільшим досягненням цієї літератури нової доби для Ю. Косача було те, що вона ні за яких обставин більше «не відриватиметься од традиції й ніколи не зростатиме під знаком інтегрального руйнування» [120, с. 251], адже джерелом натхнення, як для тих митців, що повинні були доводити свою вірність ідеям світової революції, комунізму тощо, так як і для «формально здекларованих націоналістів» потойбіч барикади, було відродження нації й усе, що з того випливає – «віра у велике державне призначення України, віра у вибраність її правди» [120, с. 262].

Безперечно, доля перебільшення у цих рядках є, як і в інших частинах «На варті нації». Власне, декількома роками раніше в есеїзованому огляді «Українська література наймолодших» письменник демонстрував зовсім протилежне – еміграційну творчість Маланюка, Липи, Стефановича, Бабія, Мосендза, Лівницької-Холодної він подавав як «полум'яну антитезу «пролетарської» літератури» і стверджував «незаперечну загибель української літератури в Совегах» [290, с. 5]. У статті «Про літературні відносини в УРСР», також надрукованій в «Бюлетені Польсько-Українському», Ю. Косач констатує, що «де-факто української літератури вже немає» [153, с. 6]. Звісно, потрібно врахувати й те, що українська література радянського періоду не була досі об'єктом його літературно-критичних студій. Проте очевидно, що в тих есеях, де письменник не лише загострював увагу на політичних питаннях управління літературою, а заглиблювався в самі твори, він приходив (можливо

й для себе) до несподіваних висновків. У ранньому есеїстичному огляді «Шляхами розвитку сучасної української літератури» він підкреслював єдність творчих процесів української літератури та спільність змісту й форми усіх її творців, не зважаючи на ті кордони, які їх розділяють. Так само констатував наявність одного синтетичного духу і його виразно національний характер, окреслював головні риси «єдиного у своєму роді культурно-історичного явища – української літератури», серед яких – найголовніші: зміна національної психіки і водночас реставрація тих «активних елементів психіки, які колись існували, та внаслідок перебування в неволі були приспані»; великий акцент на енергії, «сильній філософії сміливих, сильних і здорових людей»; «відродження рідної традиції, як дороговказу для майбутнього народу» [280, с. 4].

Концептуальною основою бачення новітнього літературного процесу для критика став розгляд еміграційної літератури у тісному зв'язку з материковою. На конкретних прикладах він доводить, можливо опонуючи Д.Донцову, що духовний простір, ідеї, формальні шукання еміграційної чи материкової української літератури не становлять ніякого відокремленого феномена. Охопивши своїм поглядом якомога більше українських письменників сучасності по обидва боки кордону, Ю. Косач, за його словами, подав лише «поверховий огляд досягнень українського письменства» [120, с. 225]. Натомість, на нашу думку, йому вдалося, сприймаючи письменство як окрему форму національного пізнання дійсності, що служить завданням національного самоутвердження, наголосити на феномені його безперервності, віднайти спільний ідейно-духовний вимір літератури, яка згодом стане літературою «розстріляного відродження» і літератури української еміграції, яка підхопила і продовжила справу національного відродження.

Увага Ю. Косача до літературних напрямів і стилів так само обумовлена пошуками націософського еквівалента літературного феномена. Найдокладніше і з великим внутрішнім запалом есеїст говорить про готику,

монументальний стиль літератури епохи Київської держави, характерними рисами якого називає героїзм як «провідний елемент літератури і світовідчуження», «культ мілітаризму», «лицарський первень світогляду», вольове сприйняття життя, «глибоке національно-державне почуття», велике внутрішнє горіння. Готичний характер «могутнього, але похмурого палахкотіння душ» [120, с. 126], на його думку, має так само міщанське відродження кінця XVI-початку XVII ст. Загалом, цей стиль Ю. Косач вважав найбільш іманентним українській духовності і дуже тішився, коли мистецькі твори і самі митці своїм життям піднімалися до рівня готики. Таким для нього був О. Ольжич, «лицар-поет», «людина готичного горіння», для якого готика була «джерелом світогляду, духовим підсонням»: «Поет без співної погожості, без барвистості півдня, поет суворої, вовчої доби, суворого підсоння і суворого призначення. Поет не «степової Еллади», а північного гіперборейського Риму, вартівничий не краси, а законів, що призначення свободної людини бачать у вірності її міфіві спільноти» [149, с. 16].

Рівним за своїм значенням і наснагою до стилю готики, як вважав Ю. Косач, була лише героїка козацької доби (бароко). «Це одна з найясніших, найшляхетніших сторінок нашого письменства. Це небувалий і рівний своєю наснагою тільки поезії середньовіччя зрив нашого національного духу...» [120, с. 172]. Митець наводить характерні ознаки стилю козацької доби: героїчність, активність, «здобувчість», «дух імперіалізму», «атмосфера бойового націоналізму». Він не приховує свого захоплення, реагує на твори часто більше емоційно, ніж фахово виважено: «Є щось із стилю римських істориків у стилю «Сказанія о війні Козацкой» Величка та «Дійствій небывалой брани» Граб'янки, руки мужніх і шляхетних воїнів писали їх, і справді «особлива благодать Божія» кермувала ними. Були бо автори їх «істинні синове» України, вірні до скону «милой матці Україні», були з генерації «залізних боків» – гвардії Великого Богдана. Дух його, владний і далекосяглий, сторожив їх діла, так як вони творили, на вічну пам'ять грядущим поколінням,

так як вони, ці суворі старшини української армії, станули з своїми творами на варту нації» [120, с. 171].

Інші напрями і стилі Косач сприймає дуже критично: реалізм і натуралізм для нього нецікаві, бо не могли наблизитись до давнього духу української літератури середньовіччя або козацької доби; «наших же романтиків об'єднує якась пантасобацька ідеологія та мізерна талановитість» [120, с. 187], і вони опинись серед тих, кого есеїст називає «ковалями духовних кайданів на всеукраїнські творчі потуги, на волю й енергію нації» [120, с. 187].

Видаються цікавими міркування Ю. Косача про синтетичний варіант національного стилю нової української літератури. Явища футуризму, неоромантизму й неокласицизму він називає найяскравішими виразниками доби – революційними, які були глибоко вкорінені в національні джерела і діяли в одному напрямі – відкривали спільні національні дороги пізнання. Ось як есеїст оцінює «прецінний аліяж» новітньої української творчості: «Коли неоромантики давали силу пристрасного відчуття епохи, коли футуристи безоглядно нищили залишки хуторянського міщанства, то неокласики шліфували сирову стихію революційного натхнення обох напрямів і сугерували їм напрям національне утвердження. Традиція неоромантизму – ренесанс Вишенського, козацька героїка й Шевченко; традиція футуристів – формалістичні шукання поетичних шкіл XVII століття й гротесковий дух поезії XVIII в.; традицією ж неокласиків була безумовно дружинна поезія середньовіччя, а в ближчому періоді – Леся Українка, типова неокласичка» [120, с. 279].

Що ж до специфічних художніх проблем, то вони у відірваності від національного пізнання дійсності не становили для критика великої цінності з точки зору піднятого ним питання – вартування нації українським письменством. На це вказує хоч би й потрактування есеїстом величини «європейського масштабу» – М. Коцюбинського. Косач представляє письменника як незрівнянного майстра з незвичайно тонкою внутрішньою

організацією, власне, творцем української новітньої прози і підкреслює основні його заслуги в царині форми, такі як «ніжний і лагідний стиль», «ошоломлюючо прекрасний імпресіоністичний пейзаж», «чарівна мова», які дозволили митцю дати «вираз довершеності українського традиційного відчуття краси, що побіч із первнями сили й героїзму йде через усю нашу літературу, починаючи від опису весни в проповідях Кирила Турівського» [120, с. 241]. Однак попри те, що він визнає за М. Коцюбинським першість у справі виведення українського письменства на світовий шлях, відмовляє йому в ролі духовного провідника нації, вказавши на його малоактивну роль у вартуванні нації, як і «взагалі роль кожного мистця, що шукає пафосу не в історичнім містицизмі нації, а в індивідуалістичнім самозаглибленні» [120, с. 241].

Для Ю. Косача художня цілість творів – це коли «перетравлений», сприйнятий органічно світогляд «вживається з художніми законами» і дає в кінцевому підсумку твір, «гідний великої доби визволення» [120, с. 292]. Очевидно, що найбільшим зразком могутньої гармонії ідеї й мистецького виразу для есеїста залишалось «Слово о полку Ігоревім». Натомість він сповна використав свій мистецький дар переконання в уявній полеміці з критиками М. Рильського, що представляли поета «рибальсько-байдужим утікачем од життя». У інтерпретації цього автора Ю. Косачем відчутне неприховане захоплення лірикою «великого поета європейської міри». У його «чистій» поезії критик знайшов таку «синтезу історичних розграней», представив її так майстерно, що не погодитися з есеїстом, що Рильський «був таки водночас поетом революції», практично неможливо. «Ніщо не зменшить Рильського, його могутнього творчого духу, того, якого «устам не знать і не назвать», його внутрішньої краси й спокою, які є прикметами великих творців, і тим самим ніхто не відійме його Україні, бо цей дух його лиш частка її – прекрасної, як вічність. Ось, де, у Рильському, може чи не найдовершеніше втілення відродження й визволення народу з тисячолітньою минувиною. (...). Бо ж яка

була візія революції? Визволення української духовності од всієї гнилі, темряви й задухи неволі, од провінційної заскорузлості й хамства, а повернення її лицем до одвічних зразків великості, до «простору блакитно-білого», кудюю ширяє вільний лицарський дух фаустівської людини, такої широкої у своїх почуттях і пристрастях, такої трагічної у своїх муках творчості. Остаточно – революція це була ясність. А ясністю сповнений якраз Рильський, на чоло якому лягла «вічності долоня» [120, с. 281-281]. Такими тонкими інтелектуально-романтичними візіями буквально пересипаний твір.

Близьким для критика був романтизм: і як напрям, і як тип творчості, і як світогляд, і як «прапор вічного мистецтва» [108, с. 82]. Літературу новітньої доби він називає «відновленим романтизмом». В есеї «Документ чи література?» критик так характеризує цей «новий» стиль: «Чи, справді, відновлений романтизм визначає стиль нашої епохи? Треба відрізнити в романтизмі його ідеологічну програму та методи. Романтика В. Гюго (...), романтизм Байрона, Леопарді, Міцкевича, попри всі свої хиблині й смішні сьогодні позиції, був релевантний, викликавав смак до химери, до візії, до потреби абсолютного, виховував покоління в ідеалах найчистішої лицарської традиції. Тільки це має взяти з романтизму наша доба. Вона відновляє мрію, химеру романтиків. Що нам по документах, найскрупулятніше і найцікавіше уложених, коли їх не оживляє демон, що в мистецьких творах нас хвилює, нас спокушує, нас веде? Справді художній твір є той, що веде нас кудись поза нас, а не показує нас» [110]. Есей «На варті нації» – це свого роду рефлексія романтичного дискурсу в його намаганні відродити героїчне розуміння життя, відкрити ірраціональні глибини явища, узаконити в мистецтві мрію, химеру, суб'єктивний початок.

Ще одна важлива риса, яка пронизує весь текст і відбивається на його структурі – це внутрішній діалогізм, бажання автора переконати читача, перетягнути на свій бік, прищепити йому свої погляди. Відтак в авторській рефлексії щодо минулого постійно включаються паралелі з сучасного життя,

актуалізуються і суб'єктивізуються надважливі проблеми національної історії. Наведемо лише один такий приклад: «І коли нині, в годину ганьби, треба нам посилити себе й скріпити вірою, вдаймося на пораду до Самійла Величка й Григорія Граб'янки. Там цілинною й прекрасною найдемо правду народу «шляхетного, савроматійського, козакоруського з давніх літ одвагами і мужественними ратоборськими ділами своїми не тільки у всій Європі, но і в давніх странах азиятицких прославившегося» (Величко), там зачерпнемо національної гордості, навчимося бути українцями. Там бо, за чіткими й простими рядками воєнних дій горять, мов заграви – прапори Імперії, а під ними рівним маршем проходить запорозька неподолана піхота, дудонить важким коритом степова кавалерія, а її веде вождь із роду Цезарів. І є це візія не лиш сучасності, Корсуня й Зборова, але й майбутності» [120, с. 171-172].

В есеї «На варті нації» автор задекларував «щаблі української літературної ієрархії», маючи своїм критерієм ідею «варти нації». На прикладі історії української літератури есеїст простежив втілення найвищих ідеалів національної духовності і вибудував безперервну лінію традиції, актуалізувавши, разом з тим, ключові національні проблеми. Але найголовніше – він пропустив все це через свої суб'єктивні враження і естетичні переживання, зробивши цю історію власною пропозицією – живою, зрозумілою і особистісно значущою для читача, знайшовши для цього відповідну символіко-метафоричну форму втілення з численними паралелями і антитезами.

В історико-літературній концепції Косача, безперечно, домінують націотворчі ідеї, активно засвоєні ним зі світоглядної есеїстики Д. Донцова, що мислилась як «ідейно задана концептуальна творчість, що оперує певними концептами, ідейно-смісловими поняттями, ідеологемами» з метою «інтегрувати їх у свідомість пересічного українця» [104, с. 59]. Дійсно, Косачева концепція історії української літератури в основних своїх положеннях співпадає з концепціями Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи,

висвітленими в їх численних есеях, що згодом вийшли окремими книгами, а також з концепцією О. Ольжича, стисло і чітко викладеною в його есеїстичних статтях «Українська культура», «Українська історична свідомість» та інших, в основі якої лежить теза про відродження й увиразнення тисячолітньої традиції, її аналіз і оцінка з позиції українського націоналізму, піднесення вартісних і підкреслення шкідливих її складників. Безпосередньо акцент переносився на пошуки в минулому тих ідей, які завжди визначали внутрішній зміст української духовності, попри найтяжчі періоди історії. Насамперед це: ідея батьківщини, ідея державного самоздійснення України, що після упадку княжої держави залишається для пізніших поколінь «невгасимим заповітом і тривалою метою» [206, с. 243]; імперіальний ідеал нації; мужнє й активне сприйняття життя; ідея лицарськості; мілітаризм як універсальний світогляд і мораль, що «формує людину і народи» [206, с. 250]; ідея слави. Вісниківців і Косача так само об'єднує думка про те, що основною прикметою української літератури впродовж віків є її героїчність.

2.3. Сильові доміанти

Есей Ю. Косача «На варті нації» – це діалог із авторами, текстами, ідеями, які він часто підтримував, розгортав чи заперечував, діалог із читачем. Відомо, що цей жанр також зорієнтований на риторичні фігури і специфічні авторські конструкції, які сполучаються між собою через складну послідовність семантичних зв'язків. Структуруючи і осмислюючи власний досвід сприйняття чужих творів, есеїст формує індивідуальне бачення світу, що постає як власне переживання і потрактування культурних смислів» [81]. Саме «власне переживання і потрактування культурних смислів» і важить найбільше в есеїстичному тексті. К. Зацепін найточніше, на нашу думку, охарактеризував специфіку фігуральної мови есею. Він звертає увагу на те, що «інтелектуальна конструкція і риторична фігура в есеїстичному тексті

неподільні» [81] і «когнітивно-лінгвістичною одиницею есе є не поняття і не образ, а багаторівневі смислові комплекси – фігури», мета яких (вчений спирається на думку Ю. Лотмана) «полягає не в тому, щоб за допомогою певної семантичної заміни сказати те, що може бути сказаним і без її допомоги, а в тому, щоб висловити такий зміст, передати таку інформацію, яка іншим чином передана бути не може» [81]. Літературознавець простежив, як принаймні з другої половини XIX століття есеїзується філософський дискурс і в ньому починають виникати фігури, яких в дискурсі класичної раціональності бути просто не могло. Це, наприклад, власні імена (на початковому етапі переважно міфологічні, а пізніше – просто слова повсякденної мови), що проникають у тексти і стають певними «смисловими ядрами» з «велетенським смислоутворювальним потенціалом» [81]. «Авраам» у К'єркегора, «Аполлон» і «Діоніс» у Ніцше, «Едіп» у Фройда, «Сізіф» у Камю, «Орфей» у Маркузе, «Цитадель» у Сент-Екзюпері та інші – ці фігури, як підкреслює К. Зацепін, стають текстовими конструкціями з могутнім смислоутворювальним потенціалом. Учений також акцентує увагу на тому, що у філософському й критичному дискурсах XX століття помітна тенденція до спрощення термінології, а відтак, звичайні слова з поглибленою семантичною багатовимірністю заступають складні терміни. Засвоєні як філософією, так і есеїстикою, вони працюють і як «засіб організації смислових полів, і як інструмент діалогу багатьох текстів через відсилання до найпізнаваніших із них» [81]. Такі «мислеобрази», де думка прагне співпасти з образом (але не досягає цього), частини якого знаходяться в рухливій рівновазі (є приналежністю одна одній і разом з тим відкриті для нових утворень) і входять в самостійні мислительні і образні ряди, М. Епштейн називає «есемою», за аналогією з «міфологемою», складові якої пов'язані синкретично, неподільно [73, с. 352]. Учений пояснює: «Як одиниця есеїстичного мислення, есема є вільним поєднання конкретного образу і узагальнюючої його ідеї. При цьому

факт залишається фактом, ідея – ідеєю, вони поєднані через особистість того, хто поєднує їх через досвід самосвідомості» [73, с. 353].

Прикладом розгорнутої есеїстичної образності є вісниківські текстові конструкції з могутнім смислоутворювальним потенціалом: «національний ерос», «національна містика», «Санчо-Панса української душі», «закобзарена психіка», «духові імперіалісти», «традиційна українська «бароковість», «провансальство», «благословенна Аркадія-Україна», «комплекс Гоголя», «всеукраїнський гоголевий Миргород», «Україна – хрест доріг», «скитсько-еллінський і варяго-римський первні національної психіки», «українська література в малоросійській інтерпретації», «вічне політичне хуторянство», «епоха національного гніву», «рождати слова вагітні чином», «13 травня 1933 року» та багато інших.

В есеї, як і інших подібних творах Юрія Косача, присутні основні ідеї і праці Д. Донцова, Ю. Липи, Є. Маланюка та ін. Але ще найбільше відчутний «Націоналізм» Д. Донцова, де основні ідеї були передусім антитезою драгоманівському «малоросіянству». На протиположності трактуванню України як провінції Росії, що претендувала лише на деякі полегшення культурного й соціального характеру, у «Націоналізмі» протиставляється ідея політичної нації, ідеалом і метою якої був політичний державницький сепаратизм, а культурне протиставлення духовному комплексі малоросійщини. На питання «ЩО?» Д. Донцов відповів: незалежність і повний сепаратизм. На питання «ЯК здобувати свою мету?» він відповідає: боротьбою, національною революцією. На третє питання – «ХТО має це довершити?» відповів: «нове лицарство», людина нового духа. Крім того, у цій праці протиставляється «реалізові» та містика, без якої всяка політика мертва; містика, як «поворот до великих споминів нації, коли вона не терпіла, а творила, жила не квилінням і мрією, а волею і чином» [65, с. 68] містика, яка є джерелом життя нації та її сили. Ці ідеї дали великий стимул (і Ю. Косачу також) для звернення до героїчних епох українського духу, для нового відкриття княжо-королівської і

козако-руської України, «духу старого Києва», перевідкриття І. Вишенського, Т. Шевченка, І. Франка і Лесі Українки як духовних стовпів української нації.

Великий вплив на Юрія Косача мала інтелектуальна стилістика «Націоналізму», що знайшли своє безпосереднє відображення в усій есеїстиці Ю. Косача 1930-х рр. Власне, на неї можна дивитися під кутом зору осмислення, есеїзації, розгортання і популяризації ідей праці Д. Донцова. Те, що Ю. Косач перебував під сильним враженням ідей інтегрального націоналізму в 1930-х роках свідчить так само низка його есеїстичних праць. Серед них – «Відродження міфу», «До генези українського націоналізму», «Догма боротьби», «На зустріч 17-ій річниці листопада», «Микола Хвильовий (1893–1933)», «Привиди малоросіяництва і дійсність українства», «За українську політику тягlosti». Такі знамениті есеї з «Націоналізму» Д. Донцова, як «національство», «хуторянський «універсалізм», «невгнута сила», «новий національний «ерос», «національна містика», «окцидентальний світогляд», «благословенна Малоросія», «гречкосійна порода» та багато інших увійшли в есеїстику Косача на правах культурного коду. А за фразою Ю. Косача «смерть українства Драгоманових» стоїть есеїстика Є. Маланюка про «фатальне місце драгоманівщини й Драгоманова, якого не так писаннями, як мітом було виховане й політично сформоване старше покоління [191, с. 171]. Комплекс малоросійщини в есеї Ю. Косача осмислено з урахуванням аналізу цього явища в есеїстиці М. Хвильового, Є. Маланюка, Ю. Липи, О. Ольжича та ін. У тексті також відчутна опора на працю Д. Донцова «Модерне москвофільство» (1913 р.) з кардинальною переоцінкою українського малоросійства, на есеї Ю. Липи «Боротьба з Дев'ятнадцятим» та «Батько дефетистів» з нищівною критикою ХІХ століття і його світоглядних постулатів. «Попередня епоха належала – енкам», – за цією фразою Ю. Косача – новелістика М. Хвильового, де провідною темою була боротьба з психічним комплексом рабства, де звучить «протест суверенно-державної психіки Нового Українця проти колоніяльно-провінційальної Енківщини...» [192, с. 268]. За

цією фразою відчутне глибоке студіювання Косачем найновіших літературознавчих досліджень, зокрема і дослідження феномену хвильовізму, – маємо на увазі есей Є. Маланюка «Хвильовізм як явище і явлення», що було надруковане в ЛНВ у 1927 році.

Зауважуємо, що Ю. Косач завжди розгортає тему максимально широко, намагаючись не втратити жодної з наявних чи можливих точок зору, ні однієї зі складових коду. Використовуючи чималу кількість асоціативних ходів, синтезуючи інтелектуальний здобуток, в рази збільшуючи семантичний потенціал слова, він завжди досягає цілісності, структуруючи текст своєю незмінною присутністю у всьому. Під кожною його фразою відчутна безліч пізнаваних з українського культурного простору голосів, які завжди здатен розпізнати інтелектуальний читач, на якого здебільшого і розрахований есей. Наприклад, фраза «...підземний рокіт сил нації, що росте зо степового хаосу» семантично споріднена з образною формулою В'ячеслава Липинського «степове прокляття України», яку зустрічаємо зі своєрідними акцентами і в Є. Маланюка – його прокляття Степової Еллади (таврування «елладності» української психіки), якій він протиставляє варязьке, римсько-державотворче начало (воно переважало, вважає Є. Маланюк, в часи Київської Держави, і в часи козацьких визвольних змагань, і в ті моменти, коли українці виборювали своє право на власну державу). Д. Донцов додає до цієї формули новий семантичний елемент – у статті «Наше літературне Гетто» (ЛНВ, 1932 р.) він говорить про «гургановий» аспект степової душі (на противагу сонно-ідилічному), з якого родиться «ідея естетики відважних людей» [64, с. 224]. Поєднавши послідовним зв'язком фрази «священна війна за державу», «буйно зійшла сівба заліза», «підземний рокіт сил нації», Ю. Косач акцентує увагу на тому, що психічному складу українського характеру на глибинному рівні ніколи не бракувало державотворчого вольового начала, але потрібні сили, що здатні вивільнити ці глибинні властивості нації.

Такою силою для Ю. Косача є українська революція, що дала змогу проявитися «новому українському хотінню». «Велике хотіння» – есема Д. Донцова. Вперше вона з'являється у праці «Націоналізм», де автор говорить про те, що «досі українство не здобулося на велике хотіння». І далі продовжує: «його (українства – М.Г.) хотіння покривалося досі з «ніжною любов'ю» до свого, не знаючи волі накинути себе силоміць і своєму оточенню, і зовнішньому світові, не маючи такого заперечення чужої ідеї, яке захитало б її в її підвалинах. «Чому ми такі нікчемні? – питається одна з «роздвоєних» українських душ і відповідає: – «тому, що нема в нас хоча, а коли й є, то таке ж нікчемне і кволе, як і ми» [67, с. 160]. Ю. Косач далеко не завжди бере в лапки чужі думки, фрази, словосполучення. У цьому випадку «нове українське хотіння» так само вжите без лапок. Проте есеїст не стільки привласнює чужий продукт, скільки використовує його як загально визнаний елемент культурного коду, розширюючи його значення.

Для стилю Косача характерні спонтанність, фрагментарність, емоційність, відкритість, асоціативність процесу мислення. В есеї поєднуються різні дискурси, демонструючи вільний рух думки, не обмежений суворими рамками канону. Попри значний вплив есеїстики Д. Донцова і вісниківців, що відчутний як на рівні змісту, так і форми, виокремлюється спроба Юрія Косача запропонувати своє бачення, свою концепцію. На відміну від Д. Донцова і Є. Маланюка, що нещадно таврували «елладність» української психіки, він демонструє інше бачення – у найвідповідніші моменти української історії на передній план виходить «варязьке» державотворче, волюнтаристське начало. Для нього найважливішим було виокремити, підсилити, піднести сильні особливості національної психіки, простежити спорідненість не лише кривну, але й духовно-лицарську і накреслити безперервну лінію тяглості: українці легіонерів Олега – гвардії Хмельницького – комбатантів Мазепи, що «вмруть, а не здадуть Глухова ворогу» – українці, «сини віку активності», творці української національної

революції. До речі, Ю. Косач у багатьох своїх есеїстичних і художніх творах не стільки ідеалізує національних героїв, скільки, зібравши разом незнані досі і розрізнені історичні факти і героїчні події, а іноді й напіввигадані історії, синтезує в один текст, свідомо творить національну міфологію з метою вплинути на формування української національної ідеології, на виховання прийдешніх поколінь. А у есеїзованій історії української літератури «На варті нації» прямо про це говорить.

Ю. Косач називає свій есей «історією формування українського національного міфу» – української державності, розповідь про яку він починає від могутньої держави Рюриковичів. Говорячи про величну Київську державу, есеїст оперує історичними фактами, документальними матеріалами, цитатами з давніх літописів і творів середньовіччя, робить свої передбачення на майбутнє, роздумує над ірраціональними, містичними знаками й подіями української історії. Отож, художнє начало в творі легко поєднується з публіцистичним, філософським, літературно-критичним. У єдності наукового, публіцистичного і художнього дискурсів осмислюється вся історія української літератури (у контексті з зарубіжною) від початків до 1930-х рр. під кутом зору її національного вартування. Завдяки синкретичному підходу Ю. Косачу вдалося вийти на новий рівень синтезу. Ми вже підкреслювали, що він у всьому шукає «золото синтези». Творчість київської плеяди письменників на чолі з Іларіоном: князь Володимир Мономах, паломник Данило, історик Нестор й інші для Косача – «перша натхненна спроба синтезування українського національного міфу художнім засобом» [120, с. 91]. «Слово о законі й благодаті» київського митрополита Іларіона з XI ст. представлено як зразок універсальності нашої культури, як синтез, в якому переплелися «геній індивідуальності, одержимий просто неземним натхненням, й ідеологічний пафос», що впливає передусім «із його світогляду державника-християнина, творця, тісно споєного своїми внутрішніми процесами зо своїм народом» [120, с. 92]. «Слово о полку Ігоревім» в осмисленні Ю. Косача – «велика гармонійна

синтеза епохи, що його зродила, крім цього синтеза епохи, що складає основу історії нашої волі взагалі»[120, с. 113]. Есеїст так само відзначає унікальне становище українських літописів тієї доби, їх цілісність: «Широкі епічні полотна, натхнені запахом епохи, її простотою й силою, високомистецькі твори, споряджені з великим, первісним талантом, несуть на собі передусім знак духу українського середньовіччя – максимальне ідейне напруження, спрямованість д'гори, лицарську героїчність» [120, с. 107].

Як найвищий синтез, як зразковий взірець для наслідування українцями всіх епох і часів автор мислить саме Київську державу. Означивши її як Золоті Ворота, письменник тлумачить цю метафору так: «Золоті Ворота – це символ тої класичної суспільно-ідейної гармонії, що її окреслює цілість життя нації – творчої, потужної, невичерпальної. Держава Києва це саме цей Божий Град – найдосконаліше втілення гону нації до самоокреслення й самоутвердження, цей муrowаний із цеглин неземного об'явлення храм палахкотіння духу нації. У цьому незаперечний класицизм нашого середньовіччя, його зразковість для майбутнього» [120, с. 88]. Подальший подієвий ряд, що вибудувний в есеї, дозволяє нам назвати ті аспекти, що складають «цілість життя нації», а це: *Imperium Ucrainum*, що її кордони сягали гирл Волги, Дніпра й Двини, а на півдні впирались у Евксинопонт» [120, с. 88], сформована в державній організації національна еліта, високий рівень праводавчої творчості, суспільна рівновага, господарська експансія, християнство на службі державно-національній ідеї як провідної, розквіт культури й золотий вік українського письменства.

У наведеному уривку, який разом з тим є висновком до другого розділу, з'являється ще один образ, який доповнює, розширює образ «Золоті Ворота» і надалі обростає новими смисловими доповненнями впродовж усього тексту – могутня держава Рюриковичів як найдосконаліший український міф. В іншому місці держава – найбільший міф. Вірогідно, що поза есеїстичними стратегіями ці слова сприймаються буквально: українська держава – найбільший міф.

Проте, беручи до уваги логіку есеїстичної організації тексту, виходимо на новий мислеобраз: «держава – найбільший, найдосконаліший міф». Ю. Косач свідомо синтезував усі інтелектуальні здобутки довкола питання початків, змісту і значення української державності княжої доби для майбутнього України. По-перше, до нього це ніхто не зробив так системно на матеріалі переважно української літератури. По-друге, залучення Київської доби української державності як доби повноти і гармонії дозволило письменнику зовсім по-новому структурувати весь літературний матеріал, розставивши «правильні» акценти з метою «організації українського почуття», заради формування нової української свідомості, що «спирається на твердому тисячелітньому підмурівку» [206, с. 242].

Ю. Косач досить часто робить читача учасником і спостерігачем процесу народження і розвитку його думки. При цьому, на початку розділу він ніби формулює закінчену думку, але потім весь час повертається до неї, щоб врешті подати її знову в кінці розділу в удосконаленому варіанті. У розділі «Золоті Ворота» думка Косача про повноту, ідеальний образ життя нації у своїй державі у прикінцевому варіанті звучить так само: «Золоті Ворота, як символ найдосконалішого вияву українського міфу – могутньої держави Рюриковичів, відчиняють собою той безмежний простір творчої національної енергії, що зродилась на Лукомор'ю, між Дніпром і Дністром, серед пращурів наших – Антів, що їх історик VI віку Жорнандес у своїй «Historia Gothorum» називає наймогутнішим і найрозумнішим племенем із усіх сусідніх (Венедів – поляків і ін.). Золотими Воротами визволяється дух Української Нації, тієї могутньої й великої раси, що – як каже Іларіон у «Слові» – обрала своїм призначенням «підбивати сусідні краї, котрі – миром, котрі непокірні – мечем». Визволяється й здіймається у вічність, де її батьківщина...» [120, с. 97]. Таким чином йому вдається розсунути рамки есеїстичного мислеобразу, довести його до найвищого узагальнення, але при цьому він ніколи не втрачає своєї життєвої достовірності. У розділі «У поході до синього Дону...» з'являється ще одна

есема – «у поході до синього Дону...». У розділі йдеться про героїчну літературу доби X–XIII ст. у порівнянні з великими національними епосами епохи Середньовіччя – «Піснею про Нібелунгів», «Піснею про Роланда» та ін., про таємницю анонімовості українського письменства, про виняткове становище українських літописів, про драматизм історії України – «хреста доріг» і величавої імперії – захисниці Європи» [120, с. 107]. Однак найбільше уваги приділено «Слову о полку Ігоревім», зокрема походу князів до «великого Дону». І у цьому випадку «синій Дон» від геополітичної опції розростається до об'ємного образу-есеми, що є словосполученням, з якого не можна забрати жодного слова, бо тільки в такому вигляді вона і несе той глибинний смисл, який автор інтерпретує в розповіді: «у боротьбі лиш утверджується нація, через перешкоди йде до перемоги, перегородити мусить «чрлеными щиты поля ищучи собі чти а князю слави» (V). Треба «о шеломы половецкыя на ріці на Каялі у Дону великаго», «копием приламати, саблям потручати» (...) – треба воювати за свого Бога – державу, бо вона початок усьому, бо вона лиш у війні потужніє» [120, с. 110]. «Великою спрямованістю у майбутнє» назвав Ю. Косач «Слово о полку Ігоревім», підкресливши, що поява твору в період упадку княжої України, в добу розвалу імперії не випадкова, вона засвідчила «велику правду нації, що ніколи не загине» [120, с. 109]. Отож, в есеї думка постійно перебуває в динаміці і ніколи не подається в остаточному, зацементованому варіанті.

Твір «На варті нації», крім суспільного контексту, демонструє широкий спектр жанрів і стилів української літератури, хоч теоретичного осмислення, тобто наукової об'єктивності, цій праці явно бракує. Натомість у тексті постійно відчувається велика кількість наукових праць, присвячених усім періодам української літератури, через які перейшла авторська думка, щоб остаточно явитись у синтезованому стані. Отже, синтетичний підхід – це той самий метод, який структурує «На варті нації», зберігаючи її цілісність. Хоч питання про метод Косачевої праці виглядає щонайменше некоректним, адже,

будучи сконструйованою за есеїстичними стратегіями, єдиного методу як такого ця праця не має. І разом з тим, автор використовує найрізноманітніші галузі знання: політологію, етнопсихологію, філософію, художню творчість, історію літератури, літературну критику, культурологію та ін., їх мовні і культурні коди, органічно переплавляючи їх у новому синтезі, у якому минуле, сучасність і прийдешність постали в суцільній єдності.

Очевидно, що це великою мірою зумовлено його особистісними пріоритетами і особистісною позицією, вираженою в підвищеній метафоризації тексту, в художній тканині, яка, безумовно, містить основну тему і працює на неї через історичний факт, наукове поняття, літературно-критичний аналіз. Однак у розділах, присвячених добі Київської держави, є найбільше «чистої» художності, яка переходить у філософський роздум, критичну заувагу, психологічну студію і найбільше розкриває автора, його уподобання, індивідуальні симпатії, його особистісну нероздільність з темою. До прикладу, слово «великий» у якості епітета вжито більше 15 разів, це якщо не брати до уваги весь синонімічний ряд цього слова, що використано у тексті. «Найкраща за всіх, найсильніша за всіх єси Україно. Ти єси сонце, ти колыска нових правд, ти Город Божий, державо держав. Пануй суходолами й морями, підбивай думкою, словом і чином варварські племена, навертай на світло дич і рїшай великі світові справи. Бо на те дані тобі незрівняльна натура, мудрість неповторна, непереможний меч. Бо ти – країна країн, держава держав, Богом дана, Богом укохана» [120, с. 77], – такий емоційний зачин, що звучить у Передмові. Його ліричний, сповідальний тон свідчить про особистісну причетність автора до теми. Прагнення відкрити самого себе, оголити свої емоції, свою позицію, своє переживання теми – це так само есеїстична стратегія.

Таким чином, думки Юрія Косача формуються на основі матеріалів з української літератури, історії, етнопсихології, політики у зв'язку із заявленою темою та кодуються знаками національної культури, «мислеобразами» текстів

Д. Донцова, Ю. Липи, Є. Маланюка, а так само інтерпретацією цими авторами найважливіших проблем українського національного характеру, які одержали свій розвиток в есеї «На варті нації», з якими усіляко підкреслює свою світоглядну спорідненість Юрій Косач, синтезуючи на них і через них історію української літератури та від яких відштовхується у своїх подальших розмірковуваннях, провокуючи читача на обговорення цих проблем.

Висновки до Розділу 2

Як критик, літературознавець і есеїст Юрій Косач заявляє про себе на початку 30-х років ХХ ст., коли починається його емігрантська епопея. У часописах «Розбудова нації» (Прага), «Назустріч» (Львів), «Українське слово» (Париж), «Нація в поході» (Берлін) і «Бюлетені польсько-українському» (Варшава) у різні періоди він друкує чималу кількість есеїзованих літературно-критичних студій і публіцистичних есе. Серед них – праці великої наукової вартості, де критична і історіософська думка письменника, будучи направленими на відтворення синкретичних форм цілісності, набули концептуальної завершеності, і які можна класифікувати за такими формами: *есеїзована історія української літератури* – «На варті нації» (1935-1936); *есеїзовані літературно-критичні студії* – «Документ чи література» (1938), «Жінки в українській літературі» (1934), «Українська література наймолодших» (1933), «Шляхами розвитку сучасної української літератури» (1934), «Історизм і література» (1947), «Оновлена Кліо» (1947), «Світова література на перепуттях» (1947), «Нотатка про сюрреалізм» (1947), «Украинская литература в эмиграции (1925-1950)» (1950), «Ми і література США» (1951), «Сучасна українська література» (німецькою мовою. «Ситуація української літератури(1954 – 1955)» (1955); *есеїзовані культурно-мистецькі студії* – «Розважування про театр» (1939), «Демон театру» (1943), «О, музо,

Мельпомено (до проблеми українського національного театру)» (1947), «Театр екзистенціалізму» (1947), «Обрії нової драми», «Театр Теннесі Вілліамса» (1962) та ін.; *есеїзовані літературні портрети* – «Микола Хвильовий (1893-1933)» (1933), «Шевченко й тогочасне українське суспільство» (1941), «Олег Ольжич» (1946), «Українська література і Юрій Липа» (1946), «Слово про Миколу Куліша» (1944), «Джозеф Конрад. Конкістадор з України» (1946), «Роздуми про Кассандру» (1963), «Вілліам Фолкнер і перспективи інших» (1962) та ін.; *есеїзовані історичні студії* – «Формація Владаря (Нотатка про Богдана Хмельницького)» (1948), «Хмельниччина і Польща («До історії двох народів»)» (1948), «Юрій Немирич» (1948), «1848 – 1948. До сторіччя європейської революції» (1948) та ін.; *ліричні есеї* – «Франція» (1935), «Andante Бортнянського» (1943), «Поетова провесна» (1942), «У Римі 1842 року» (1942) та ін.; *есе – роздуми* – «Лист у далечінь (Про хорунжого Батісто, Клію і поета Улісса)» (1942) та ін.; *публіцистично-ідеологічні есеї* – «Догма боротьби» (1935), «На зустріч 17-й річниці листопада» (1935), «В Карпатській Україні ллється кров» (1939), «Від феодалізму до неофашизму» (1962) та ін.

Ці праці піддаються чіткій диференціації в межах трьох періодів його творчості, які, відповідно до життєвого і творчого шляху Юрія Косача, запропонував С. Романов у своїй дисертації «Історична проза Юрія Косача 30-х-початку 40-х років ХХ століття». Це три основні періоди його діяльності. Перший (друга половина 20-х – початок 40-х рр.) – становлення творчої особистості автора. Другий – Друга світова війна та доба МУРу (участь у культурному житті Львова (1943-1944 рр.) та діяльність в Мистецькому Українському Русі (1944-1949 рр.). Третій період – «американський» (1949-1980-ті рр.), що характерний нелегкими умовами проживання у США та приїздами до радянської України, а також неоднозначною, з ідеологічної точки зору (більшою мірою прорадянською), видавничою, редакторською, письменницькою працею.

Вісниківські сегменти, щедро вживлені Косачем у свій текст, спрямовані і на творення широкого синтетичного простору національної культури. Переносячи вісниківський текст у власні тексти, есеїст робить цей простір відкритим, здатним до еволюції та оновлення форм і актуалізації змісту. Проте, Юрій Косач – самодостатня мистецька постать, інтелектуал, творець власного світу як тексту, із власним кодом «перепрочитання» набутого культурного досвіду. Основні принципи моделювання тексту «На варті нації» реалізуються через підкреслено особисту позицію щодо всіх проблем, що піднімаються в есеї, вільну композицію, непередбачуваність розвитку авторської розповіді, відкриту демонстрацію нестандартного мислення, неочікувані повороти думки, посилення художнього начала літературно-критичного тексту із низкою стилістичних особливостей, таких як образна символіка, афористичність, розмовна інтонація і лексика тощо. Він відштовхувався від суспільної функції мистецького твору в гармонійній сполучі з мистецькими критеріями, усіяко вивищував суспільну функціональність літератури, твердо відстоюючи позицію, що література має властивість сама формувати духовність, а отже мусить і художні проблеми вирішувати, керуючись принципами націоналізму.

Оскільки в праці Юрія Косача «На варті нації» окреслена широка картина розвитку української літератури від початків до 30-х рр. ХХ ст., то умовно її можна назвати есеїзованою історією української літератури. Звісно, при цьому варто акцентувати на слові «есеїзована», адже все українське письменство, пропущене Косачем крізь призму лише однієї теми – національно-державної, поданої ним в підкреслено вільному, суб'єктивному тлумаченні.

Однак, Косачева модель історії української літератури дещо далека від фундаментальних академічних праць І. Франка [260], С. Єфремова [77], М. Грушевського [57], Д. Чижевського [265], що максимально широко охоплюють літературний процес в намаганні подати об'єктивну картину

розвитку письменства, хоч у праці і присутній синтез різних методів дослідження, що доповнюють один одного (подекуди використані принципи порівняльного, історико-культурного, герменевтичного методів) і есеїст не випускає із поля зору художніх форм, жанрів, стильових течій, проте він мислить не академічними категоріями, а прагне культурологічного розкриття проблематики національної літератури.

Есей «На варті нації» вирізняється не лише змістовою, структурно-семантичною чи інтонаційною цілісністю, він є особливою когнітивно-мовленнєвою площиною, в якій відображено авторські інтенції, індивідуально-символічний зміст, нове комунікативне наповнення.

Результати дослідження розділу наведено у публікаціях: [38], [41], [43].

РОЗДІЛ 3. ЛІТЕРАТУРНО – КРИТИЧНА АКСІОЛОГІЯ «НАВАРТІ НАЦІЇ» У ВІСНИКІВСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

3.1. Призначення літератури і місія письменника

Спільним для Юрія Косача і вісниківців є погляд на місце письменника як провідника нації, прагнення до «організації українського національно-державницького почуття за поміччю художнього вислову» [122, с. 2]. Вісниківці закріплювали за літературою важливу світоглядно-формуючу і виховну функцію в суспільстві. За переконанням О. Ольжича, важлива місія формування національного світогляду, державницького мислення через історико-політичне, філософсько-художнє дослідження-перевідкриття державних періодів української історії покладалася саме на літературу. Звернення, наприклад, «до духовності княжої України, вперше від дохсот літ підносячи її близькість сучасності» [206, с. 239], державницьких основ української психіки (як говорив О. Ольжич: «історичний фатум може бути зломаний тільки через віднайдення суворих державницьких основ української психіки – «варяжська сталь і візантійська мідь» [206, с. 181]).

Свідченням зацікавлення цією темою була також дискусія на тему: «Чи мусить письменник мати світогляд?» у Товаристві українських письменників і журналістів ім. І. Франка 14 квітня 1935 р. як діалог між М. Гнатишаком і М. Рудницьким. Як відзначає М. Комариця, «той величезний резонанс, який викликало обговорення світоглядної проблеми, засвідчив актуальність і глибину поставленого питання» [107, с. 84]. Дослідниця наголошує, що М. Рудницький, хоча й стоїчно обстоював тезу «безсвітоглядності» в літературі, визнавав, що «література... зростає як суспільний протест, тому, що наша національна боротьба була нероздільно зв'язана з соціальною боротьбою і в цьому напрямку розвивається вона ще до нині. Одні можуть добачати в цьому її силу, другі знесилення – це питання можна залишити до вирішення кожному, згідно з його поглядами на мету літератури» [107, с. 84]. Дослідниця

у монографії «Українська «католицька критика»: феномен 20-30-х рр. ХХ ст. » (Львів, 2007) звертає увагу на феномен «католицька критика» в Галичині міжвоєнного двадцятиліття ХХ ст. Беручи за основу публікації у тогочасних періодичних виданнях («Дзвони», «Нова Зоря», «Новий Час», «Назустріч» та ін.), розглядає творчість католицьких критиків М. Гнатишака, Г. Костельника, О. Моха, Г. Лужницького, Т. Коструби крізь призму взаємозв'язку між естетичним і етичним у мистецькій творчості, яке стояло тоді в центрі уваги. Наголошує, як, спираючись на ідеї О. Потебні, М. Гнатишак підкреслював суспільне значення літератури: «Він трансформував думку вченого про зв'язок життя і літератури із аспекту генетичного у функціональний – не в тому сенсі, що література стисло зумовлена суспільним життям, а навпаки, що література має визначний вплив на формування і розвиток суспільного життя. І саме тому вважав необхідним поєднання в оцінці художнього твору ідейного, етичного і естетичного компонентів, бо мистецький твір завжди впливає на своє середовище» [107, с. 49].

Естетична концепція літературознавця, критика, публіциста Григорія Костюка так само пов'язана із національною ідеєю в мистецтві. Як свідчить дослідниця його творчості Н. Баштова, «це радше концепція національного універсалізму». Вона «виявилася в поєднанні, чи то пак, примиренні різнобічних завдань: «зафіксувати наш великий неповторний час, його духовність, його трагізм,... усвідомити утвердження нашої батьківщини в часі, просторі, вічності» та глибоко органічно засвоювати здобутки європейської культури, але це засвоєння має бути не механічним, що межує з мавпуванням, навіть не таким, «як це було в неоклясиків, бо цей етап наші справжні мистці вже переросли», а таким, «щоб засвоєна європейська культура ставала органічним єством мистця,... щоб вносила щось оригінальне, своє органічно-національне» [18, с. 50].

Естетичні концепції науково-критичної творчості Ю. Косача міжвоєнного періоду повністю підпорядковувались цим ідеям.

Взаємопроникнення мистецтва і суспільно-національних напрямів він вважав найбільш значущим явищем сучасної йому епохи. На такому тлі осмислював і світові літературні постаті, які називав представниками і духовними проводирями епохи (наприклад, Ю. Конрад, Г. Д'Аннунціо, В. Серошевський, Р. Кіплінг, Е. Сінклер та ін.). «Ще жодна епоха, окрім сучасної, не висувала таких важливих вимог до ідеологічних галузей. Жодна з попередніх літератур не була таким масовим і водночас серйозним чинником суспільно-політичного та національного життя, цією кузнею та рупором ідей, жодна не була настільки войовниче налаштованою та суб'єктивною, прагнучи за будь-яку ціну нав'язати свою владу, поневолити та переконати читача. І це не випадково: ми живемо в епоху гострих зіткнень особистості та суспільства, класів і народів, навіть рас і континентів», – проголошує Ю. Косач у статті «Шляхами розвитку сучасної української літератури» [280, с. 3].

Власне, у кожному есеїзованому літературно-критичному огляді доби міжвоєнтя Ю. Косач намагався синтетично осмислити процес народження нової української літератури, яку представляли «нові постаті, дух і сенс» [280, с. 3] і яка безпосереднім чином, за його переконанням, була пов'язана з українською національною ідеєю, що, «відродившись як легендарний Фенікс у вогні боротьби за незалежність, поклала край колишній ролі етнографічної маси [280, с. 3]. Серед домінантних рис, що характеризують даний період розвитку української літератури, на перше місце критик ставить «її дух» і пояснює: «це (...) ідеологічне підґрунтя, на якому вона виростає і поширюється як найбільша мистецька реалізація суспільної енергії, котра відповідає центральним ідеям та проблематиці сучасності» [280, с. 3]. Характеризуючи явище функціональності української літератури, він осмислює і смерть письменника як подію глибокого політичного змісту, представляючи зокрема постать М. Хвильового не лише як літературно-культурницьку, а й політичну, «як найбільш відважного, найбільш безкомпромісового (на умови совітської дійсності) і пробоевого носія нових революційних гасел українського націона-

лізму» [82, с. 2]. У 30-ті рр. Юрій Косач намагався довести і всіляко підкреслити тяглість і єдність всеукраїнського літературного процесу, а письменнику, тобто собі, відводить роль своєрідної об'єднавчої ланки між підсоветською літературою і літературою націоналістичною. Про це він пише в есеїстичому огляді літератури еміграції «Українська література наймолодших»: «Поет-ентузіаст революційної романтики, відомий більш як новеліст, який прямує в поезії шляхом Сосюри, найважливіший співець Волині – Юрій Косач (1909). На противагу Ольжичу чи галицькій групі поетів, виразно антибільшовицьких, навіть католицьких, він окреслює досить широку амплітуду, стаючи ланкою між націоналістами і так званою пролетарською поезією» [290, с. 6]. В іншому огляді – «Шляхами розвитку сучасної української літератури» – Ю. Косач, аналізуючи ситуацію української літератури після революції 1917 року, відзначає два шляхи, які вона могла обрати для свого розвитку. Перший – «це перебування в тіні російської літератури, як літератури «инородцев», літератури «малоросійської» на кшталт бурятської, якутської та ін.» [280, с. 3]. Другий шлях, що його обрала українська література, як зазначає митець, виявився набагато складнішим, адже треба було б «витягнути українське письменство із провінційної глушини й самостійно вивести на широкі шляхи європейської та світової літератури, надихнувши її власним духом, власними філософськими і сучасними ідеями, які були б рівноцінними західній дійсності, але щоб вона не втратила живого народного ґрунту. Треба було б знайти серед попелу минулого та столітньої неволі паростки історичної традиції, стати дороговказом у майбутнє» [280, с. 3]. Це завдання Юрій Косач порівняв із аналогічним завданням польської літератури після поділу та романтичної епохи трьох віщунів. І у цьому огляді письменник-критик вказав на єдність творчих процесів української літератури та спільність змісту й форми усіх її творців, не зважаючи на ті кордони, які їх розділяють і констатував наявність одного синтетичного духу і його виразно національний характер: «Романтизм комуніста Хвильового та революційні

бачення Сосюри, сильний образ Антоненка-Давидовича та враження Косинки, екзальтований стиль Підмогильного та Плужника, класичність Рильського та конструктивізм Бажана, та навіть ультрапролетаріати Яновський і Панч ближчі до музи Маланюка, Мосендза, Липи, Ольжича, Самчука, Стефановича, ніж до всіх отих Леонових, Асеєвових, Еренбургів чи Бабелів» [280, с. 4]. У своєму есеї «Франція. Ліон-Гренобль», де детально оповідається про виступ перед українською громадою Франції, він знову підкреслює думку про акцентуацію на «єдності розвоєвих процесів українського нового письменства», на духовному зв'язку творів Західної України й еміграції з творами Східної України [157].

Подібні резюмування цілком вписувались у вісниківський контекст. Проаналізувавши літературно-критичну спадщину Ю. Косача і вісниківську есеїстику, ми наважуємось припустити, що відправна точка багатьох есеїв Ю. Косача – це прагнення цілісно осмислити історію української літератури, яке реалізував у праці «На варті нації». Визнаючи за літературою першість у справі формування героїчного світогляду нації, вісниківці перекладали на літературу ХІХ століття значну долю відповідальності за цілковитий занепад національної свідомості, повну відсутність національно-політичної ідеї, втрату героїчного первня в етиці, праві, мистецтві, науці, вихованні. Критика вісниківців також стосувалася етнографічної концепції літератури, імітаційного наслідування народної творчості, сентиментальної плачливості, надмірних романтичних красивостей мови, моралізаторства, дешевої популяризації українських національних символів і святощів («шараварногопачна громада» тощо) або спекуляції на них.

Юрій Косач, синтезуючи усі надбаня української думки навколо одного питання (український письменник, українська література на варті нації) ставить перед собою такі завдання: визначити місце письменника в «поході української нації»; довести тяглість української національної ідеї; вказати на «єдність творчих процесів української літератури та спільність змісту й форми

усіх її творців, не зважаючи на ті кордони, які їх розділяють» [280, с. 4]. Смісловим ядром, довкола якого збирається решта думок і ідей, може слугувати думка Ю. Липи, сформульована ним в есеї «Провідництво письменства», а згодом неодноразово повторена Ю. Косачем: «Письменницькі зусилля до синтезу почуття важні для цілої нації. Література може утримати єдність і енергію нації так само, як і інші шляхи її духової організації. З цього погляду затирається всяка різниця між організаторами нації: письменниками – мистцями, істориками, філософами чи героями. Отже, твір письменника організує і провадить почуття читача. Є підстави назвати місію письменника в суспільстві провідницькою» [155].

Ці та інші питання з'єднуються між собою, розподіляються, утворюючи новий простір для всебічного розкриття лише однієї теми – слово на варті нації, на варті своєї держави, на варті української незалежності.

Разом з тим, найбільші постаті XIX ст., такі як Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка – «наперекір духові своєї доби і своєму вихованню, піднімаючись на висоти творчої інтуїції і прозріння, є повновартними та досконалими проявами власне (...) націоналістичної духовності» [206, с. 297-298]. Есеїста насамперед цікавить як «Іларіон як перший і суцільний виразник української національної легенди» втілюється «в дальших добах», як проявив себе «почерез ренесанс XVI в., і Шевченкову епоху аж до весни революції 1917-20, до сучасної епохи всеукраїнського чину» [120, с. 93]. Відсвіт лицарської поезії XI – XIII ст. Косач побачить на поезії нашого козацького бароко, творчості Т. Шевченка і в натхненні «сталевому ренесансу революційної доби» [120, с. 113]. І. Вишенський, за Косачем, «стоїть у нашій письменстві, як вогненний стовп на дорозі віків, між автором «Слова о полку [Ігоревім]» і Т. Шевченком» [120, с. 136]. І навіть XIX ст. – «хуторянський вік», вік «провансальства» і «пораженства», завдяки Т. Шевченку, не перервав зовсім цю лінію тяглості. «Так була сповнена Шевченкова варта», – підсумовує Косач і додає: «Тільки нині можна оцінити як слід її колосальне значення для

майбутнього нації, бо лише завдяки їй, невмирущий і негасальний геній українського народу не вмер, не знітився до ролі провінційного акумулятора, а, зломивши хуторянство Квіток, Федьковичів і Левицьких, став потужною енергостаницею, видавши Шашкевича, Куліша, Стороженка, Устияновича, Мирного, а потім – Франка й Лесю Українку» [120, с. 228]. Візія найновішої України, за Косачем, бере свій початок від І.Франка, «цього українського Гете». «Вилонившись із стихійної пожежі Шевченка, через добу своєї організації (1890-1914)», вона «переходить у сучасну епоху чину й боротьби чітко й різьблено» [120, с. 232]. Аналізуючи тогочасну добу української літератури, письменник зауважує, що зовнішні чинники для нього несуттєві, тобто українське письменство підсоветської України, Західної України й еміграції він сприймає як «однолите й єдине». Адже джерелом натхнення справжніх українських митців, де б вони не знаходились, є «відродження нації й усе, що з того випливає – віра у велике державне призначення України, віра у вибраність її правди» [120, с. 262].

Ю. Косач не боявся використовувати, запозичувати, інтерпретувати, розвивати ідеї й концепції. Він часто повторював слова Ю. Липи, якого вважав своїм найбільшим учителем, про те, що нинішні часи – це часи синтезу. Відтак, свідомо поборюючи «антиміф» України, формував, витворював, синтезував державотворчий міф, систематизуючи (на націоналістичній основі) факти і динаміку українського письменства від витоків до сучасності, возвеличуючи «тих українських творців, що виправдали своє місце в історії нашого духу своїм прагненням до організації українського національно-державницького почуття за поміччю художнього вислову» [120, с. 87]. Тим часом був нещадним у своїх характеристиках українських письменників, що не були носіями національно-державної свідомості. У цей список потрапив і Г.Сковорода, що, за Косачем, «індеферентно відносився до великих перемін українського життя, до трагедії нації, що скочувалась у прірву на його ж очах» [120, с. 184], і І. Котляревський з «Енеїдою», що «розпочала той ганебний і обурюючий

голопупенківсько-гопаківський стиль, що розцвітатиме в Україні гідким бадиллям аж до 1917 р.» [120, с. 185] і письменники дошевченківської доби – «представники не тільки літературного занепаду, а всенаціонального, ковалі духовних кайдан на всеукраїнські творчі потуги, на волю й енергію нації» [120, с. 187].

Ю. Косач назвав «На варті нації» також «нарисом історії формування українського національного міфу з його вартовим – словом, українським письменством» [120, с. 84]. Під поняттям «міф» він розуміє, з одного боку, «чарівну казку», «легенду», яка здатна формувати суспільну свідомість, виховувати молоді покоління українців у дусі націоналізму. Відповідно, в такому дусі він і komponує синтетичну історію – розповідь про героїчні «золоті» часи української історії, про перемоги українського духу, про його занепад і нове відродження. Звісно, що Ю. Косач мав достатньо інтелектуальних сил і амбіцій, щоб відчувати себе творцем міфу. Крім того, у своїх науково-критичних працях він постійно звертав увагу і підкреслював міфотворчі інтенції в європейських літературах, услід за Є. Маланюком, вказував на міфотворчість поезії А. Міцкевича. Але, з іншого боку, він також апелював і до архетипного образу, коли спадщина предків, яка завжди зберігається формально і несвідомо, у вирішальні часи «прозріває» через життєву конкретику. Такою психологічно успадкованою енергетичною формою для нього є споконвічне прагнення українців до своєї держави.

Есеїст акцентує увагу на тому, що початки українського письменства «в'яжуться тісно з початками нашої державної величі, із поступовим закріпленням національно-державної окремішності» [120, с. 84] і відзначає, що українська література «була від перших своїх початків героїчною, що це її споконвічний, провідний мотив» [120, с. 108], протягнувши суцільну лінію традиції: «На лицарській поезії XI-XIII ст. відродиться поезія нашого козацького бароко, творчість Т. Шевченка й натхнення сталевому ренесансу революційної доби» [120, с. 113]. Через матеріалізовану метафору автор

показав як сильний лицарський, героїчний первень українського характеру, офіра й героїзм нації, «попри ідейний хаос і плачливість наших, винесених як тріски на гребінь шквалу доби, провідників, проявляться «в Крутах, Зимовому Поході, Києві, Львові, Базарі» [150], підтвердивши зайвий раз слова Д. Донцова про те, що «культ сентиментального квієтизму не лежить в традиції нації» [65, с. 67]. Загалом, «На Варті нації» – це продемонстрований в дії клич Д. Донцова: «Читайте «Слово о полку Ігоревім», про тих войовників, в яких були «луки витягнені, сагайдаки відкриті, шаблі вигострені» і які скакали «наче сірі вовки в полі, добуваючи собі чести, а князеві слави». Читайте про того князя, що хотів «спис надломити край поля половецького... голову свою положити, або шоломом напитися Дону» <...> Читайте енергійну мову І. Вишенського! або Думи з: XVII в., про тих, що перейняли і високо тримали лицарські традиції князівської доби. <...> Читайте Шевченка або Лесю Українку, яким срібні річки в краю плили «червоними гадюками» <...>. Там, в них заховалася правдива традиція нашої нації, її дух<...> Лише поворотом до великих споминів нації, коли вона не терпіла, а творила, жила не квилінням і мрією, а волею і чином, залагодимо і кризу нашої літератури, яка є лише частиною загальнонаціональної кризи» [65, с. 67-68].

Найважливішим завданням, яке ставили перед собою вісниківці і Ю. Косач, була справа організації українського почуття, для чого есей, як найбільш експресивна форма, що ґрунтується на безпосередньому особистому переживанні проблеми автором і передбачає діалог із читачем, відповідала якнайкраще. «Незорганізовані ділянки почуття – це є одно з найбільших духових нещасть людини, суспільства чи нації» [175, с. 52], – застерігає Ю. Липа в есеї «Організація почуття». «Правдоподібно, жах обіймає поета (і то є так зрозуміле для його сучасних читачів), що може ще відродитися, може ще далі просторитися Дике Поле українського почуття» [175, с. 86], – пише він про Є. Маланюка і його твори в есеї «Campus Martius» [175, с. 82-98]. А Д. Донцов у статті «Lart pour u art» чи як стимул життя?», присвятивши її

проблемам тенденції і суб'єктивності в літературі, переконує: «... Наша доба безладу і страшного змагання ворожих сил, вимагає оформлення наших почувань, вимагає того кристалізаційного осередку – ядра, що довкола нього міг би повстати новий світ образів замість зруйнованого старого» [64, с. 256].

Розпочавши «На варті нації» цитатою з «Моленія» Данила Заточника, Ю. Косач називає його батьком українського письменства і ставить «на переді заgonу тих українських творців, що виправдали своє місце в історії нашого духу своїм прагненням до організації українського національно-державницького почуття за поміччю художнього вислову» [120, с. 87]. А проте родовід українського слова починає ще в давнини передкиївської, представляючи усну словесність як «перші й ніколи не вгасимі іскорки великої ватри українського слова» [120, с. 84].

Загалом, текст «На варті нації» структуровано у вигляді вузлових моментів української історії і нерозривно пов'язаної з нею історії української літератури. Це – Іларіон зі своїм «Словом о законі й благодаті» як «перший і суцільний виразник української національної легенди...» [120, с. 93]; «Слово о полку Ігоря» як найяскравіший вияв нашого духу», «найдосконаліша матеріалізація нашого міфу», «слово великої правди нації, що ніколи не загине», «маніфест воюючої України – володарки морів і суходолів, сонценосної шафарки світла в темряві, вістунки нового життя на землі» [120, с. 108]; Іван Вишенський, «цей натхнений український Саванароль», «справжній письменник-воїн, що стоїть у нашій письменстві, як вогненний стовп на дорозі віків між автором «Слова о полку» й Т. Шевченком» [120, с. 136]; Юрій Рогатинець, автор «Перестороги» як перший із представників політично-релігійного письменства зламу XVI і XVII ст., «перший по віках лихоліття воскреситель державного міфу, творець нової державницької ідеології, вповні адекватної сучасності Заходу» [120, с. 147]; Теофан Прокопович зі своєю трагікомедією «Владимир» як український месіаніст, що «передбачував могутню місію України й її цивілізації в грядущих віках» [120,

с. 158]; героїка козацької доби – мемуари-хроніки Самійла Величка, Григорія Граб'янки й Самовидця як оформлення державно-національного світогляду українців; «Історія Русів» – центральний твір вісімнадцятого століття, «програма українського чинного націоналізму» [120, с. 174]; «Енеїда» І. Котляревського як початок і основа «ганебного і обурюючого голопупенківсько-гопаківського стилю, що розцвітатиме в Україні гідким бадиллям аж до 1917 р.» [120, с. 185]; Тарас Шевченко як одна з «найвеличавіших перемог українського духу», «зрив і відродження української ідеї» [120, с. 204]; «Громадівство» й всесвітянство М. Драгоманова як «домовина українського письменства, припечатана до того всього Ємським указом 1876 р.» [120, с. 221]; Іван Франко – «український Гете», що «вже зовсім виразно накреслює візію Української Імперії, держави суспільства визволених, кипучої життям і творчістю, окриленої пафосом віри у своє велике призначення» [120, с. 232]; Леся Українка як «повне визволення українського духу, погнобленого роками неволі», «величава реінкарнація ясного й динамічного міфу воюючої України» [120, с. 237]; українське письменство новітніх часів, доби Національної Революції як «однолите й єдине, як єдина є земля, що його породила, єдина нація, яка так дивно на наших очах підвелась, щоб зростати» [120, с. 262].

Власне, основною метою, яку переслідував Ю. Косач в есеї «На варті нації», було показати місію українського письменства, яка від самих початків була місією вартування нації. Відповідно, література – «це співпраця творчих особистостей із духовними потугами нації, з потугами, що знаходять у творах митців вияв своєї волі, сповнення своєї туги, вираз свого становлення, коротко: форму своєї істоти» [120, с. 98]. А оскільки, істоту духовних потуг, що були рушійними силами українського середньовіччя, «окреслювала ідея української державності», що після цього ніколи більше «з такою залізною міццю» [120, с. 98] не охоплювала всіх внутрішніх і зовнішніх процесів національного життя, есеїст побачив унікальну картину героїчного епосу

українського середньовіччя і відтворив її з досі незауваженими національно-духовними особливостями, запропонувавши своє почуттєве, суб'єктивне бачення. А відтак і всю історію української літератури він побачив по-новому, відкрив небачені досі деталі, зовсім нові сторінки, розставив свої акценти.

Ю. Липа в есеї «Campus Martius» наводить цікаву історію, яку розповіли йому колишні учні Черкаської комерційної школи, що зі старим ченцем оглядали в Онуфрієвському монастирі над Тясмином руїни «військової бурси», української старшинської школи часів Гетьманщини, і знайшли там, висічені в граніті, мапи: Західної Європи (з Віднем, Краковом і Берліном) і України. Під порохом діти відкрили багато на мапі України: трикутники і чотирикутники фортець і міст з кирилицею писаними назвами (вириті долотцем), ріки, зазначені червоним. Що здивувало дослідників, то це те, що побачили там неznані для них досі броди на ріках і невідомі шляхи й переходи. Ю. Липа порівняв ці неznані досі шляхи з українською літературою: «Українська література може таку мапу України з неznаними шляхами через Дике Поле і з бродами через глибокі течії вирити на матеріалі, тривалішим від граніту, в почуттю українських сердець» [175, с. 98]. «На варті нації» Ю. Косача дуже нагадує таку мапу, що відтворює (за Липою) «почуттєву Україну, заселену постатями й почуваннями» [175, с. 97], з метою помістити її «в почуттю українських сердець». Авторитет Ю. Липи для Ю. Косача був незаперечним і тотальним. Письменник називав його своїм Учителем, писав про нього літературно-критичні есеї [155], надрукував рецензію на книгу «Бій за українську літературу». Це якщо не брати до уваги те, що в кожному літературно-критичному огляді чи статті ім'я Ю. Липи і його ідеї завжди знаходились на чільному місці.

Ю. Косач не витворював власної інтерпретаційної моделі літератури, він майже повністю опирався на критерії і систему, вироблені вісниківцями. Його функція, як він сам визначив, – синтезувати. І з нею він геніально впорався, зокрема втіливши і заповіт Ю. Липи про організацію письменниками

українського почуття. Так само, як і Ю. Липа, він вважав «місію письменника в суспільстві провідницькою» [175, с. 100]. У статті «Привиди малоросіяництва й дійсність українства» писав: «Справа не лише в «гігантичнім поступі свідомості мас» від 1917 р., не лиш у їхній волі бути нацією. Цей аргумент може іноді з успіхом звернутись і в інший бік. Як будова тільки задля будови не варт нічого, так і воля без спрямованості, без духової напруженості й без організації її може стати порожнім звуком. З тією проблемою в'яжеться поняття творчого націоналізму, що, за Ш. Моррасом, не є лише збройним захистом рідної землі, коли їй грозить небезпека, але передусім захистом усіх скарбів духу нації. Український патріотизм це не лише любов до ґрунту, до підсоння, мови чи інших ознак племінності, а це передусім служба нації, це передусім суспільна правда, що є творчою, промінною й організуючою» [151, с. 3].

Таким чином, місія літератури, за концепцією вісниківців і Ю. Косача, виховувати, організовувати українське почуття, формувати світогляд нації. Як говорив Д. Донцов, «література має виховувати. Як наші Літописи і Євангелія чи Патерик виховували і володаря, і письменника Мономаха» [66, с. 305]. Та чи означає це, що література, згідно з таким поглядом, «мусить бути підпорядкованою ідеології» [87, с. 127], а мистецька, естетична сутність взагалі не варті уваги? М. Рудницький, «головний збудник теоретичних полемік» [87, с. 129], у періодиці Галичини доби міжвоєнтя, прихильник естетизму та західництва, в одній зі своїх статей писав: «У протигагу комуністичній літературі розробляють у Галичині та на еміграції націоналістичний месіанізм. Інтернаціоналізм і націоналізм у літературі – дві доньки тої самої сухітичної мами: агітки» [87, с. 113]. Власне, цими грайливими словами критик стверджував, що націоналістична література мислила духовність не інакше, як на службі пропаганди і фактично поставив під сумнів своєрідність ідейно-естетичного феномену «вісниківська література» і прямо чи опосередковано спричинився до подальшого

викривленого, однобічного його сприйняття й осмислення в літературознавстві. Сучасні науковці М. Ільницький [87, с. 127], Я. Поліщук [216, с. 231] часто спираються на цю цитату, коли обґрунтовують своє бачення української літератури як універсального утворення, що не обмежується світоглядами та ідеологіями.

Власне, і вісниківська, і есеїстика Ю. Косача будь-який художній твір так само розглядали як систему, де етичне й естетичне, зміст і форма є органічною цілісністю. Проте досить часто можемо спостерігати ситуацію, коли з вісниківських текстів вириваються окремі думки, і, відповідно, акценти зміщуються. З метою поборення такої ситуації Д. Донцов підготував цілу **лекцію – есей** під назвою «L'art pour u art» чи як стимул життя?» (1935 р.), яка згодом була надрукована у книзі «Дві літератури нашої доби» (Торонто: Видавництво «Гомін України», 1958 р.) [64]. Він пропонує зосередити увагу на таких основних проблемах: тенденція в мистецтві, особливості взаємовідношень змісту і форми і суб'єктивність митця як основа твору. Мислитель відразу застерігає, що говорити про тенденцію як про «суспільно-політичний світогляд» – це спрощення, це неuczтво, адже справа – глибша [64, с. 227]. І продовжує: «Жадаю не «соціального заказу» чи національного, не творів на тему гетьманщини, самостійности чи соборности. Маю на увазі іншу тенденцію – ту, що я назвав тенденцією життя, а не смерті» [64, с. 255]. Для Д. Донцова кожна мистецька творчість є річ суб'єктивна, адже твір – це завжди і «виключно особистість мистця, його зацікавленість, напруженість його пристрастей, пасіоноване відношення до світа і людей, бажання перетопити той світ в вогні своєї ідеї, свого творчого Я, сильна ненависть і сильна любов» [64, с. 253]. Мислячи мистецтво як «великий стимул життя», есеїст представляє зміст і форму як органічне утворення у стані симбіозу: «Форми від змісту не відрізнити. Мистець, якого душа порожня, – «без змісту», не дасть ніколи чудової форми, не уйме свого твору в блискучу форму» [64, с. 252].

Так само, аналізуючи книгу поезій Ю. Липи «Суворість» (1931р.), Є. Маланюк звертав увагу на унікальну особливість його історизму, який виявляється «не так в тематиці чи в зовнішніх образотворчих засобах, як в дусі, що ним овіяні й просякнені ці вірші» [189, с. 230]. Не так просто проаналізувати той дух історизму, «дух героїчних діб нашої історії», «надзвичайне відчуття середньовіччя» Юрія Липи [189, с. 231]. Тому Є. Маланюк детальніше зупиняється на раціональних складниках стилю письменника, поставивши на перше місце словництво, що дозволило автору «Суворості» так автентично передавати дух історизму і середньовіччя. Есеїст характеризує Ю. Липу як митця, що радикально «випалював з нашої мови етнографічно-народницьку строкатість і приблизність та традиційно-романтичну «мальовничість» [189, с. 232]. На зміну їм поверталися з нашої героїчно-державницької давнини: «1) благородна ясність виразу, 2) аскетична доцільність слова, 3) динамічна ощадність речення» [189, с. 232]. Проте найголовніше – це те, що Ю. Липа відкрив цілу епоху в історично-мовнім процесі, епоху нашого пізнього Середньовіччя. І цим, як говорить Є. Маланюк, зміг надати сучасній літературній мові «повноти й довершености вже не фрагментарної «мови», лише зінтегрованого тисячолітнім триванням, історично-повного і національно вивершеного язика» [189, с. 233].

Окрім того, що Є. Маланюк знаходив продовжувачів почину Липи-поета (М. Бажан «Будівлі», О. Ольжич, О. Лятуринська, О. Стефанович та ін.), він представляв словництво поезій Липи як світло, що по-новому освітило минуле і «виявило до того часу незауважену лінію традиції: від поетів Києво-Могилянської школи через Сковороду-поета і до П. Куліша, М. Філянського та К. Гриневичевої (...) включно» [189, с. 233]. Останні зауваження є особливо актуальним у світлі сучасних пошуків джерел багатовікової лицарської культури. Маємо на увазі, насамперед, фундаментальну історико-культурну працю О. Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» [78].

Натомість, повертаючись до проблеми естетичного в мистецтві, на яку нібито не дуже зважали вісниківці, звернемося до есею Є. Маланюка «Поезія і вірші» (1936 р.), де автор намагався визначити найістотніше в поезії. Для нього – це «внутрішня музика», «дихання життя», «пульсація живої ліричної хвилі», те, що «в спільнім ритмі дихання чудодійно сполучує його з природою, з музикою всесвіту, з Творцем всесвіту» [189, с. 153]. І найголовніше – без усіх цих властивостей, за переконанням Є.Маланюка, залишаються скороминучі вірші, хоч би як тематично актуальні, «ідеологічно» насичені і технічно «інструментовані» [189,с. 153].

Ю. Косача так само цікавила синтетична суцільність світогляду митця. Цій проблемі, як і проблемі взаємовідношень змісту і форми, він присвятив, окрім есеїзованої історії української літератури, чимало статей. Серед них: «Документ чи література» (Назустріч. – 15.05.1938), «Демон творчості» (Краківські вісті. – 1942. – Ч. 82), «Література життя» (Українська трибуна. – 22.12.1946), «Олег Ольжич» (Літопис політв'язня. – Мюнхен, 1946. – Ч. 1. С. 13 – 16), «З нотатника в міждіб'я» (Рідне слово. – 1946. – Ч. 3/4) та ін. «Споїти зміст і форму, ідею й форму залізною цілістю – ось справжня мета мистецтва», – писав Косач в есе «З нотатника в міждіб'я» [114]. Крізь цю концептуальну настанову оцінював і творчість письменника. Наприклад, силу О. Ольжича критик вбачає в «інтегральній синтетичній суцільності його світогляду, в його закінченій і чіткій мистецькій концепції» [149, с. 16]. Утім, своє ставлення до «чистого естетизму» Ю. Косач найточніше висловив, процитувавши свого учителя Ю. Липу: «Шукання поезії в чистому стані – це нищення її. Тенденція до надмірної риторичності в письменстві, бажання ізолювати його від усього неістотного – це небезпека самовбивства. Стремління до краси, що була б незалежна і від жару риторики, і від сюжету, і від почуттєвого забарвлення має в собі щось із самознищення, щось нелюдського. Це самознищення інтелігентського мозку, відірваного від власної духової раси» [119].

Може видатися парадоксальним той факт, що, фактично сповідуючи окциденталізм в культурі, Д. Донцов, вісниківці і Ю. Косач в осмисленні новітніх ідей західної естетики проявили вибірковість і стриманість. У полі їхньої уваги перебувають радше теорії нового історизму (О. Шпенглер, А. Тойнбі, Г. Фареро), елітаризму (Г. Лебон, Г. Моска, В. Парето та ін.), культурного традиціоналізму, теорії органічності, ірраціоналістична філософія та ідеологія, аніж експериментальні естетичні новаторства. Нам дуже близька позиція щодо цього питання О. Багана, який, наголосивши на вісниківстві як «кількасферному феномені» («це була філософія й ідеологія націоналізму, естетична концепція вольового неоромантизму, теорія героїки в культурі, націоналістична публіцистика й ірраціоналістична за змістом та світоглядними принципами есеїстика й історіософія»), звернув увагу на те, що Д. Донцов, як інтерпретатор літератури, як, зрештою, й інші критики й есеїсти з вісниківського середовища, базуються на основних теоретичних положеннях духовно-історичної школи, а саме: «геній (митець) поєднаний із духом нації і епохи, він виражає їх ознаки через формально-стильові варіації, література найглибше відтворює сенс життя, бо проникає в нього силою інтуїції та натхнення, тому літературознавець повинен не пояснювати, а осягати, вчуватися у твір (В. Дильтай) і письменник живе уявою і креацією, тому потребує тонкого вживання у його духовний світ; сама література – це розвиток ідей, розвиток національного світобачення, вона розкривається через зрозуміння світогляду і духу певної епохи (Г. Корф)» [8, с. 5-20].

Отже, і для Д. Донцова, і для вісниківців, і для Ю. Косача в міжвоєнний період на першому місці було «розкриття ментальності нації і її світогляду через інтерпретування літератури» [8, с. 5-20] крізь призму волюнтаристської ідеології і героїчної естетики, «естетики, що підносить людину вгору від марного земного існування в світло ідеалу і боротьби за нього» [64, с. 291]. Певно, що лише теоретично можна було виношувати естетичну, незаангажовану модель розвитку літератури, як, наприклад, М. Рудницький.

На практиці ж, як відзначають дослідники, навіть літературний модернізм «недвозначно асоціювався з націоналізмом, набував культурно-національного підтексту» [59, с. 32]. Зрештою, спроби виробити «антиідеологічну протиотруту в мистецькій практиці модернізму чи постмодернізму і в теоріях структуралізму, постструктуралізму, – як зазначає дослідниця львівського тексту 30-х років ХХ ст. Стефанія Андрусів, – модерністський бунт проти всякого ідеологічного мовлення (мистецтво для мистецтва), спроби створити нейтральне («біле», денотативне письмо – «Сторонній» Кафки чи «Чорний квадрат» Малевича), а також намагання створити суспільство, де соціальна рівність означала б рівність і в мові, чи спроби протиставити ідеології моральної свідомості суверенність окремої особи, як і спроби протиставити ідеологічним топосам іронію, – залишилися лишень спробами» [2, с. 84-85]. Як справедливо зауважує вчений, той же Р. Барт, що намагався розвінчати ідеологію, змушений був визнати, що втекти від неї неможливо, що навіть іронія – теж ідеологічний сховок [2, с. 85].

Отож, попри те, що в есеї Юрія Косача «На варті нації» подекуди забагато пафосу і емоцій, однак варто зважити, що воно є першою натхненною спробою синтезу проблеми вартування нації українським словом. Це насамперед пережите, глибоке авторське осмислення актуальних проблем історії української літератури, української історії і державотворення.

3.2. Історичні метаморфози української державності та менталітету

Як відомо, есей розвиває і поглиблює можливості відображення як внутрішнього світу автора, так і гострих суспільних і національних проблем. Таке поєднання змістових і концептуальних рівнів Л. Садикова розглядає як основну жанрово-стильову домінанту жанру [234, с. 128]. В українській есеїстиці ця особливість найповніше проявилась в період міжвоєнної доби. З одного боку, Донцовсько-вісниківська і Косачева есеїстика наповнена

націософськими проблемами, з іншого – роздуми, аргументи, інтелектуальні резюмування, індивідуальні рефлексії від чужого прочитаного тексту – все у підпорядкуванні авторській ідеї. Особистісне начало, авторська суб'єктивність у творі завжди підкреслені, що і забезпечує його композиційно-мовну єдність.

«На варті нації» Ю. Косача – суб'єктивістська інтерпретація історії української літератури і тісно пов'язаної з нею історії України. Застосовуючи, як і Д. Донцов, «філософський інструментарій ірраціоналізму та культурного традиціоналізму з їхніми постулатами містицизму, волюнтаризму, інтуїтивізму, теорії органічності, примату емотивності над реальністю в бутті людини» [8], Ю. Косач зупиняється на темі історії української держави (її початки, розквіт, занепад, відродження) у контексті історії українського письменства, де його початки, розквіт, занепад, відродження завжди залежали від стану держави і «духовних потуг нації». А втім, вони взаємозалежні. Держава – імперія, «Imperium Ucrainum», «Золоті Ворота», «Божий Град», «Третій Рим» – так називає есеїст Київську державу Володимира і Ярослава, з якої починає відлік державного життя української нації. Очевидно, що в самих назвах уже містяться основні характеристики держави. З особливим пієтетом, підкреслюючи силу і славу українського меча, лицарськість, могутність, героїзм і велич раси, Ю. Косач, услід за Є. Маланюком, стверджує наявність і важливість «варязького» елементу при будівництві держави. Від початків української держави автор бачить синтез «скитсько-еллінського і варяго-римського початків» українського світогляду, звернувши увагу і на багатство міфології, її світлість, яскравість і співучість, яка для нього виступила свідченням «української ясної природи» [120, с. 81], що не лише не завадила, а навпаки – сприяла закріпленню мужнього, державного первеня, синтезувавши «сталь вікінгів» [120, с. 81] і «просту, безмежно просту й праведну у своїй суворості шляхетність наших пращурів» [120, с. 81]. Держава Києва, Золоті Ворота – символ класичної суспільно-ідейної гармонії, «що її окреслює цілість життя нації – творчої, потужної, невичерпальної» [120, с. 88]. Есеїст не

цурається метафор і порівнянь, говорячи про «золоту добу» української державності: «Держава Києва – це саме цей Божий град, найдосконаліше втілення гону нації до самоокреслення й самоутвердження, цей муrowаний із цеглин неземного об'явлення храм палахкотіння духу нації» [120, с. 88].

Разом із тим, у цьому періоді Ю. Косач окреслює низку важливих проблем, які в той чи інший спосіб будуть впливати на українську державність в усі історичні часи. Це роль християнської революції в Україні, національної еліти і література як прагнення до «організації українського національно-державницького почуття за поміччю художнього вислову» [120, с. 87]. Християнську революцію, здійснену в Україні владною рукою Володимира Великого, письменник розглядає як явище додаткове: «християнство скріпило українську державу, не проковтнувши її так, як це було деінде, не послабивши її» [120, с. 88], одночасно воно «осіяло ідею української державності деякою спрямованістю «вгору», надало Україні «значення божеської вибранниці, післанки між народами» [120, с. 88]. Ю. Косач підкреслює унікальну рису української цивілізації, яка полягала, на його думку, не в боротьбі за панування між церквою і державою, а в тому, що християнство «стало на службу державно-національній ідеї як провідній» [120, с. 89]. Для цієї гіпотези письменник знаходить підтвердження і в творчому пафосі «Слова о законі й благодаті» київського митрополита Іларіона з XI ст., що «впливає передусім із його світогляду державника-християнина, творця, тісно споєного своїми внутрішніми процесами зо своїм народом, з найбільшим і найдосконалішим виявом його духу – державним імперіалізмом» [120, с. 92], у подальшому розвитку християнства і його впливові на національні процеси. Зокрема, Ю. Косач, як ніхто із літературознавців до нього, осмислює геній І. Вишенського і таємницю українського відродження, показуючи велич полеміста в розумінні потреби зреволюціонізувати православ'я в душі войовничого аскетизму для оздоровлення нації. Показує ченця виразником усього народу, усіх його станів і прошарків, показує як творця нації, що,

підірвавши «владу польського диявола» й розворушивши «необлічену в наслідках енергію народних мас» [120, с. 141], підготував велику українську революцію 1648 року, «перший приніс ідею революції в релігії з тим, щоб ця революція з черги викликала духовий зрив нації» [120, с. 141] і став у нашій письменстві, «як вогненний стовп на дорозі віків, між автором «Слова о полку [Ігоревім]» й Т. Шевченком» [120, с. 136].

Есеїстика вістниківців і Косача переслідувала ще одну мету: формувати світогляд національної еліти. Есей як жанр «підвищеної інтелектуальності і концептуальності» [32] розрахований на інтелектуального читача, лише за таких умов може відбуватися діалог. По суті есеїстичні тексти (і це підкреслюють сучасні дослідники) поза тим, що направлені на «узагальнення соціально значущого, за своєю природою не розраховані на масового читача, адже в центрі жанровостилістичного і комунікативного простору есе знаходиться елітарна творча особистість, яка використовує високоінтелектуальний мовний код і володіє знаннями, що є в арсеналі обмеженого кола читачів» [32].

Уявлення про історію як вічне змагання і визначну роль у цьому процесі еліти – «провідної верстви», яка сама має бути живим втіленням історичного активізму, націленою на здобування і боротьбу, безнастанно черпати внутрішню наснагу з духу ідеалізму стояло у центрі вістниківської історіософії, концептуально розвинули Д. Донцов, Ю. Липа, Є. Маланюк, О. Ольжич, Л. Мосендз. Вони були добре обізнані з елітарними теоріями. У праці Д. Донцова «Націоналізм» зустрічаємо ідеї Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше, що справили значний вплив на формування елітарних теорій у кінці XIX – на початку XX ст. Автору був близький такий підхід до розгляду суспільства в обґрунтуванні В. Парето, який і ввів у науковий обіг термін «еліта» у «Трактаті з загальної соціології» (1916 р.), що зображував соціальну структуру суспільства у формі піраміди, вершину якої посідає нечисленна еліта, а підніжжя – основна маса населення. Вірогідно, Д. Донцову так само був

близький образ-символ «левів», яким В. Парето означив ту частину політичної еліти, яка діє на підставі свого консерватизму і віри в ідеальні цілі [212, с. 58-78]. Можливо, цей образ-символ у деякій мірі став прообразом леопарда, зображеного на обкладинці «Вісника». Принаймні ті характеристики, що Д. Донцов вкладав у цей знак [66, с. 301], дуже близькі до «левів» В. Парето, ідеї якого Є. Маланюк, зокрема про соціальну структуру суспільства, поклав в основу свого есею «Ієрархія» [189, с. 181-188], де висловив думку про, те, що причини трагізму української історії не в останню чергу залежали від нерозвиненості і нерозбудованості історичного процесу, коли «момент очолювання в нашій історії майже ніколи не мав характеру інстинктивно-органічного, органічно-закономірного. Національне тіло народу породжувало «голову» лише спорадично, вийняткову, ірраціонально-«чудесно», однаково, чи то був Богдан Великий, чи Тарас Шевченко» [189, с. 182]. Чимало положень праць «Психологія народів» («Les Lois Psychologiques de l'Évolution des Peuples» (1894)) і «Психологія натовпу» («La Psychologie des Foules» (1895)) Г. Лебона так само знайшли відгук у вісниківській есеїстиці. Крім того, праці французького психолога і соціолога друкувалися і на сторінках ЛНВ.

Осягаючи природу, причини і наслідки тих суспільних і духовних катаклізмів, що випали на долю українства на початку ХХ століття, та зрештою і в інші кризові моменти української історії, вісниківці і Ю. Косач в есеї «На варті нації» приходили до спільного висновку: державно-національна незрілість духовного проводу, політичної еліти не раз ставала причиною катастрофічного кінця визвольних змагань. «Правдивою причиною упадку народів і держав від Плютарха до наших днів було й є: розклад правлячої еліти» [64, с. 124-153], – пише Донцов у есеї «Санчо-Панца в літературі і в життю». А Ю. Косач у своєму творі так говорить про поразку Української Революції: «Це наступило не так із неприготованості нації до державного життя, як внаслідок діяльності покоління попередньої доби тогочасного проводу й еліти» [120, с. 287]. Є. Маланюк, покладаючи саме на літературу

велику частину відповідальності за формування світогляду національної еліти, так трактує: «Ударив грім 17-го року і прийшов іспит залізом і кров'ю, але питати не було кого. <...> Покоління, викохане серед декорацій русько-малоросійської «кумедії», виплекане мріями про «воріженьків», покоління, що направляло свою енергію на розрішення «соціальних» і «полових вопросов», натурально прийняло революцію, або як кару Божу, або як нагоду причепитися до побідної колісниці «велікорусскіх товарищей». <...> Так прогавила українська інтелігенція виняткову історичну нагоду, коли можна було на м'язах нації повстати і виголосити: «Я – єсмь» [189, с. 20].

Варто зауважити у цьому контексті, що однією з основних думок есею «На варті нації» є значення української революції, що полягає у «переміні світогляду, формуванні нового українця». Як підкреслює О. Баган, «усі вісниківці дивилися на Революцію, як на «пікову» добу, творили специфічний культ її, вона трактувалася як найкардинальніший вододіл, що назавжди відділив українську національну ментальність ХХ ст. від народницької ментальності ХІХ ст. Це ж було для них найважливішою підставою для періодизації української літератури, де Революція стала вирішальною межею» [5, с. 38]. Для Ю.Косача також революція стала тією переламною межею, яка назавжди вивільнила глибоко заховане державотворче начало української психіки. Тому логічно, що і висновок: «**метеоричність** нашої державності й програна війна за неї нічого не відіймають од значення січня й листопаду в нашому змагові за волю» і далі означені «виразники нової героїчної доби, виразники нової української волі» базувалися на особистому усвідомленні Юрієм Косачем необхідності переходу до історичної феноменології самого українського духа [120, с. 291]. Значно пізніше І. Лисяк-Рудницький в есеї «Українська революція з перспективи сорокаліття» так само оцінював значення української революції. Він писав: «Було б помилково говорити про поразку української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але вона внутрішньо переродила суспільство України, вона створила Україну як

модерну політичну націю. На цьому фундаменті з цього часу розвивається все далі українське життя» [55, с. 164].

Ю. Косачу, як і вісниківцям, був близький елітарний підхід до розгляду суспільства. Зокрема, він, услід за Ю. Липою, вважав, що нації зростають завдяки вищим одиницям. Осмислюючи Київську державу та її підйом в есеї «На варті нації», окремо зупиняється на «сформованій в державній організації національній еліті» [120, с. 88], від якої залежала праводавча творчість, суспільна рівновага, господарська експансія, культурно-мистецька світлість. Письменник не аналізує витoki, еволюцію державної і літературної еліти, лише пропонує своє бачення на підставі синтезу багатьох складових, що проявились у державотворенні і в лицарському епосі, і «Слові про похід Ігоря», наполягаючи на тому, що авторами цих творів були творчі люди із середовища дружинників, сучасної військової інтелігенції, тобто безпосередні творці і захисники держави.

Схема утворення еліти нації у XVII столітті в есе «На варті нації» виглядає так: «Із ухорницьких кадрів повстала Військова Організація, з неї лицарський Орден, а з Ордену еліта нації, що мечем вартуватиме при інсигніях імперії три століття і чином закріпить на віки перемогу українського духу» [120, с. 164]. У XVIII столітті після мілітарної поразки, після «страшного дня Полтави» [120, с. 173] саме еліта, «створена козацьким орденом і великим Богданом» [120, с. 174], стала в обороні ідеї української державності. Центральним твором XVIII століття, тим, що «єднає в собі й пристрасть протиросійської оборони й чітко сформульований національно-державницький ідеал українців» [120, с. 174], на думку Ю. Косача, була «Історія Русів», приписувана Григорію Полетиці. Письменник детально відтворює той духовний клімат, що в ньому жила українська літературна еліта після Полтави, звернувши увагу і на завжди оновлюючий легіт із Заходу, що «декларував права людини й громадянина» і «створював тривке підґрунтя добам чергового відродження нації» [120, с. 175]. Цим Ю. Косач підкреслює своє бачення

основних функцій національної еліти, а саме: визначення нею основної національної ідеї, накреслення шляхів її реалізації, а так само формування національного світогляду. Керуючись цими принципами, Ю. Косач відмовився заглиблюватись у філософську систему Г. Сковороди, картаючи його за те, що він «індеферентно відносився до великих перемін українського життя, до трагедії нації, що скочувалась у прірву на його ж очах» [120, с. 182]. Відтак на слобожанського філософа переклав значну долю відповідальності за те, що той, хоч і несвідомо, підготував «грунт для ідей хуторянського віку всесвітництва й симбіозу (українсько-російського)» [120, с. 183]. Відповідно, автор розтинає XIX століття української історії, звинувативши еліту нації, що спокусилася на кар'єру в Петербурзі, в зраді національних інтересів. Причиною «їхнього ренегатства й плазунства», за Косачем, була «затрата візії національного міфу, згублення того містичного зв'язку з ґрунтом і традицією, що для кожної великої й справжньої творчості є вирішальне; *civitas dei Ucraina* (держава Бога Україна), що була духовним простором Данила Паломника, автора Ігоревої пісні, Вишенського, Рогатинця й ін., стала для українських письменників першої половини XIX ст. тільки заулком всепокорюючого духового Петербургу» [120, с. 188]. Відродження Шевченкової епохи, за переконанням есеїста, не отримало подальшого розвитку так само не через зовнішні чинники, хоч би й дуже діяльні. Причина, на думку Косача, полягала передусім «в ідейній кризі нашого духового проводу, в його затраті міфу Української Держави, що його ясно мали перед собою Кирило-Мефодіївці на чолі з Шевченком і Кулішем» [120, с. 221]. Письменник переконаний, що ця доба могла б бути зовсім не пропашою, коли б український духовний провід замість того, щоб переходити «на неясні й опортуністичні окопики просвітництва й культурництва» [120, с. 221], зміг розгорнути українську ідею вшир і нею опанувати бурхливу стихію нації. Ю. Косач підтримує історіософічну концепцію України Є. Маланюка і слідом за ним сверджує, що катастрофічний кінець визвольної війни на початку 20-х років XX ст. залежав

не так від неприготованості нації до державного життя, як традиційно трактувалося, а як «внаслідок діяльності покоління попередньої доби тогочасного проводу й еліти» [120, с. 287].

Прагнення Ю. Косача відновити розірваний зв'язок епох, «ломити нові стежки в пралісі нашої духовости» [65, с. 68] настільки велике, що він навіть дозволяє собі жонглювати деякими поняттями. Маємо на увазі зокрема поняття «нації» і його активне застосування Косачем в описі подій XI-XII століття і навіть раніше. Очевидно, що есеїст не ставив перед собою завдання дати точне визначення поняття «нації». Він його використовує як синонім «країни» чи «держави», чи вживає як еквівалент «народу» на кшталт того, як це слово використовують в Америці. Йому вдається утриматися в рамках класичного есею, де синтез традиційної художності з публіцистичною відкритістю, філософськими рефлексіями і науковим аналізом підкреслює індивідуальну позицію автора.

Елітарний принцип і його сповідування відчутні так само в багатьох есеях Ю. Косача, що присвячені видатним політичним чи літературним особистостям, які стали, за висловом письменника, «будівничими і духовими керманичами своєї спільноти» [82]. Таким зображено Б. Хмельницького – міцним, певним себе і свідомим свого покликання людиною-владарем, що «сам установляв форми, бувши творцем нових ідей, бувши речником нового ладу» [156]. «Сильним зеном в розвитку державної української концепції» [160] постає Юрій Немирич – дипломат і політик, що поряд із І. Виговським і кількома іншими сучасниками був реалізатором великих планів Богдана Хмельницького: «створення незалежної, в європейському дусі нового ладу, зорганізованої держави» [160]. Елітарною особистістю, що «сколихнула хаос всеукраїнський, скоординувала його неокреслені досі хотіння в означену ціль і показала шлях у Майбутнє» [82], постає М. Хвильовий. Як переконував Ю. Липа, «велика людина (leader) є конструктором раси, її спонтанічної відмінности і одночасно національної єдности. Там, де бракує цього чинника,

там не постане нація» [175, с. 73-74]. Тому на еліту ХІХ ст. він повністю переклав відповідальність за знищення «образу української державности, що органічно зріс з історії і підложжя раси» [177, с. 219], а саму добу назвав розквітом «інтелектуалістичного пораженства» [177, с. 211].

Варто вкотре наголосити, що, назвавши «На варті нації» «нарисом історії формування українського національного міфу» [120, с. 84] українським письменством, Косач так само апелював до міфологічного мислення. «Міф розповідає сакральну історію, розповідає про подію, яка відбулася в часи «початку всіх початків», – підкреслює М. Еліаде, говорячи про функції міфологічного мислення як важливі складові власне людського існування [71, с. 33].

Активно використовує і Ю. Косач в есеї «На варті нації» принципи космогонічного міфу, особливо в тих аспектах, що зачіпають проблеми державотворення. Центральною подією української історії для Косача є утворення держави, а розповідання цієї сакральної історії через «слововічного вартового», українське письменство – найголовнішим національним міфом. У есеї «Відродження міфу» (1934 р.) Ю. Косач так пояснює своє бачення міфу: «Найти загублений зв'язок минулого й сучасного, цей невидимий, майже містичний ланцюг, що лучить мертві покоління з живучими й ненародженими, себто, те найбільш істотне для кожної суспільної групи одного походження, одної мови, одного побуту, звено, яке окреслює своєрідний, національний міт» [27, с. 6].

Про використання Ю. Косачем в есеї «На варті нації» принципів космогонічного міфу свідчить і відповідна символіка. Ясне поганство, багатство міфології, її яскравість і співучість автор подає як «правісні первні» основи української окремішності, українського світогляду, але і «мряковину», «співучий туман, що блукає над борами і степами України», «безформність» [120, с. 81], що символізує початковий Хаос, а виникнення могутньої держави

Рюриковичів, що символом її є Золоті Ворота, народження нового світу, що асоціюється з космогонією – виникнення національного Космосу із Хаосу.

Розповідь про державу – найдосконаліший український міф – так само відбувається за принципом космогонічної структури – народження, золота доба, завершення, руйнація і нове відродження. Треба визнати, що підхід Юрія Косача до питання витоків української держави був справді революційним у той час, як говорив Є. Маланюк, коли «наша, наприклад, політична думка, в області історичної пам'яті, не сягала далі «козацького шлика» [189, с. 227]. Для нього ритуально-міфологічний сценарій постійного відродження є надзвичайно важливим. У цьому процесі – Косачева надія і навіть впевненість у тому, що Золота доба української держави, Золоті Ворота є категорією вічною, і хоч вони періодично руйнуються, проте, як і світ, завжди мають шанс на нове відродження за законами космогонії.

Важливо відмітити, що письменник надавав великого значення «поверненню до витоків» через літературу, яка, допомагаючи згадувати, «проживати» і утримувати в пам'яті свої міфи, стає, на його думку, однією з вирішальних ланок в організації нації на боротьбу за свої державо-творчі інтенції. С. Андрусів таке зближення літератури і міфу називає особливістю ХХ століття, зауважуючи, що «література, підтримуючи в часі національну наративну тотожність, є водночас своєрідним космогонічним міфом (чи міфом-ритуалом), який зміцнює, відновлює і «тримає» космосистему – світ і націю (світ нації) і їх «дублікат» – психосистему-самосвідомість (особистісну й національну) [2, с. 43].

Для Ю. Косача надважливим є як знання «витоків» національного Космосу, так і постійне «повернення», нагадування і відновлення через літературу початкового, сакрального часу. Як і в космогонічному міфі, у національному міфі, в інтерпретації Ю. Косача, «абсолютний початок», золота доба української історії, тобто Київська держава, а з нею й українська література, і українська ментальність перебувають у стані повноти і гармонії.

«Ця держава Володимира й Ярослава, – це Imperium Ucrainum, що його кордони сягали гирл Волги, Дніпра й Двини, а на півдні впирались у Евксинопонт, була джерелом усього творчого життя України, його натхненням і змістом. Без існування Київської держави не до подумання такі світлі появи нашої середньовічної культури, як київська плеяда письменників, як «Слово про Ігорів похід», як наші літописи. Держава Рюриковичів – це Золоті Ворота, що попід ними відбувався триумфальний похід нашої культури. Ці Золоті Ворота – це символ тої класичної суспільно-ідейної гармонії, що її окреслює цілість життя нації – творчої, потужної, невичерпальної» [120, с. 88]. Письменик постійно підкреслює тісний зв'язок і навіть взаємозалежність власної держави і національного письменства, ніби підтверджуючи думку Д. Донцова про те, що «неможливий справжній розвій нашої літератури чи культури, поки на їх сторожі не стане власний меч. Тільки тоді духовна творчість України буде національною не тільки мовою, а й духом, пульсувати всіми почуттями, пожаданнями і стремліннями національного генія, відблиском затаєних його мрій та ідей, горіти його ідеалами. Де того нема, талант гине, дрібніє або дегенерує, хоч і «творить» в «рідній мові» [64, с. 109-124]. Проте зі свого боку, українське письменство, за переконаннями есеїста, вступає в «королівство духу, бере на себе обов'язок вартування нації» в «такій наскрізь винятковій, суворій і світлій добі, що нею була доба української імперії [120, с. 93]. І приклади вартування нації і власної держави, і особливості психічного складу українства есеїст черпав виключно із літературних творів тієї чи іншої епохи. Навіть у релігійній літературі, наповненій «візантійською мертвеччиною» [120, с. 94], письменник знаходить «органічне світовідчужання українців, що є єдиним, неповторним і виключним» [120, с. 95].

Юрій Косач володів унікальною здатністю помічати, накопичувати і використовувати, на перший погляд, незначні деталі для творення цілісного образу українця. У описі-звіті з подорожі до Єрусалима Данила Паломника він

помітив чернігівця-паломника, що просить у короля Балдуїна дозволу поставити над Господнім Гробом лампадку за всіх українських князів і за всю землю українську і тішитися, побачивши, як у великодню ніч запалахкотіла ця лампадка, а всі інші не світилися. Проповідь на провідну неділю Кирила Туровського, визначного богослова і церковного діяча XII ст., він називає справжнім гімном на честь весни – «стільки своєрідного тепла, української сонячності, радісної світлості розлито в ній» [120, с. 94], філософські афоризми Кліма Смолятича – «суто українськими, суто національними» [120, с. 95]. Прикладом наскрізь позитивного образу українця, що його формувала державна організація, був і Володимир Мономах. Його постать, «повну світлості й радості з життя, людину твердих засад, із спартанським способом життя, запаленого ловця, мудрого володаря, суддю, воїна, практикуючого християнина, але все ще з ремінісценціями «доброго давнього поганства» [120, с. 96], яскраво уявив письменник завдяки творам «Поучення» і «Послання до князя Олега Святославича». У «Повісті временних літ», Київському і Галицько-Волинському літописах автор віднаходить «мужній і лицарській первень світогляду войовника, знак духу українського середньовіччя – «максимальне ідейне напруження, спрямованість д'гори, лицарську героїчність» [120, с. 107]. Проте найяскравіший вияв українського духу письменник бачить у «Слові о полку Ігоря», що, на його думку, «могло зродитись тільки на базі тих активних, сміливих і сильних психологічних комплексів, що склались на формування нашої державності доби середньовіччя. Яка була сучасна українська дійсність – такого духу сучасна література, зокрема її сконденсований вираз – «Слово о полку Ігоря». Одно без другого не до подумання» [120, с. 113].

Наступна доба, яку представляє Юрій Косач після доби повноти і гармонії, після розквіту української держави – «страшна епоха лихоліття перед черговим українським оновленням» [120, с. 117]. Він не аналізує Київську Русь періоду феодальної роздробленості, аналіз – не його метод. Усі проблеми,

пов'язані з руйнацією держави, він синтезує навколо одного питання: геополітичне розміщення України. «Драматизм історії України – «хреста доріг» [120, с. 107] починається від 1169 року, коли війська володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського зруйнували Київ і 1223, 1240 рр., коли монгольське нашествя фактично знищило Русь. Це є той вузол, у якому зав'язана більшість проблем України як держави, включаючи і нинішні її змагання. Резюмування автора, на привеликий жаль, залишаються актуальними і до нині: «Відтепер, то є від рр. 1169, 1223 і 1240 повнитиме Україна варту на порозі цивілізованого світу, захищатиме його своїми грудьми від експансії Азії та її первородної доньки – Москви. (...) Ще ніхто, а відтак і ми самі, не усвідомлює собі гаразд цієї української місії, що виявлялась поздовж п'ятисот років у зловіщій легенді нашої боротьби зо Сходом, Північчю й Півднем – з ефемерними царствами степової культури Тамерлана й Чингісхана, з їх культурними й державними реперкурсіями, – московським царством Романових та хансько-диктаторським ССРСР» [120, с. 117].

Власне, художньо-літературна історіософія міжвоєнного періоду досить активно використовує символи «хрест доріг», «геополітичне прокляття» тощо. Варто згадати поезії Ю. Дарагана, Є. Маланюка, О. Стефановича, есеїстику Є. Маланюка, де він в «елліністичності душі, в «елладності» геополітичного положення між Сходом і Заходом шукає причин, чому Україна, «між двома силами існуючи, не здобулася на більше, ніж бути плацдармом для боротьби цих сил» [189, с. 13-14].

І, нарешті, ще одна важлива теза. Есеїс зауважує, що героїчна роль оборони Заходу в українській площині відбилася двояко: позитивно, як засіб до «обновлення українського державно-національного міфу» [120, с. 118], і негативно, як «джерело, звідки взяли свій початок «степові» первні нашої цивілізації» [120, с. 118]. Варто також зазначити, що спостереження над літературою державного періоду і періоду «загублення давнього міфу» [120, с. 118] приводять Ю. Косача до висновку про появу нових рис не лише в

літературі, але і в національній психіці, яку відбиває література. Тому раннє Середньовіччя, за його переконанням, – це світлість, радість будівництва, а пізнє Середньовіччя – це хмурість оборони і боротьби. У цьому й різниця між літературою, що її репрезентував Іларіон і автор «Слова», та літературою XIV і XV ст.

Проте перед черговим оновленням держави й письменства, за космогонічною структурою, що стала взірцем для побудови «На варті нації», у літературі періоду лихоліття, яку означено як «похмурий інтервал шукань, навіть деякої духової анестезії» [120, с. 118] у творах київських митрополитів Кирила II, Серапіона, Григорія Цамблака, Мисаїла «відбивались лише марево й темрява страшної катастрофи» [120, с. 121]. Разом із тим, у цих творах Юрій Косач віднаходить зовсім нові ідеї, пафос і навіть ментальні характеристики. За його спостереженнями, з'являється пасивістична й страдницька ідея всенаціональної покути, похідними від якої стали ідеї всенародної покори, покути, терпіння, посилені «трагізмом невольницького пафосу, зовсім досі не знаного нашій расі, що згодом займе в нашій літературі передове місце» [120, с. 119]. Натомість симптоматичним і глибоко символічним твором, у якому автор відчув «повів нового духу», «чергову реінкарнацію волі» [120, с. 121], що нею в час литовської доби нашої історії нація оновила себе, свій войовничий дух, свою творчу невичерпальність, став твір апокрифічного характеру «Слово про Лазарево воскресіння». І якщо, наприклад, І.Франка, що вніс вагомий внесок у вивчення цієї пам'ятки, цікавив час і місце написання твору, його жанр, система версифікації, зв'язок пам'ятки з традиціями дружинної поезії, зокрема зі «Словом о полку Ігоревім» [261], то Ю. Косач, можливо дещо і в штучній прив'язці до своєї концепції, побачив глибинний символізм твору, що, на його думку, оповідає «не про воскресіння Лазаря, а про воскресіння, про оновлення великої лицарської раси, що ще далека до сповнення своїх великих призначень» [120, с. 122]. Космогонічний міф використовується автором як зразкова модель для творчості, зокрема і такої, як

творення української держави чи творення української духовності: «Із сумерком Київської Держави українська духовність, зокрема письменство, пережили важкий період занепаду, що виявився особливо «інтервалом лихоліття». Але творчі потуги нації жевріли в її надрах під румовищами й руїнами. Литовсько-українська держава дала їм змогу оновитись, стужавіти й спалахнути потім із новою силою, з новими імпульсами» [120, с. 125].

Варто наголосити, що Юрій Косач постійно обертається навколо однієї проблеми, яка для нього є ключовою і яку він наполегливо обґрунтовує, вишукуючи щонайменше підтвердження для своїх переконань, це – тісний зв'язок українського письменства з державотворчими зусиллями нації. Саме література, за Косачем, очолювала духовне повстання нації, постійно відроджувала ідею української державності. Так було в усі часи, починаючи від «золотої доби» української історії. Виняток, як підкреслює Ю. Косач, становить лише ХІХ століття, вік «провасальства» (за Д. Донцовим), «хуторянський вік» (за Косачем), «невдячна й темна доба української літератури» [120, с. 184], «Полтава українського письменства» [120, с. 186], що наступила після перемоги Росією «мілітарної Полтави» [120, с. 184]. Ю. Косач, як і вісниківці, виносить їй суворий присуд за втрату державно-національних орієнтирів: «Письменники дошевченківської доби – це представники не тільки літературного занепаду, а всенаціонального, ковалі духовних кайдан на всеукраїнські творчі потуги, на волю й енергію нації» [120, с. 187].

Повторення абсолютного початку, як вважає автор, в національній космогонії – козацька держава. У культурологічній і історіософській концепції минулого в 30-х роках у Західній Україні, як підкреслює С. Андрусів, «міф про козацтво як «золоту добу» українства перебував, можна сказати, на маргінесі: західноукраїнські інтелектуали активно вводили у свідомість нову ідею національного першочасу – Княжу Русь – Україну, виразно опозиційну до України козацької» [2, с. 135]. Натомість Ю. Косач обрав інший шлях: утверджуючи в національній свідомості нову «золоту добу», він хоч і мислив її

як упорядкований космос, проте не протиставляв козацьким часам, як нібито хаосу [2, с. 136], зосередившись на пошуках тяглості – військової, політичної і, насамперед, літературної традицій. Гетьманська держава для Косача – це чергове й закономірне відродження, повернення «до початку», тому він зайнятий пошуками не відмінного, а спільного. Його увага зосереджена і на штандартах гвардії Хмельницького, де гасло «лучше видится главу свою положить ніжли козацьку славу і Україну с крайним студом потерять» нагадує заповіт середньовіччя «Да непосраим землі рускиє, но ляжем костью ту» [120, с. 164], що його повторить перед польськими шибеницями покоління сталевого ХХ ст., героїв Національної Революції, легія Дмитра Данилишина й Степана Бандери – «згинути, а не зрадити», яскраво синтезувавши «княжу антику й козацьке бароко» [120, с. 164]. Але, насамперед, найголовнішим було для письменника відкриття, що «з Хмельницьким відроджується знову дух дружинників», «тужавів знову дух імперіалізму, так питоменний українцям», що «тужили за здобуванням слави лицарства» [120, с. 168]. Касіян Сакович, для Косача, – перший із письменників, що збагнув, якою потужною ланкою в національній традиції стане козацька організація, збагнув духовний зв'язок її з Київською державою, «відчув значення козацького чину для своєї сучасності, чину, що відразу двигнув нас у ряди активних націй Європи» [120, с. 165].

Натомість Ю. Косач не ставить перед собою завдання порівнювати Київську і гетьманську держави. Він, як блискучий синтетик, зміг надзвичайно точно визначити роль доби козаччини (як і раніше Київської держави) для подальших поколінь українців: «Якраз у тому значення доби Хмельницького, що її активність не була самим визволенням українських сил, маніфестацією непримиримості й боротьби, але зазначилась також оформленням державно-національного світогляду українців» [120, с. 169]. Подібні висновки у Косача завжди супроводжуються підкресленою акцентуацією ментальних характеристик українства через аналіз українського письменства. У думках, які він називає «козацькими рапсодами», насамперед добачено трагічний зміст

українського призначення, філософія історії народу, поселеного на «битім шляху», відбиття довічного конфлікту України – «найчарівнішої з країн – держави, України – Еллади й України – Риму» [120, с. 166]. Тому й часто бринить у козацьких думах мотив «невільницької резигнації, степового фаталізму, пасивістичного ліризму поруч із бадьорими мотивами героїчності, активності й здобувчості» [120, с. 166]. А відтак, порівнюючи думи з епосом середньовіччя, визнаючи їх виключність, феноменальність і мистецьку організованість, Ю. Косач вимушений визнати, що в змістовому плані вони не виконали свого призначення, адже, за його словами, не відбили вповні «великого пориву козацьких століть, що до нього вони були покликані», «не створили суцільної синтези українського духу, так як це зробив епос середньовіччя» [120, с. 166]. Він підкреслює в думах елементи чужого, східного світовідчуження – пасивного й споглядального. На його думку, центр української творчості епохи козацького героїзму, що вповні відбиває український характер, знаходиться не в думах, а в народних і козацьких піснях, в мемуарах – хроніках Самійла Величка, Григорія Граб'янки й Самовидця, де закладено правду народу «шляхетного, савроматійського, козакоруського з давніх літ одвагами і мужественними ратоборськими ділами своїми не тільки у всій Європі» [120, с. 171], що дихають «атмосферою бойового націоналізму» [120, с. 171], випромінюють національну гордість і віру у велике майбутнє України.

Ми вже підкреслювали, що в питанні психологічної природи українства Ю. Косач спирається на формулу Є. Маланюка про варязькі і елліністичні явища українського характеру. Проте очевидно є різниця у кінцевих висновках двох письменників. Якщо Є. Маланюк говорить про перевагу елліністичної (пасивної, жіночої, замріяної) суті і про брак «мужеських державно-творчих, римських первенів» в українській психіці [189, с. 14], то Ю. Косач знаходить досить вагомні аргументи для обґрунтування іншої **точки зору**. Він переконаний, що українська література є важливою підставою для

того, щоб говорити про риси характеру вроджені й набуті українцями при зустрічі їх «зі степом» [120, с. 203].

За спостереженнями Ю.Косача, у різні часи української історії своєрідні прикмети української психіки перебували в різних пропорціях, що безпосереднім чином впливало і на політичне життя нації чи на його повну відсутність, як у ХІХ столітті, коли набуті риси переважали. Лише у Т. Шевченкові, вважає Ю. Косач, у сконцентрованому вигляді проявлено душу цілої нації: «Кість від кості українець той, що з'єднав у собі всі прикмети набуті й вроджені українській расі. Вроджені – до організації почуття – від варягів й русичів, набуті при зустрічі зо степом – монголоїдні, руїницькі, розслаблюючі, що ведуть до дезорганізації почуття» [120, с. 203]. Є. Маланюк вважає, що скитсько-еллінський і варяго-римський первні, що складають основу української психіки, за винятком Богдана Хмельницького, майже ніколи не проявились у синтезованому вигляді в українській особистості [189, с. 13]. Есей Є. Маланюка «Буряне поліття» (1917-1927)», що друкувалось в ЛНВ у 1927 році, вірогідно мав величезний вплив на Ю. Косача, в деякій мірі слугував основою для написання «На варті нації». Для такого припущення маємо досить вагомні докази, а саме: Ю. Косач повністю спирався на концепцію Є. Маланюка щодо психологічної природи нації; він так само взяв за основу історію українського письменства, щоби дослідити проблему особистості в літературі, лише ширше; повністю або майже повністю співпадають погляди обох письменників на: малоросіяństwo української еліти (і літературної так само) ХІХ століття, «еллінізм» народних дум, роль і значення Г. Сковороди, І. Котляревського, М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Драгоманова, В. Винниченка, О. Олеса, П. Тичини, М. Хвильового в історії української літератури і навіть української державності, відповідальність української інтелігенції за поразку національної революції, вплив української геополітики на психологічні комплекси української нації, літературу як на організуючу силу нації.

Відправною точкою у есеї виступає наявність спільних концептуальних ідей та поглядів, у даному випадку Ю. Косача та Є. Маланюка, зайвий раз свідчить про перебування митця в міжвоєнний період у національно-ідеологічній орбіті вісниківства. Використовуючи й аналізуючи актуальні ідеї Є. Маланюка, як і інших вісниківців, есеїст, з одного боку, потребує їх у якості об'єкта для наукового дослідження, з іншого, для художнього узагальнення. Проте, визначальним у цьому процесі залишається їх авторське осмислення. Відбір авторів, присутньої інформації, її інтерпретація і синтез залежать від орієнтації на особистий досвід, особисту позицію і особисте «проживання» проблеми. Це основна тенденція організації тексту есе загалом і «На варті нації» зокрема. Що дає можливість долучитися, відштовхнутися, домислити, побачити себе нового й неочікуваного через чужу думку, цитату, текст.

Чужий текст (ідея, думка) виступає як відправна точка, як можливість відкрити свою глибину і неповторність, як можливість для міркування разом (в унісон і разом з тим по-своєму) про актуальне і значуще. Вплітаючи чужі думки у свій текст (дуже часто без посилань), есеїст спирається на них, як на своєрідний культурний код, відкритий епосі, і разом із тим робить цей простір відкритішим для розмови. Аналізуючи, наприклад, «роздвоєння» П. Тичини, Є. Маланюк зауважує, що «історія з Тичиною – явище (...) суто – об'єктивне, а не суб'єктивне» [189, с. 22]. Для Косача ця теза стає основним приводом для глибокого осмислення явища через занурення в психологічні чинники українського характеру. Для письменника П. Тичинин «Золотий Гомін» – твір знаковий, «вирослий із гармонійного поєднання первнів національної містики з найвищим творчим напруженням мистця» [120, с. 255]. Він стає, як переконує Ю. Косач, першим після Шевченкових творів чітким «об'явленням українського духу». Есеїст сприймає «Золотий Гомін» як проклин неволі, що скінчилась, «проклин страшній владі геополітики української, степово-рабській психіці» [120, с. 255], як маніфест нації, що «повстала, що живе й буде жити,

благословенна й вибрана Богом поміж народами, опромінена відродженням своєї історичної легенди, п'яна провісною яр'ю зриву» [120, с. 255].

Аналізуючи втечу Павла Тичини з простору Золотого Гомону України, есеїст використовує саме Маланюкове відкриття: «цей найбільший поет революційної доби зломився й відійшов од варти української нації не в силу суб'єктивних даних, а через те, що зосередив у собі трагічний перелам двох діб на грані [120, с. 25], що найпотужніше акумулював боротьбу двох комплексів, «таких наявних в українській духовності за останні два століття, а чужий вікам середньовіччя й відродження» [120, с. 259]. Письменник підсумовує свої спостереження над психологічною природою української нації, побачивши в Тичині їх найяскравіші прояви: «з боротьби активістичного сприйняття життя під знаком національної містики із пасивістичною деформацією його, визначеного мріями про визволення людини (так, якби це визволення могло довершитись без визволення нації) в наших умовах неволі, маючій специфічну москвофільську окраску, з цього страшного змагу Тичина не вийшов побідником так, як не вийшов Сковорода, Драгоманів, почасти Куліш, а поготів більшість творців підготовчої доби. І хоч Тичина в дальшій своїй творчості лишається вже зовсім мертвим тілом, якимсь почварним покручем, то не є в тому його вина, а діло довгих років неволі, спадщини її, справа двістлітнього заморожування мужніх первнів нашої національної вдачі чужою й ворожою духовністю Росії, Сходу. І тому тим яснішим для нас той період, у якому Тичинине натхнення родилось з Божої ласки, з ясного джерела незайманих глибин нашої раси» [120, с. 259].

Кодом української ментальності для Юрія Косача є лексема «ясний»: «ясне поганство» як «утілення української ясної природи» [120, с. 81], як навколишньої, так і внутрішньої, «ясне джерело незайманих глибин нашої раси» [120, с. 259], з якого відродився новий українець, що його, на переконання есеїста, має «викрити й показати» новітня українська мистецька проза: «Викрити й показати світові нового українця, як же відмінного од того

розбандуреного й розмріяного гречкосія, од того роздвоєного блідого інтелігента, що його викликувала попередня квітка-основ'яненковська й винниченківська доба – ось завдання української мистецької прози. Українська дійсність така драматична, така багата! Українська душа така ще незглиблена, така невідома й разом така потенційна. Стільки розкидано в Україні й по всьому світі блисків її, дужої, геройської, чинної, доброї, тож зібрати ті блиски, найти їх художній зміст – призначенням мистецької прози [120, с. 299]. Таке саме завдання ставив перед собою і Ю. Косач в есеї «На варті нації», зібравши все, «що в минулому у нас було своєрідне й скріплююче» [120, с. 288], як він сам говорив про Ю. Липу.

Таким чином, осмислюючи своєрідність української державності, Ю. Косач наділяє її космологічною структурою. За його переконанням, це – цикл, модель якого – вічне, безперервне творіння, руйнація і нове відродження. Деякі аспекти і функції міфологічного мислення Ю. Косач використовує, досліджуючи також особливості національного характеру: початкова повнота і гармонія (сильні, вольові, героїчні, з одного боку, і світлі, «ясні», ліричні первні – з іншого), набуття чужих, руйнінських рис, перемога «проклятого хуторянського віку» [120, с. 188], що його найяскравішим символом письменник вважав М. Гоголя (тобто завмертя питомих національних психологічних рис) і подальше відродження їх лише в добу Національної Революції в нових українцях, тих, як писав Косач в одній зі своїх статей, «що як і предки, за автором XVII ст. бароном Л. Курмененом де Монсакре – «візьмуть одного дня Константинополь». Це ті українці, що походять од здобувців Закаспійського Табаристану – легіонерів Олега, од соратників Романа Великого – поширення імперій, од гвардії Хмельницького – українського Кромвеля, од комбатантів Мазепи, що «вмруть, а не дадуть Глухова ворогу». Це сини тієї країни, що, за Вольтером, «завжди змагала до волі», що утвердила своє ім'я на полі хвали під Жовтими Водами й Конотопі.

Це ті українці, сини віку активності, нестримного віку молитви й вогню, що його заслуга рік 1918 [146].

Міфологічна концепція, застосована Ю. Косачем в есеї «На варті нації», у значній мірі пояснює його оптимістичне бачення української історії, національних змагань, українського характеру в час, коли нація переживала один із найстрашніших геноцидів («На варті нації» автор закінчує словами про українців, що «нині стають нацією, що прямує до величі й слави» [120, с. 304]). Дослідження психологічних комплексів українства і процесів державотворення у Косача відбувається в одній ціннісній площині, що приводить до думки про взаємообумовленість і взаємозалежність процесів. Разом із тим, мислячи літературу як вартового нації і часто спираючись на тезу Ю. Липи: «незоровані ділянки почуття – це є одно з найбільших духових нещасть людини, суспільства чи нації» [175, с. 52], Ю. Косач апелює до її функціональних особливостей як до третього, вирішального, чинника, що здатен кардинально впливати на два попередні.

3.3. Естетика провіденціалізму і месіанізму

Важливу роль в есеї Ю. Косача «На варті нації» відведено осмисленню місця України у світі та її місії в історії української суспільно-філософської думки, починаючи із давньоруських часів до початку ХХ століття. Месіаністична ідея є наскрізною у творі. Під месіанізмом, услід за Іваном Мірчуком, ми розуміємо «віру в окреме, надзвичайно важливе і лише провидінням визначене післанництво народу, який, вважаючи себе носієм нових ідей, має виконати в історії людства точно означену роль» [198, с. 347]. Посилаючись на вислів В. Липинського, що проявів месіанізму в історії було стільки, скільки існувало й існує державних націй, І. Мірчук звертає увагу на його прояви у народів, котрі втратили свою самостійність, але плекають віру у

відродження власної державності, де месіанізм може перетворитися або на моральну доктрину, або набуває характеру героїзму, коли національним обов'язком стає віра у вище призначення власного народу. Як правило, месіанізм та державницька ідея у такому разі виступають як нероз'єднана єдність, закорінена в містицизм.

Перші сторінки есею «На варті нації» Ю.Косача присвячені возвеличенню України як «Города Божого», як «країни країн», «держави держав», «Богом даної, Богом укоханої» [120, с. 77]. У виникненні могутньої Київської держави, «*Imperium Ukrainum*», на перехресті великих доріг автор побачив «проявлення якоїсь вищої сили, далекозірність Провидіння» [120, с. 80]. Зв'язавши початки Київської держави з «Андріївською легендою», письменник тим самим оприлюднив своє провіденціалістське розуміння історичного процесу (як вияв волі Бога). Він пише: (Україна – М. Г.) «вибрана з-поміж народів і племен ласкою Божою, безпосередньо натхнена нею, засвідчує свою рівність із іншими великими націями – вартівницями християнства [120, с. 83].

Юрій Косач був добре обізнаний із християнською історіософією Київської Русі, яка порушила питання про самобутність історії Руської землі у священній історії людства, запропонувавши, за спостереженнями учених, кілька надалі впливових історіософських конструкцій для його вирішення: «Київ – другий Єрусалим», «Яфетична генеалогія», «Андріївська легенда» [98, с. 250]. Письменник спирається переважно на першу і останню конструкторії. Щоправда, під пером письменника конструкція «Київ – другий Єрусалим» неочікувано трансформується в «Україна – Третій Рим», коли йдеться про Київську державу. У цьому випадку Косач переносить цю ідеологему, що була сформульована як ідея в XVI ст. і здійснила великий вплив на ідеологію Московської держави, на середньовічну Україну. Концепція про винятковість Московської держави і її правонаступництво від Риму отримала широку інтерпретацію в науковій літературі [226], [194]. Очевидно, що письменник

навмисне використав цю формулу в символічному значенні з метою підкреслити дві її смислові складові, такі важливі для Київської держави, які виокремлюють дослідники в ідеологемі «Москва – Третій Рим», а саме: «наступальну, оскільки Москва є «єдиним охоронцем істини», то у неї є право здійснювати культурну і політичну експансію, нести істину іншим народам, зокрема й на вістрі меча (ця інтерпретація породила імперську лінію в російській політиці, культурі і соціальній практиці); оборонну, оскільки Росію «оточує п'ятьма» (на Заході – «неправильні християни», єретики, на Сході – нехристияни)», то головне завдання полягає в зосередженні «на внутрішньому розвитку й етичному вдосконаленні (сучасні духовні скрепи). Ця інтерпретація дала початок «націоналістичній» лінії» [194].

Натомість киеворуська література, за спостереженнями вчених, зверталася до старозаповітніх месіанських сподівань на Єрусалим як на духовну та політичну столицю світу, а його найближчим наступником уважала саме «матір міст руських» [98, с. 93]. Теорія про уподібнення Києва Єрусалиму, як справедливо підкреслює Р. Марутян, «носила переважно культурний і релігійний характер, була практично позбавлена імперської складової» [194].

З метою «кріпити серця» (у сінкевичівському розумінні), Ю.Косач переінакшив первинний зміст цієї догми, значно перебільшивши місію України як «войовничої християнської імперії на Сході» [120, с. 83]. «Київ (Україна) – Третій Рим» – це його авторський міф. Але не тільки. Вісниківська історіософська концепція національного минулого в добу міжвоєнтя активно спиралася на «імперіальний ідеал» [206, с. 247] княжої і козацької держави. Спростовуючи «гречкосійний образ» [206, с. 247] українського народу, Д. Донцов, Є. Маланюк, Ю. Липа, О. Ольжич та ін. привертають увагу до «колишньої київської імперіальности» [189, с. 470] і її тяглості, ствержуючи, що «імперіальний ідеал ніколи не покидав нації, що створила свого часу найбільшу й наймогутнішу європейську імперію» [206, с. 247]. Відтак,

шукаючи яскравих свідоцтв «тривалої свідомості свого суверенітету і державницького стремління потоптаної історією нації» [206, с.245], вісниківівці відштовхувались від пророцтва св. Андрія Києву, вбачаючи в цій вищій посвяченості землі не лише релігійну місію, але й місію державо-націєтворчу.

Ідея сакральності міста Києва, його уподібнення Єрусалиму як центру християнського світу, що відобразилась у «Повісті минулих літ», зокрема в «Легенді про Апостола Андрія», досить активно використана і Ю. Косачем в есеї «На варті нації»: «Чи бачите ці гори? Погляньте, бо на цих горах засяє ласка Божа, на них буде побудоване велике місто». Так вирік апостол Христа св. Андрій, прийшовши із Синопи на київські узгір'я. Цим надано Україні післанництво на землі. Доконалась тайна народження українського духу, його священного, містичного початку» [120, с. 83]. Письменник використав «Андріївську легенду» не лише як доказ самодостатності й оригінальності київського християнства завдяки його походженню від апостола Андрія, й для маніфестації ідеї про християнство як великий і діяльний чинник державного будівництва, про єдність християнства і національно-державної ідеї на українських землях. Косач концентрує увагу на ролі християнства в Україні як культурно-освітнього носія, цивілізатора, провідника державно-національної ідеї. Він пише: «Християнська революція, dokonana на Україні владною рукою Володимира Великого, за візантійським зразком, була, безумовно, явищем додатнім. Християнство скріпило українську державу, не проковтнувши її так, як це було деінде, не послабивши її. Рівночасно воно осяяло ідею української державності деякою спрямованістю «вгору», себто надало Україні значення божеської вибранниці, післанки між народами. Боротьби між церквою й державою на Україні не було. У нас не було війни між князем і духівництвом, цього питомого Середньовіччю явища. І в цьому лежить характерна, окремішня риса української цивілізації» [120, с. 88]. А відтак, почавши огляд українського письменства «Словом о законі й благодаті» київського митрополита Іларіона з XI ст., Ю. Косач звертає увагу насамперед на

ідеологічний пафос твору, що переходить, за його словами, «де-не-де в ідейну екстазу» [120, с. 92]. Есеїст переконаний, що «творчий пафос Іларіона впливає передусім із його світогляду державника-християнина, творця тісно споеного своїми внутрішніми процесами зо своїм народом, з найбільшим і найдосконалішим виявом його духу – державним імперіалізмом» [120, с. 92].

Юрій Косач дозволив собі пов'язати деякі історичні факти і документи як прояв волі проведіння і спасенну місію України і її посланництво у світі. Він звернув увагу на те, що три великопам'ятні твори, такі як «Слово о полку Ігоревім», «Милость Божія» й «Історія Русів», що були кожен у свій час «свідочтвами невичерпальності й невмирущості нашого духу, що були вартовими його» [120, с. 174], приходять до нас анонімово і робить припущення, що повстали вони з якогось «містичного об'явлення, дані були нації в час великих іспитів як заповідні скрижалі віри, як маяки національної надії для грядущих поколінь» [120, с. 175]. Так само і родовід Шевченка. ірраціональність його появи письменник пояснює виключно посланництвом, поставивши в один ряд з київською імперією, українським лицарством XIV-XV ст., запорозьким орденом і гетьманською державою. Він пише: «Родовід Шевченка це не моринецька селянська родина, не хаос мас, закутих над Дніпром, а підземні титанічні сили нації, що породили київську імперію, українське лицарство XIV – XV в., запорозький орден і гетьманську державу. Місце його народження це «Українське Королівство Бога», завжди єдине, завжди незмінне, завжди безконечне у часі й просторі. Селянське походження тільки потверджує це, тільки закріплює Шевченкову одвічність, ірраціональність його появи, його післанництва, чого не було б, коли б він вийшов із якогось іншого середовища українського суспільства. Прийшов між «найменших, найніміших», як колись прийшов юдейський месія [120, с. 201].

Етапи розвитку українського месіонізму В.Липинський визначив так: «Початки нашого месіанізму ми постійно мали, коли намагалися стати реальною державною нацією. Отже, в князівській державі, яка дала початок

ідеї «Святої Русі». Потім в козаччині, в цьому, як вона себе називала, «племені Яфетовім», цих лицарях Хреста Святого, що себе вважали за авангард християнства у боротьбі з невірними. Врешті в часах відродження наш месіанізм зароджувався в ідеях Кирило-Мефодіївського братства» [179, с. 48].

У Ю. Косача український месіанізм так само тісно переплетений із державницькою ідеєю. Він його так і називає *український державний месіанізм*, що походить із глибокого християнського світогляду [120, с. 210]. Виразну концепцію державної й релігійної гармонійності і її суцільність письменник побачив у державі Києва, що мистецьки втілилась у «Слові о законі й благодаті» київського митрополита Іларіона, якого він називає «об'явленням Духа» [120, с. 93], «першим і суцільним виразником української національної легенди» [120, с. 93], який «міг народитись і творити тільки в такій наскрізь винятковій, суворій і світлій добі, що нею була доба української імперії» [120, с. 93]. Цікаво, що Ю. Косач Іларіонову релігійність цілком ставить на службу державі, він навіть припускає, що «коли б Іларіон був поганином, він написав би подібний твір, бо внутрішній вогонь його натхнення й пафосу мав одно джерело – патріотизм українця [120, с. 92]. Саме з часу виголошення Іларіонового «Слова...», за Косачем, українське письменство вступає «в королівство духу, бере на себе обов'язок вартування нації» [120, с. 93]. Іларіонів геній автор віднаходить в наступних епохах. Ним відлунюватиме ренесанс XVI ст., Шевченкова епоха, весна революції 1917-20 рр., сучасна письменникові «епоха всеукраїнського чину» [120, с. 93]. Письменник наполегливо проводить думку про те, що православна церква в Україні переросла в «носітельку українського месіанізму» [120, с. 144]. Під цим кутом зору він розглядає і «чернечо-міщанський ренесанс України» [120, с. 136] і його центральну постать – Івана Вишенського, що «перший приніс ідею революції в релігії з тим, щоб ця революція з черги викликала духовний зрив нації» [120, с. 141].

Українським месіаністом, що «передбачував могутню місію України й її цивілізації в грядущих віках» і рівночасно був бардом держави, що, повставши з благословення св. Андрія, «погублена огненным мечем Батия» встала знов у всій славі за світлого гетьмана Іоанна» [120, с. 158]. Згадує автор і Феофана Прокоповича. Відкинувши пізнішого Прокоповича, зламаною Московією, цареславця і автора росієфільського та відступницького «Епінікіона», де він ганьбив недавно возвеличуваного «героя страшного дня Полтави» [120, с. 158], Він підносить його трагікомедію «Владимир» як «глюорифікацію мазепинської доби, Мазепи – «второго Самсона», великого «зиждителя держави» [120, с. 158], і самого Прокоповича як патріота-державника, класичного «виразника міфу Imperium Ucrainum, що дивно проявився по віках катастрофи» [120, с. 158]. Есеїст проводить паралель між «Словом о законі» Іларіона й «Владимиром» Прокоповича, вважаючи обидва твори потужним маніфестом цього міфу, «гранітними скрижалями, що з них треба вчитись українцям національної гордості» [120, с. 158].

Із часів козацької держави твором з виразними месіаністичними тенденціями Ю. Косач вважає трагедію «Милость Божія Україну от неудоб носимых обид людских чрез Богдана Зіновія Хмельницького свободившая». Письменник не вдається до детального аналізу, а відтак, перебуваючи в межах есеїстичного жанру, що вимагає підвищеного інтелектуалізму, синтетизму та інтегративного мислення, завжди творить науково-художні узагальнення за схемами, відомими лише йому самому. А отже, і «Милость Божія» в інтерпретації Ю. Косача постає як результат такого узагальнення. Письменник і в цьому творі насамперед підносить ідею – міф української імперії – могутньої держави Рюриковичів і її наступниці – козацької держави, ідею «благовірного граду», що промінював на весь світ. І сам твір Косач називає «ясноликим і немилосердним міфом Української імперії, що чином і волею залізних поколінь стає на сході, й освітлює райдугою [120, с. 160] свого меча шлях народів і держав» [120, с. 161], переконуючи, що, відродившись у

козацькій революції, «так славно виявлений, загравою великого сімнадцятого сторіччя» [120, с.161], він вже ніколи не змеркне. Нагадуємо, що під словом «міф» Косач розумів сакральну подію, реальну «живу» історію, яка завжди є присутньою, принаймні в глибинах національного підсвідомого [27, с.5-7].

Таким «забутим і закутим міфом» [147] була для Ю. Косача українська державність, особливо її початковий імперіальний період, з яким у письменника був особливий містичний зв'язок. Ідея українського націоналізму, на думку Ю. Косача, так само вкорінена в минуле: «Український націоналізм, – писав він в публіцистичному есеї в той же час, що і у «На варті нації», – це ідея зовсім самоджерельна, самодіяльна, самопереможна. Це незаймана, не зразкована нічим ідейна цілість, що повстала як синтеза бунту проти мертвого національства ХІХ ст. і містичного союзу з давнім минулим України, в першу чергу з добою київської імперії» [109]. Косачевий інтелектуалізм незмінно працював на синтез, беручи з минулого насамперед те, «що нас скріпляє». Відтак, «Милость Божію» й «Владимир» розглядав як твори, що доповнюють один одного: «Перший твір – це гімн революційному чинові й його перемозі, другий – це возвеличення держави, що повстала по завершеній революції, що більше – це пророкування її великої історичної місії як імперії [120, с. 162].

Наступним етапом розвитку українського месіанізму Ю. Косач називає «Книги битія українського народу», принаймні ту частину їх, що є виразним маніфестом українського месіанізму, того самого, як вважає есеїст, що його ми зустрічали в Іларіона в його похвалі кагану Володимиру, а кілька століть пізніше – у Т. Прокоповича [120, с. 209].

Дослідник «Книг буття українського народу» С. Козак, розглядаючи твір під кутом зору історіософії і месіанізму, підкреслює, що в ньому «релігійна інспірація поєднана з політичною ідеєю, а провідним мотивом твору є філософська концепція, що поєднує християнство з ідеєю свободи» [103, с. 208]. Так само і Ю. Косач, студіюючи праці Кирило-Мефодіївського

братства, вказував на поєднання релігійної і політичної ідеї у знаковому полі кругу: «Христос – Андрій Первозванний – Україна князів і Хмельницького – круг, що тісно замкнув думки й пориви цих ідеалістів, визначив дорогу їх «пізнання істини» [120, с. 210]. Зокрема, формули українського державного месіанізму із глибоким християнським корінням Ю. Косач віднайшов у творах і листах М. Костомарова і П. Куліша, стверджуючи, що і «нестійкий Куліш», і «романтик-ентузіаст» М. Костомаров «ніколи не переставали бути українцями, ніколи не були відступниками» [120, с. 210].

І. Мірчук, проводячи паралель між українськими «месіаністами» періоду «Книг буття українського народу» та іншими слов'янськими «месіаністами», зауважує суттєву різницю між ними: «Тоді, коли у польських, російських і навіть чеських письменників бачимо самосвідомість, впевненість у власних силах і віру в здібність власного народу виявити людству нові правди, то в українських братчиків ці бадьорі тони зовсім замовкли, а їх місце зайняли головно чуттєві елементи, любов до брата, кволе та нещасне нарікання і безнадійний плач» [198, с. 349]. Для Ю. Косача ідея українського державного месіанізму, її коріння і тяглість в ідеологічно-культурному полі важила значно більше.

Найбільшим месіаністом, як справедливо вважає письменник, був Т. Шевченко, що дав «чітке зазначення національного світогляду («церква домовина розвалиться, а з під неї встане Україна»), висловив «непереможну віру, що світлість України буде справді великою, справді «новою» – звідси універсальність української ідеї, віра у велике призначення України як центру нової цивілізації («Світ правди засвітить...»), звідси глибоке переконання, що тільки в Україні й з України можливе визволення суспільства й людини» [120, с. 202]. Ю. Косач вважав, що саме з Шевченком «українці усвідомлюють собі всю величність української національно-державної ідеї» [120, с. 207].

Неважко помітити, що автор підкреслює в Шевченковому месіанізмі насамперед виразні тенденції секуляризованого характеру. На цій ознаці

Шевченкового месіанізму більш детально зупиняється сучасний шевченкознавець Є. Нахлік, наголошуючи: «Шевченків месіанізм має секуляризований характер (хоча з біблійним корінням і християнською гуманістичною орієнтацією), спершу увиразнюється як національний, етнічний (український і загальнослов'янський), а по засланні – як універсальний (передбачаючи водночас і задоволення національних потреб українців), а крім того, є поцейбічним, переможним (попри страждання) і особовим» [202, с. 207].

Юрій Косач у свій час, осмислюючи феномен появи самого Шевченка, говорить про нього як про месію, прихід якого «готовано давно» [120, с. 201], підкреслює, з одного боку, ірраціональність його появи, посланництво. З іншого – письменник включає й раціональні передумови його появи, мислячи генія як потужну ланку між минулим, сучасним і майбутнім [120, с. 201], що об'єднав собою усе українське духовне надбання. Шевченко, за Косачем, є месіаністом, бо найвищою правдою, «до якої змагав, за яку боровся, за яку страждав і дерзав, це була правда «нової сім'ї», «нової громади», «нових людей», а її здійснити має якраз тільки українська майбутність, що встає візією відродженої імперії на румовищах «церкви домовини» – неволі й породженого нею українського духового занепаду» [120, с. 203].

Письменник вважав, що після Шевченка, після кирило-мефодіївців українська література могла б стати великим носієм українського месіанізму, могла б стати «велетенським вогнищем віри, що палило б європейське небо» [120, с. 214]. Проте відродження Шевченкової епохи, за Косачем, загальмував хуторянський вік у нашій літературі – «прикра й сіра прогалина в величній ході нашого письменства через століття, на одному березі якої стоїть геніальний ренегат Гоголь, а на другому самотній велет Шевченко. А між ними валка хуторян, що прибивають до одного чи до другого берегу залежно од більшого чи меншого ступня своєї національної міці. У сумі ця нерішучість дає письменство провінції, «писаннячко» сонячної Аркадії, солодкої

Малоросії, що є частиною російсько-імперської літератури» [120, с. 227]. Емський указ 1876 р., наступ польсько-російської публіцистики, галицьке москвофільство, як вважав Ю. Косач, були лише зовнішніми чинниками гальмування нашого відродження Шевченкової епохи. Причина, на думку письменника, полягала передусім в ідейній кризі нашого духового проводу, в загубленні ним міфу української держави, що його ясно мали перед собою Кирило-Мефодіївці на чолі з Шевченком і Кулішем: «У втечі з революційних позицій, за якими зростав ідейний бастион українського державного месіанізму, у переході на неясні й опортуністичні окопики просвітництва й культурництва лежить трагедія цієї пропашої доби, що могла б бути зовсім не пропашою, коли б український духовний провід умів розгорнути українську ідею вшир й нею опанувати бурхливу стихію нації» [120, с. 221].

Власне, не один Ю. Косач говорив про занепад українського месіанізму, називаючи ХІХ століття «хуторянським віком», занепадницьким у справі просування державницької ідеї та державницьких традицій. В.Липинський наприклад, про той самий час писав: «Український месіанізм пропав, він затоптаний в болото тими, що не горіли вірою і не хотіли достойно і якомога найкраще виконати велику роль, яка судилася Україні на світі, а тільки спекулятивно оглядалися за таким потягом поступу і революції, який би підчепив при нагоді Україну і автоматично вивів її на поверхню життя, даючи її провідникам можливість, окрім рідних галушок, вкушати ще й плоди світової цивілізації» [179, с. 49]. «Провансальським», «порожнім» для розвитку державницької ідеї вважали ХІХ століття Д. Донцов і такі вісниківці, як Ю. Липа, Є. Маланюк, Л. Мосендз, О. Ольжич та інші. Косач намагався якомога повніше синтезувати надбання української історіософської думки у цьому питанні також.

Відродження ідеї національного месіанізму Ю.Косач пов'язував з 1917 роком і «великим співцем світанку революційної ери» [120, с. 254] Павлом Тичиною, що в свою поему «Золотий гомін» (1917) вклав найпотужнішу

енергетику віри у спасенну місію України. Письменник не шкодував метафор, аби передати своє розуміння, захоплення і своє відкриття «нового месіоніста» Ми прийшли до найчудеснішого місця українського письменства, ми ввійшли у світлість, рівну тій, що в ній творилась духовність Данила Заточника й митрополита Іларіона. «Жрець сп'янілий од молитви – наш Київ, який моливсь за всю Вкраїну, прекрасний Київ», те саме одвічне місце великого призначення, вибране місто – спалахнув, за Тичиною, ясою майбутніх сторіччів, що в золотому гомоні дня віщували йому державну владу на сході Європи. Сонячний, безкрайньо співучий стиль тодішнього Тичини це був особливий стан неземного дивного умилення, екстатичний стан могутнього духового повстання. «Золотий Гомін» – твір, виростий із гармонійного поєднання первнів національної містики з найвищим творчим напруженням мистця, стає відразу черговим по візіях Шевченка – чітким об'явленням українського духу. Це був маніфест нації, що повстала, що живе й буде жити, благословенна й вибрана Богом поміж народами, опромінена відродженням своєї історичної легенди, п'яна провісною яр'ю зриву» [120, с.255]. У творчості Тичини періоду «Сонячних Кларнетів» Косач відкриває глибинні національні смисли. Осмислення критиком ролі Тичини в добі національного відродження української літератури можна поставити в один ряд з відповідними інспіраціями М.Зерова, А.Ніковського, Є.Маланюка, Д.Донцова та ін.

Оцінюючи найостанніші здобутки української літератури, Ю. Косач звертає увагу насамперед на її єдність в ідейному спрямуванні, де стрижневою є національна містика, основана на вірі в історичне посланництво України [120, с.291]. Назагал він формує оптимістичну історіософську концепцію українського письменства, яка виступає як «заповідь могутніх повстань українських, що принесуть світові нову віру, нову правду – передвістя універсалізму української нової цивілізації» [120, с. 299].

Проте, крім концепції державної й релігійної гармонійності і її суцільності, яку Ю. Косач виразно побачив і виокремив в українському письменстві, осмислюючи ідею національного месіанізму, він звернув увагу на ще одну її складову, а саме: політичну місію України в світі. Авторська концепція української історії, актуалізація кризових епох незмінно включає і проблему оборони Заходу від «експансії Азії та її первородної доньки – Москви» [120, с. 117], проблему історичної варті української на гранях цивілізації Заходу, варті політичної й духовної, незмінної завжди, від 1169 р. актуальної» [120, с. 117]. При цьому Косач завжди ставить акцент на глобальних (хоч і дискусійних) узагальненнях: «У цій варті лише могла вибувати західно-європейська культура нового часу – ренесансу й реформації, нею захистився цілий ряд цивілізаційних центрів – від Польщі починаючи й на Франції скінчивши» [120, с. 117]. Ю. Косач будує свої концепції, послуговуючись знаковими іменами, творами, образами-символами. Власне, імена мислителів, яких хвилювала ця проблема, автором не завжди названі, проте він впевнено продовжує історіософський дискурс, послуговуючись, наприклад, українською національною ідеєю Д. Донцова, яка полягає «в обороні – в своїй власній державності і культурі – цілої культури Заходу» [69, с. 87], концепцією О. Стефановича «Україна – хрест доріг», одержима Дивом, «тим невсипущим птахом українського геополітичного прокляття» [120, с. 285], роздумами Є. Маланюка, Ю. Липи про трагічну долю України – бути *Campus Martius*, плацдармом чужих організмів тощо. Таким чином, ідея національного месіанізму у Косача охоплює три взаємопов'язані складові: духовна місія України в світі; національно-державна та політична місія в світі.

3.4. Концепція Окциденту й Орієнту

Есей Косача «На варті нації» всуціль пронизує ідея питомої європейськості України. «Окцидентальна концепція «вільної нації» – оформлює наше політичне хотіння. В окцидентальному дусі кристалізується взаємовідношення вразливості й сприймальності творця й консумента тієї системи вартостей, що зветься культурою. Всяке інше поняття культури нам чуже. Нам чуже механічне нашаровування культурних верств (як у Росії, в добу Петра I), нам не істотне запозичування й трансплантування зразків культури, що, неорганічна для даного терену, залишається тільки тонкою, зовнішньою плівкою (Японія, Китай). В орбіті Окциденту ми творимо свою власну систему вартостей, з повною їх автономією, але в генеральних лініях – універсалістичну, бо ж метою національних культур є «різно за формою й змістом виконувати універсальний вплив, а внаслідок того об'єднувати всі роди людства в одній загальній гармонії»[158], – писав Ю. Косач у 1947 р. Ця теза є ключовою домінантою його окцидентальної концепції 30 - 40-х рр. Інакше кажучи, у цій цитаті закладені основні питання, відповідь на які письменник намагається дати, зокрема й у своєму есеї «На варті нації», а саме: окцидентальна концепція «вільної нації» лежить в основі українського державотворення; європейська система вартостей є питомою для української культури; національна ідентичність піднесена до висоти європейської культури й людства, – таке розуміння окцидентальності є органічним для української культури. У такому ключі сформулював думку про нашу європейську ідентичність В. Державин: «Українська духовість є національна специфікація європейської духовости» [62, с. 153-196].

Розмову про Україну в контексті Європи есеїст починає з Київської Русі, в якій переважала західна суспільна й політична структура, що чітко проявилась у «праводавчій творчості, суспільній рівновазі, господарській експансії, культурно-мистецькій світлості» [120, с. 88]. Як специфічний феномен, прояв внутрішньої свободи і творчості письменник розкриває співіснування на теренах Київської Русі поганства і християнства, яке,

прийшовши до нас через Візантію, «переламалось у призмі нашої національної душі» [120, с. 83], «обмежилось до ролі культурно-освітнього носія, до ролі цивілізатора», стало на службу «державно-національної ідеї як провідної» [120, с. 89] у той час, як поганство «не уступало з дієвого кону, як значний складовий чинник української ментальності» [120, с. 89] дуже довгий час. «Що більше, – наполягає Косач, – поганство скріпляло волюнтаристичний світогляд сучасного українця може навіть у більшій мірі, ніж християнство, що стреміло вгору, в царство Боже» [120, с. 89]. Як виплеск творчої будівничої стихії української ментальності есеїст розглядає зустріч із чужими культурами, що проходили для України без невільничого піддання їм. Він пише: «Візантія, німецький і римський захід не втягли нашого середньовіччя у свою орбіту поготів, дарма постачали зразки своїх культур, тісно припирали ними до нашої. Кожен зразок ставав умить українським, акліматизувався в нас і ніс службу тільки національному духові. Так в архітектурі виструнчіла св. Софія Київська; у праві склалась – Руська правда, у мові – перетопились зразки іранські, тюркські, скандинавські, литовські; у мистецтві з'явилося фрескове малярство, у літературі – апокрифи. Український організм оживляв присвоєне власною кров'ю» [120, с. 84].

Попри це, для Ю. Косача найкрасномовнішим свідченням нашої питомої європейськості епохи Середньовіччя є героїчність українського письменства, літератури, якій есеїст дає таке визначення: «Література – найдосконаліша форма істоти духовних потуг нації» [120, с. 98]. Відтак, героїзм, за Косачем, впливав послідовно з того загального й масового світовідчуття і діяння, що зродились у лоні *Imperium Ukrainum*, могутньої Київської держави. Письменник простежує чітку аналогію з героїчною літературою на сучасному тоді Заході, коли «період формування державних організацій, їхнього закріплення й всезагальної пенетрації, період великих ідейних горінь масового стилю, коротко героїчний період історії народів покликував до життя усюди адекватну пафосом і натхненням творчість» [120, с. 98]. Так постали

великі національні епоси – характеристичне явище середньовіччя – «Пісня про Нібелунгів», «Пісня про Роланда» та ін., так постали лицарські романи про короля Артура, про Троянду, про Парсіваля, Трістана й Ізольду, про святого Грааля. Ю.Косач сміливо ставить поруч із героїчними сторінками «Пісні про Роланда» – «Слово о полку Ігоря», поруч із анналами Фруассара, Віллардуена й Жуанвілля – «Повість временних літ» і Галицько-Волинський літопис, поруч із *chansons de geste*, що їх співали на дорогах кривавих прощ-пісні дружинників у час походів на Тмутаракань, на ляхів, на Болгарію. Есеїст виокремлює активні, сміливі й сильні психологічні комплекси, що склались у час формування нашої державності доби Середньовіччя: прагнення честі («Братія и дружино! – каже Всеволод Ольгович за Київським літописом. – Бог всегда Русьскыя земли и руських сынов в безчестьи не положил есть: на всихъ мѣстах честь свою взымали суть; нинѣ же, братья, ревнуймо тому вси, у всихъ землях и перед чюжими языки дай ны Бог честь свою взяти» [120, с.104], мужній і лицарський первень світогляду воїна у Галицько-Волинському літописі, глибоке національно-державне почуття авторів літописів («Повість временних літ», малий Київський літопис, Галицько-Волинський літопис).

Піднесений барвистий стиль, щедре (а іноді й надмірне) використання метафор, ідеалізація історичних осіб і подій свідчать про особливе ставлення Ю.Косача до цієї епохи, додатково стимульоване бажанням автора усіляко привернути увагу саме до імперіальних джерел нашої державності і письменства. Ось лише один із численних прикладів авторського синтезу: «І тому гордість вступає в серце, коли стверджуємо, що до цього величавого причастя середньовіччя й ми приступили залізним шерегом нашого лицарського письменства. Наша участь у цьому натхненному горінню серць, чинить із нас рівнорядну з великими націями їх соратницю, їх ровесницю, їх товаришку. Сміло стаємо перед історією – не як нація-плебс, а як нація-патрицій. Наш Володимир, Святослав, Ярослав, Роман, Данило, засідають до круглого стола великих володарів Заходу, основників імперій. Дружинники з-

під Червеня, Доростола, Листвина, Калки, Каяли, Завихоста, сідають поруч лицарів з-під Ронсеваля, Кресі, Азінкура, Пуатьє, Єрусалима, і п'ють братерство з кришталевого келиха св. Грааля. Міняються щитами й латами воявники з-над голубинної Льоари, золотого Рейну з воявниками з-над чорного Понту й синього Дону – Олег Віщун, Буй-Тур Всеволод, Мстислав Удатний, Ігор Святославич із Роландом, Бертран дю Гескленом, Дюнуа...» [120, с. 100].

Разом із тим, варто звернути увагу на намагання автора визначити не лише ті особливості, що засвідчують європейський шлях розвитку як української держави, так і українського письменства, й вказати на унікальні риси, на власну систему вартостей. Українські літописи («Повість временних літ», малий Київський літопис, Галицько-Волинський літопис), зауважує Косач, «не мають нічого спільного з історичними хроніками, сухими справозданнями з минулого Візантії, Польщі чи дальшого заходу. Широкі епічні полотна, натхнені запахом епохи, її простотою й силою, високомистецькі твори, споряджені з великим, первісним талантом, несуть на собі передусім знак духу українського середньовіччя – максимальне ідейне напруження, спрямованість д'гори, лицарську героїчність» [120, с. 107]. Щоправда ці знаки духу «передовсім українського середньовіччя» («максимальне ідейне напруження, спрямованість д'гори, лицарська героїчність») нещодавно називались автором як риси, що є спільними для української і західних літератур названої доби. Утім подібні «протиріччя» можемо пояснити надзвичайною емоційністю автора, що іноді превалює над його аналітичними міркуваннями, а також законом жанру, що передбачає живий потік мислення, фільмування самого процесу народження думки. Отже, ми стаємо свідками й учасниками творчого процесу, спостерігаючи як одна думка поборює іншу, і, використавши символізм попередньої, оформляється у завершену цілісність. Так народжуються нові синтези, час яких, на переконання Косача, наступив саме у міжвоєнне двадцятиліття. Отже, і в

цьому випадку, використовуючи гру прямих і переносних значень, автор есею приходить до висновку, з одного боку, про включеність українського письменства в європейський загальнокультурний процес, а з іншого – чітко визначає унікальні риси українського середньовіччя, а саме: «Драматизм історії України – «хреста доріг» і величавої імперії – захисниці Європи, українське підсоння просторів і зроджене в ньому вольове світовідчуження, все це зложилось на стиль і ритм наших літописів, забарвило їх початкові літери черленю, що нею помальовані були щити княжих дружин. В українських літописах у повній красі й міці своїй втілювалась наша національно-державна легенда» [120, с. 107].

Наступний важливий період української історії, що його Косач називає «періодом нашого культурного імперіалізму» [120, с. 124], який, як він вважає, ще сильніше виштовхує Україну в орбіту Окциденту – Литовсько-Українська держава. Серйозними аргументами на користь нашої європейськості для Косача є використання української мови, українського права, цілої української цивілізації в Литовсько-Українській державі: «Литовський статут першої редакції 1529 і «Судебник» Казимира з 1468 р. мають своїм джерелом «Руську Правду». Наші літописці творять аннали литовського князівства. Наша еліта проводить його духовним життям. Ми надаємо стиль змістові цілості життя цієї доби. І рівночасно всуваємось ближче в орбіту Окциденту, починаємо віддихати сливе одночасно його ритмом» [120, с. 125].

Про питомий європейський характер України у XVII ст. найкраще свідчить діяльність Петра Могили, реформатора української культури, в якому Юрій Косач помітив «щось із древнього українського маєстату Володимира Великого та Ярослава Мудрого» [120, с. 150]. Як не раз підкреслює есеїст, Могилянська колегія і Київська академія під його всебічною особистою опікою, стали осередком, що «видав найосвіченіших людей свого часу, великих українців – патріотів», «останнім на сході бастионом європейської культури», «центром українського культурного імперіалізму на

південнослов'янські країни, на Білорусь і Росію» [120, с. 151], де програма навчання йшла за прикладом західних університетів. Автор усіляко вивищує таланти Петра Могили «як державного мужа тих часів», склавши йому і його діянням своєрідний гімн есеїстичного штибу: «Була це реставрація не лиш Софії Ярославової, але реставрація древньої української цивілізації, що лежала в румовищах. Було це діло піднесення з руїни української освіти, реформа її в європейському стилі, остання спроба зарядити православ'я національним духом, труд над відновленням українського життя, а передусім вперта праця над двигненням із упадку візії України державної, як огнища цивілізації. Ця людина була створена на те, щоб бути українським Ришельє, великим прекурсором віку французької грандези, віку Луї XIV. (...) Мав Могила кебету державного мужа тих часів, але ним не був, бо не діждав реставрації тієї держави» [120, с. 150].

Д. Донцов у «Підставах нашої політики» (Відень, 1921) розглядав Києво-Могилянську Академію як важливу ланку в сенсі забезпечення повноти тих традицій, якими живе тільки історична нація, засвідчуючи свою приналежність до західно-європейської культурної спільноти [69, с. 102]. Значно пізніше цю думку розвинув далі І. Лисяк-Рудницький, представивши Києво-Могилянську Академію як приклад синтезу східних і західних традицій [180, с. 9].

Юрій Косач доводить, що і в історії, і в українській літературі, чітко вписується в європейський контекст відродженим Хмельницьким «героїчним духом древніх русичів» [120, с. 166], «духом імперіалізму» [120, с. 168], активістичною психологією борця, ідеєю «лицарства», признанням вартості індивідуальності, розумінням політичної свободи, козацька доба. Ці елементи окцидентальної культури есеїст віднаходить також в українських народних піснях, героїці Саковича, Єрлича, Неруновича, Граб'янки, Величка та в інших творців.

Аналізуючи XVIII століття під кутом зору української європейськості, Ю. Косач проводить основну думку, що незважаючи на поневолення України

Москвою, духовний зв'язок українців із Європою залишається досить міцним, бо «вісімнадцятий вік ще йде розгоном доби Хмельницького й Мазепи, ще живе українська гордість» [120, с. 173], яка втілювалась, зокрема, і в таких вікопомних творах, як «Історія Русів», «де чітко сформульовано національно-державницький ідеал українців» [120, с. 174]. На національно-духовне життя того часу мала величезний вплив еліта, «створена козацьким орденом і великим Богданом» [120, с. 174]. Ось як Косач характеризує духовний клімат, що в ньому жила українська еліта у XVIII столітті: «Героїчний, напружений, натхнений усе тим самим, завжди оновлюючим леготом із Заходу, що декларував права людини й громадянина, створював тривке підґрунтя добам чергового відродження нації. «Свобода», «право», «природа» – слова, улюблені політичними й історичними письменниками України XVIII ст., підтверджують цей духовний зв'язок українців із Європою виразно, виділяють нас як останній бастион Заходу» [120, с. 175].

Зовсім іншу картину представляє есеїст у розділі «Хуторянський вік». Саме так називає він XIX століття в українській літературі, акцентуючи на занепаді тих традицій, що в'язали Україну з Заходом, на перемозі провінціалізму або «провансальства», як вважав і Д. Донцов. Автор не приховує свого негативного ставлення до цієї доби українського письменства, яку називає «темною», «ганебною добою Малоросії, цього «чарівного закутка», розімлілого й сонного Миргороду» [120, с. 184], «прикрою й сірою прогалиною у величній ході нашого письменства через століття» [120, с. 227], прикрими часами, «коли то Україна, зійшовши з політичної карти Європи, вибуває рівночасно з ряду її культурних вогнищ, коли то Росія святкує свою повну перемогу по мілітарній і духовій Полтаві» [120, с. 184]. Лише Шевченків чин, як і слово, за Косачем, було «зруйнуванням української хуторянської Бастилії» [120, с. 205], відродженням української ідеї і підготовкою національної революції 1917-1921 рр.

Поверненням до Європи для есеїста була творчість Лесі Українки. Спершись на думку Д. Донцова, що для нього був «єдиним у своїй незрівнянній інтерпретації творчості Лесі Українки» [120, с. 236], Ю. Косач вказав на ті основні риси, що є свідченням питомої європейськості, насамперед це: воля до чину, войовничий націоналізм, волюнтаризм, «трагізм непохитної волі», героїзм, індивідуалізм і суб'єктивізм. Таким чином, письменник виявив свою внутрішню спорідненість зі сприйняттям Європи Донцовим, для якого Європа насамперед – «спосіб мислення та інтерпретації життя [93, с. 67].

Про вихід українського письменства із загумінку та рівновартісність його з письменством інших народів засвідчила також, як вважає автор, творчість М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаника і В. Винниченка, що розвивалась у руслі сучасних на той час течій модернізму, засвоївши основні ідеї Ніцше, Бергсона та ін., що надихали європейських митців. Проте згодом есеїст вилучить із цього списку В. Винниченка, давши йому протилежну оцінку, що співпадала з думками Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи та ін. вісниківців: «в час революції й після неї стоятиме Винниченко страшним упирем, що йому слатиме прокльони українська духовність відродження у ганьбі неволі, що її був співтворцем. І тому в ній Винниченкові, що не подолав остоятись Москві, нема місця» [120, с. 243].

Українська література в епоху революції 1917 р. і національно-визвольних змагань, як доводить Ю. Косач, цілковито повертається в окцидентальне русло, таке природне для української ментальності. Тому і порівняння, на кшталт «як в епоху середньовіччя», для есеїста є своєрідним маркером питомої європейськості. Наприклад, порівнюючи естетичні пріоритети нового письменства і письменства «хуторянського віку», Ю. Косач ставить риторичне запитання: «Чи снилось їм колись, що в їх чарівній Малоросії стоятиме такий гул, як в часи середньовіччя?» [120, с. 264]. Вказуватиме на генетичний зв'язок поезії Ю. Дарагана і О. Стефановича із середньовічною поезією [120, с. 285], силу Ю. Липи побачить у тому, що у

своїй творчості він «висловився як зовсім новий українець, визволений від усіх наверстувань невільничого минулого (...), водночас органічно присвоївши собі все, що в минулому у нас було своєрідне й скріплюче» [120, с.288]. Яків Савченко для Ю. Косача став взірцем «новітнього українського імперіалізму», «ланкою нашої великодержавної поезії, нав'язуючи увірваний зв'язок із минулим» [120, с. 272]. Есеїст акцентує увагу на тих рисах, що з'явилися у новітній українській літературі (але були в ній присутні від епохи середньовіччя, за винятком невільницьких діб, на кшталт ХІХ століття) і притаманні західній ментальності. Це – активістичне сприйняття життя, пристрасність і порив до незнаного, настрої завойовництва, дух героїзму, самоствердження одиниці, «стремління вгору». Для Ю. Косача є надзвичайно важливим культурне переємництво і збереження неперервної лінії української європейської традиції. Ще більший простір для розкриття поглядів на проблему окциденталізму української культури дає нам есеїстика Ю. Косача 1940-х рр. (есеїзовані літературно-критичні статті: «Межі та обрії» (1946), «З нотатника в міждіб'я» (1946), «До обнови Заходу» (1947), «Чому з Заходом?» (1947.), «Дорогі цвинтарі» (1947), «Культура мас чи еліти?» (1947), «На літературні теми» (1947), есе «Лист у далечінь» (1942) та ін.). У ній письменник намагається дати відповідь на основні питання, які цікавили українство міжвоєнного двадцятиліття і не сходили з порядку денного і в післявоєнний час: Що таке Європа, точніше Захід? Чи є підстави говорити про відвічний зв'язок України із Заходом? Чому українська культура повинна розвиватися в одному культурному руслі із Заходом?

Європа для Ю. Косача – це не географічне, геополітичне чи цивілізаційне поняття. Це насамперед духовна єдність, «єдність окремого культурно-цивілізаційного комплексу, що має снагу остоюватись не лиш перед зовнішніми, «зримими» навалами, але й внутрішніми «незримими силами» руйнації». Європа – це «незрима–вічне, (...) континент горіння, «священний край», фортеця духу» [111]. С. Павличко стверджує, що Ю. Косачеві «не

спадало на думку, які несумісні між собою його Європи, який хаотичний перелік цих Європ» [209, с. 265], коли на першому з'їзді МУРу він «повторював слово Європа, мов магічне заклинання» [209, с. 265]. Проте варто звернути увагу на те, що письменник абсолютно послідовний у своєму переконанні Європи як духовної єдності, складові якої детально осмислює як в «На варті нації», так і в інших літературно-критичних есеях. Поняття Європи для Косача, як і для Донцова, ідеологічно асоціюється з добою Середньовіччя, яку обидва мислителі вважали повною, як у духовному, так і політичному плані для життя історичної нації.

Наступна думка, яка пронизує есеїстику Косача 30-40-х рр., що Україна – інтегральна частина Окциденту. В есеї «Дорогі цвинтарі» письменник називає Ю. Яновського, В. Підмогильного, Ю. Липу й В. Домонтовича поколінням органічно окциденталістичної української духовності, найяскравішим доказом тяглості одвічного зв'язку України з традицією Заходу: «Юрій Яновський – це відповідність Кіплінгові й подекуди В. Гюго («93-ій рік» і «Вершники»), В. Підмогильний – це Мопассан, Ю. Липа виводиться від Чосера і Рабле, щоб гомоніти в «Нотатнику» прийомами Сомерсет Моєма, може Дж. Конрада, В. Домонтович («Роман Аліни й Костоморава», «Приборканий Гайдамака» і ін.) дає зразки посвоячення з французькою ясністю й раціоналізмом, сягаючи може навіть до Вольтера» [112]. Разом із тим, у чотирьох названих діячах української модерної літератури есеїст не знайшов нічого від учнівства чи наслідування. Відповідну ідейно-мистецьку подібність він назвав паралельністю, що пояснюється однією духовністю, перебуванням біля тотожних джерел, «повним усвідомленням себе як рівноправного й рівночасного співтворця однієї культури» [112]. Він наголошує на тяглості як із західно-європейською традицією, так і зі своєю, давньою, що була так само європейською. Наприклад, Юрію Липі, як підкреслює есеїст, при писанні «Козаків у Московії» заповідав свої мистецькі тайни і Флетчер, і Рабле, але водночас і

Касіян Сакович з XVII ст., і Григорій Квітка-Основ'яненко та ін. У Ю. Яновського знайдете традиції Гоголя, стиль описів Самовидця й Величка, спорідненість із козацькими думами XVII ст. і мовою Лесі Українки [112]. Резюмуючи, Ю. Косач знову питоменність української культури ставить у сполучі з Окцидентом: «Так покоління 17 року, в жорстокі дні поновного ставання нації, чудесно відновлювало призабуту, присипану в селищах недержавності традиційного українщення світових мандрівних тем, відновлювало питоменність українській культурі споконвічну традицію «перехресних стежок». В дещо збаналізованій термінології це означало: «поворот до Окциденту» [112]. Есеїст доводить, що органічна єдність України з Європою була доказана в часи Шевченка, у часи Сковороди й ще раніше, а окциденталізм Ю. Яновського, В. Підмогильного та ін. довершувався не тому, що саме їм його було відкрито, а тому, що іншими вони, як українці, не могли й бути, як іншою не могла бути Леся Українка перед ними, як іншими не могли бути ні М. Гоголь, ні Д. Бортнянський. Відтак, позитивно сприймаючи основне гасло літературно-мистецьких дискусій 1920-1930-х рр. «Повернення до Європи», пропонує згадати Транквіліона-Ставровецького, Йоаникія Галятовського, Климентія, Самовидця, Величка, Григорія Полетику та багатьох інших українців-європейців [118] і пропонує змінити акценти: «Питання треба ставити так: іде процес боротьби не за радикальну окциденталізацію України, а (...) проти радикальної примусової дезокценталізації її» [112]. При цьому зазначає, що ці самі процеси вже повторювалися в Україні циклами, «вмертвляючи її з давен-давна європейську самобутність, замінюючи її духовність в провінційну» [118]. Перебуваючи під сильним впливом неоромантичного світогляду, що тяжів до ідеалістичних, ірраціональних стратегій пояснення історичного буття, до героїзації історії, Ю. Косач надавав величезного значення особистості в історії, яка, на його переконання, через свої виняткові здібності, геніальність і містичне відчуття нації здатна впливати на історико-культурні процеси. Відтак і вихід із

суцільної провінціалізації для української культури відкривається, за Косачем, з появою «вирішальних особистостей (...), таких як Т. Шевченко, Л. Українка, М. Хвильовий», що зуміли «відчути наростання нових суспільних сил, діяти з революційною силою» [112]. Завдяки таким особистостям, переконаний есеїст, негативні процеси гальмуються і «з пінявих хвиль культурної революції виринає все та ж сама, що й у добу Ярослава, Україна, інтегральна частина Окциденту» [112].

Має рацію Р. Радишевський, коли відзначає, що Юрій Косач з позиції європеїзму підходив не лише до проблем культури, а й політики, історичних епох та історичних осіб [224, с. 48]. Учений має на увазі насамперед нотатки Ю. Косача про Б. Хмельницького (есе «Формація Владаря»), де він доводив, що Б. Хмельницький був людиною виразно окцидентальної формації – «окцидентальний ввесь життєвий твір його, його світогляд і спосіб діяння як полководця, політичного діяча, організатора нового суспільства» [147].

На питання, чому українська культура повинна розвиватися в одному культурному руслі із Заходом, Ю. Косач відповідає коротко: «Саме тому, що це не Схід» (...). Тільки з Заходом, – бо ми – його, а він – наш» [158]. А далі свою відповідь всебічно обґрунтовує у властивій йому манері розгорнутої есеїстичної образності: «Захід, що створив найвеличавіші міфи людства – Уголіно, Дон-Кіхота, Гамлета, Ліра й Фауста – є джерелом творення й наших національних міфів і тому ми будемо з Заходом, тому ця «країна святих чудес» нам близька й дорога, тому її оборона є обороною нас самих. Ми (або нас) можна відгородити китайським муром від західної Європи, але що ж коли кожне явище української культури так пов'язане із «дорогим цвинтаріщем», як називав Достоевський Європу, що його не можна ні збагнути нам, ні прирівняти, без зв'язку з його джерелами – добами культурного розвитку Європи, які й над Україною віяли так пристрасно і так запліднююче» [158]. В есе «Культура мас чи еліти?» (1947) Ю. Косач висловлює впевненість, що майбутнє належить саме європейськи орієнтованій культурі: «Пройде українська

нова культура – відповідник нашим державним ідеалам повноцінної нації, пройде культура, зорієнтована на психологічну одвічну Європу, на її верхів'я, що й сьогодні, не зважаючи на всі стрясання, мерехтять негаснучим сяйвом» [116]. При цьому йому не важливо, чи ця культура буде сприйнята всіма, чи лиш незначною меншістю. Він переконаний, що її значення в широких планах українського призначення в світі ніхто не в силі зменшити: «Може маси приймуть її сьогодні, може що лиш завтра – це не змінить ані її напрямку, ані її змісту, ані її високої ідейної напруги» [116]. Натомість опозиційною парою до поняття «психологічної одвічної Європи» у Ю. Косача виступає «чужа й ворожа духовність Росії, Сходу» [120, с. 259].

В. Горський, говорячи про народження відчуття Європи як спільноти, проводить детальний аналіз джерел, що сягають далеких часів і відзначає, що про Європу говорять, протиставляючи її Азію, і Платон, і Геродот, а з часів Геродота вже проступає глибоко вкорінена традиція смислового визначення Європи як Заходу, що протиставляється чужому її сутності, «іншому», «відмінному» Сходові. Міфологема «Схід – Захід» саме у такому наповненні, як стверджує філософ, зберігається до наших часів. Йдеться, передусім, про «Захід» не як географічне поняття, а про «Захід» як осереддя цивілізації та культури та «Схід», де панує варварство й темрява. Такий «Схід» міг бути розташований на сході, і заході, і півдні, і півночі [51]. Таким «Сходом», де панує варварство й темрява, в есеї «На варті нації» є Росія – і в політичній, і в культурній площині. «Москва – первородна донька Азії» [120, с. 117]; «почварна Росія, азійська дичавина, підстрижена на європейський манер геніальним деспотом-капралом – Петром» [120, с. 174]; «тьма степів, цупкі лабета московського хижака» [120, с. 175]; «зловінні впливи російської культури», що «розтрощили все єство» В.Винниченка [120, с. 243] – далеко не повний перелік специфічних авторських конструкцій на означення Сходу – Росії.

Варто наголосити, що в період 1920-30 рр. в українському політичному і культурному просторі питання про цивілізаційне, геополітичне і культуротворче призначення України стає ледь не одним із основних. Як слушно зазначають дослідники, «це був час, коли прийшло усвідомлення глибших основ України і її визначної ролі у відвічному протистоянні Європи і Азії. Недавня жорстока боротьба із большевицькою експансією для багатьох постала відновленим праобразом цього гігантського тисячолітнього змагання» [14, с. 307].

Однією з перших праць, що ґрунтовно і концептуально розкрила суть давнього протистояння Україна – Москва (Захід – Схід), був публіцистичний есей Д. Донцова «Підстави нашої політики» (розділ II «Варварія московська» (Відень, 1921), хоч і в більш ранніх його працях, таких як «Модерне москвофільство» (Київ, 1913), «Міжнародне положення України і Росія» (Київ, 1918), «Культура примітивізму» (Черкаси – Київ, 1918), а також пізніших – есей «Росія чи Європа?» (перша публікація: ЛНВ. – 1929. – Кн. I) – ця проблема є ключовою. «Європа і Росія – глибоке протистояння двох «взаємно ворожих цивілізацій» [69, с. 80] – основна теза, яку всебічно обґрунтовує Д. Донцов, формулюючи українську національну ідею, що полягає у вічній боротьбі проти хаосу на Сході, «в обороні – в своїй власній державності і культурі – цілої культури Заходу» [69, с. 87]. На думку Д. Донцова, перший крок на шляху до Європи – це відгородження себе від Росії, як у політиці внутрішній, так і зовнішній. «Але сепарація від Росії, – підкреслює Д. Донцов, – в свою чергу, можлива лише тоді, лише тоді може стати Україна міцною перепоною для російської експансії, коли, як це свідчить історія, вона належить до західно-європейської культурної спільноти, коли в ній без перепони можуть розвиватися всі елементи окцидентальної культури – одинока солідна опора проти московських впливів [69, с. 88 – 89].

Цю ж думку розвиває Ю. Косач в есеї «На варті нації», демонструючи невідпинний розвиток вперед української культури і українського суспільства в

часи, коли Україна знаходилась в орбіті Окциденту, і повний занепад культури і суспільства, коли Україна опинялась під «опікою» Росії (розділ «Хуторянський вік»). І думки письменника щодо місії України бути європейським «antemurale» (передмур'ям) позначені безпосереднім Донцовським впливом: «найважливішою стає проблема, нині для нас зовсім ясна, проблема історичної варті української на гранях цивілізації Заходу, варті політичної й духової, незмінної, завжди, від 1169 р. актуальної» [120, с. 117]. Зауважимо, що на початку ХХ ст. ідея питомої європейськості України отримала солідну основу у працях Михайла Грушевського, який, як наголошує О. Зайцев, хоч і не був радикальним західником, обстоюючи самобутність історичного шляху України, обґрунтував також історичну роль українського народу як щита Європи [80].

Ю. Косач в есеї «Микола Хвильовий (1893-1933)» досить прозоро натякнув на визначну роль ідей Донцова в літературній дискусії 1925-1928 рр., зокрема на їх відгомін у виступах М. Хвильового. Есеїст зауважує: «І комуніст-партієць Хвильовий після довгих, затяжних студій, той «письменник республіки», некоронований володар українських комуністичних духів виступає з (...) впрост «донцовсько-контрреволюційною» проблемою. «Європа чи Росія?» – цебто чи українська пролетарська культура має черпати зразки з незглибимого джерела європейського окциденту, чи нуртувати в морі російсько-азійської толстовщини, достоевщини й маяковщини? Чи має по зразкам вікової європейської культури творити свою молоду, чи брати живцем «общесоюзний» трафарет і списувати ленінські істини зі «спеца від літератури» Луначарського?» [82].

При цьому варто звернути увагу, що для Ю. Косача важливим є й інший, прихований бік дискусії, який він озвучує так: «Цю проблему поставлено в культурній площині, але за нею крилась і напрохувалась до дискусії політична: чи не є Україна колонією Москви, чи не має права на самостійне, державне існування чи має завжди бути погноєм Росії сприймаючи без

спротиву кожне «быть по сему» з Москви, чи по європейським взірцям має влаштовувати своє окремішне, державно-політичне, суспільно-культурне життя?» [82]. С. Квіт підтверджує цю думку Юрія Косача, підкресливши, що дискусія навколо «Європи» і «Просвіти» у 20-х роках ХХ століття точилася не так навколо двох естетичних доктрин, як довкола відповідних ідеологічних принципів, що для бездержавної України естетична полеміка виступала формою політичного протистояння [93, с. 65].

О. Пахльовська, звертаючись до літературної дискусії 1925-1928 рр., до теорії М.Хвильового щодо «євроцентризму» України, до концепції Ad fonts М. Зерова та до «homo europaeus» Д. Донцова з його ідеєю непримиренного протистояння української та російської культурних моделей, відзначає, що «об'єднує ці різні між собою теорії спільне розуміння, що орієнтація на російсько-візантійсько-радянську модель означатиме для України драматичний розрив континууму її культури» [213, с. 68]. Ця ж думка пронизує есеїзовану історію української літератури «На варті нації» Ю. Косача і цілий ряд його літературно-критичних есеїв 1930-1940-х рр.

Звісно, у контексті даної проблематики заслуговують на увагу і християнський окциденталізм галицьких письменників Б. І. Антонича, Є. Ю. Пеленського, О. Ольжича, Б. Кравціва та інших, що артикулювали західний вектор орієнтації української літератури, і європейська ідея М. Рудницького, озвучена ним у двох есеях про літературу («Між ідеєю і формою», «Від Мирного до Хвильового»), що вийшли друком протягом 30-х років, і «жива синтеза» Заходу і Сходу В. Липинського [179, с. 58], «психологічний окциденталізм» В. Янева [288, с. 130].

Однак, нас більше зацікавила «homo europaeus», як і інші ідеї Д. Донцова, оскільки вплив їх на Ю. Косача 30-х рр. був майже тотальним. Великою мірою уся есеїстика Ю. Косача постала із статей і трактатів Д. Донцова: їх єднав світогляд, імпульсивний струмінь думання, глибинний націоналізм, есеїстичний характер мислення.

Висновки до розділу 3

Отже, есеїстика Ю. Косача 1930-х років концептуально передає усі основні філософські й історіософські принципи та положення Д. Донцова і «вісниківців», тобто основні положення ірраціоналізму-волютаризму. Сам спосіб його мислення разюче подібний і до мислення Д. Донцова, і Є. Маланюка, та Ю. Липи. Навіть стилістично вони дуже часто співзвучні. Усі ментальні українські комплекси, історично-політичні проблеми, геокультурні інтенції, цивілізаційні перехрещення і суперечності Ю. Косач аналізує в річищі їх поглядів. Спільними для них були ідея Традиції, пробудження національної містики, пошуки історичних (і навіть праісторичних!) джерел стійкості нації, її державотворчих інтенцій, захоплення національною героїкою, передовсім князівської Русі і козаччини, негативно-критична оцінка українського «драгоманівства», культурно-ментальних комплексів, що їх Донцов назвав «провансальством», а Косач – «національством», ідея про потребу глибинного окциденталізму в українській культурі, ідея «видатної», «сильної» («невгнутої»), «шляхетної» особистості як головного інструмента історії, одного зі способів порятунку нації, погляд на Революцію 1917-1920-х рр. як на «розтин двох епох». Услід за вісниківцями Юрій Косач продовжував творити специфічний її культ, трактуючи її як «пограниччя діб».

Концепції «На варті нації» перегукується з концепцією державницької літератури Д. Донцова, за якою до основних ознак українського письменства належать окциденталізм, що передбачав органічне «засвоєння середньовічної настроєвості з її шляхеністю, аскетизмом, невгамовним поривом енергійного здобування», традиціоналізм та волютаризм. Ці ідеї, до яких можна додати націоцентризм, елітарність, героїзм, ідеалізм, та дискурс їх розгортання в «На варті нації», співпадають. Проте слід наголосити, що унікальність і новизна твору полягає в тому, що вісниківський культурологічний дискурс входить у твір як важливе ідейно-енергетичне усвідомлення власної світоглядної

матриці, яка лягла в основу його новітнього синтезу, усі частини якого працюють на суцільність. Тому в той час, коли, наприклад, Д. Донцов стверджував, що «не можливий справжній розвій нашої літератури чи культури», Ю. Косач доводив, що українська література – це єдиний цілісний феномен, мислячи, зокрема, і літературу підсоветської України як невід'ємну його частину.

Історію літератури Ю. Косач розглядає через призму національної ідеї і накреслює чітку і безперервну лінію героїчної традиції нації, простежує тісний зв'язок українського письменства з державотворчими зусиллями нації і її «активними, сміливими і сильними психологічними комплексами» та переконливо аргументує, що цей зв'язок носить питоменний характер. Концептуально розвинувши основні ідеї Д. Донцова про цивілізаційну місію України, про окцидентальні засади української культури, про глибоке протистояння двох цивілізацій – Європи і Росії, Ю. Косач, переважно на матеріалі українського письменства, починаючи від усних його зразків та закінчуючи літературою першої половини 30-х рр., обґрунтував тезу про окцидентальну питоменність української культури, українського способу мислення, українського світовідчуження, української ментальності загалом. Аналізуючи найтемніші епохи української історії, після яких відбувалося чергове відродження українського духу, він закономірно приходив до висновку про принципову незнищенність ментальних особливостей, проливаючи світло і на природу циклічного характеру українських «відроджень». А відтак на підставі синтезу історичних, політичних, етнопсихологічних, історико-літературних даних він відкриває і доводить безперервність української історичної традиції, наголошуючи на спадкоємності української національної ідеї, ідеї державного самоздійснення України, української імперіальної традиції, основних ментальних рис українського характеру (синтез скитсько-елінського і варяго-римського початків) і її питомої окцидентальності, тяглість героїчної («лицарської»)

концепції життя, засадничих основ українського письменства і єдність всеукраїнського літературного процесу.

Результати досліджень наведено у публікаціях: [41], [44], [45].

ВИСНОВКИ

Дослідження есеїзованої історії української літератури Юрія Косача «На варті нації» в контексті вісниківських науково-публіцистичних праць дає підстави зробити такі висновки:

1. Епохальні зрушення у громадському, соціально-економічному, національно-духовному житті України початку ХХ ст., бажання митців негайно реагувати на докорінні зміни стало одним із вирішальних чинників активного формування жанру есею на українському ґрунті. Погоджуючись із думками дослідників, що активний його розвиток припадає на 20-і-30-і роки ХХ століття завдяки журналу «Літературно-науковий вісник» Дмитра Донцова. Ааналіз ролі і місця жанру в літературно-критичному просторі України, визначення його основних параметрів дали можливість наголосити, що перший етап утвердження есею як жанру в українській літературі пов'язаний з теоретичною платформою українського модернізму, зокрема київським журналом «Українська хата», з його найактивнішими і найяскравішими теоретиками Миколою Євшаном, М. Сріблянським (Микитою Шаповалом) і Андрієм Товкачевським. Вдалося віднайти паралелі між «хатянами» і «вісниківцями», відтворити єдиний національно-культурно-історичний контекст, де окреслювався і відбувався їх діалог. Основні ідеї і концептуальні положення модерністського журналу, критика «малоросійщини», народництва, «українофільства» в літературі, погляди на ХІХ століття як на «порожнє» для розвитку української ідеї, на канонічні списки українських письменників, введені до навчальних «Історій української літератури», висока оцінка творчості і особистості Лесі Українки, неприйняття «котляревщини», обґрунтування ідеї функціональності літератури, естетична концепція мистецтва, в якій значну роль відіграє естетизація національного, подібні риторичні конструкції і

символічно-кодіві поняття («пустка ідейна українофільства в літературі», «галушково-шароварний патріотизм») знайшли своє продовження на сторінках «Літературно-наукового вісника». Тому проблема тяглості української есеїстичної традиції «хатян» і «вісниківців» як цілісного феномену потребують глибшого дослідження.

2. Продуктивне функціонування жанру есею як форми художнього мислення у міжвоєнний період дозволяє говорити про таке явище, як *українська есеїстика*, де виділяємо літературно-критичну спадщину Юрія Косача з яскраво вираженим есеїстичним принципом мислення. Як критик, літературознавець і есеїст він заявив про себе на початку 30-х років. Чимало його есеїзованих літературно-критичних студій – це переважно праці де літературні й історіософські погляди, спрямовані на відтворення синкретичних форм цілісності, набули концептуальності. Відтак пропонуємо їх класифікацію: есеїзована історія української літератури, есеїзовані літературно-критичні та культурно-мистецькі студії, есеїзовані літературні портрети, історичні студії, ліричні есеї, есеї-роздуми, ідеологічно-публіцистичні есеї. Кожна з названих форм залучає і модифікує формально-змістовий потенціал іншої. Мова йде про так званий жанровий синтез.

3. Есеїстика Юрія Косача 30-х років ХХ століття ретранслює засадничі історіософські положення філософії Дмитра Донцова і вісниківців. Ментальні українські комплекси, історико-політичні проблеми, геокультурні і цивілізаційні суперечності письменник трактує в річищі їх поглядів. Аналіз есеїстики Юрія Косача дозволив передбачити, що основними причинами, звернення до такого жанру, були глибокі враження від творів Д. Донцова, Ю. Липи, Є. Маланюка, а також пошуки відповідної художньої форми для швидкого реагування на виклики часу, власні інтенції до синтезу і розширення кола питань, окреслених в есеїстиці вісниківців, бажання виголосити і негайно утвердити свою позицію в осмисленні найважливіших проблем доби революційних перетворень та історії української літератури.

4. Намагання Юрія Косача синтезувати основні донцовсько-вісниківські ідеї та на конкретних прикладах з історії української літератури довести їх життєвість і актуальність задекларовані у його праці «На варті нації», універсалізм якої проявляється як на ідейно-тематичному, так і структурному рівнях. Публіцистичні, філософські, художні принципи подачі матеріалу постають у ній в єдиному культурному полі. Автора найбільше цікавила політична орієнтація, вияви національної свідомості та питома українська національна сутність у всьому. Літературний процес та його складові описані саме у цьому напрямку: державні устремління нації, її духовність та місія в світі мають незаперечну пріоритетність. Есей «На варті нації» демонструє широкий спектр жанрів і стилів української літератури, хоча теоретичного осмислення, докладного аналізу, детальної бібліографії, тобто маркерів наукової об'єктивності, цій праці бракує. Попри це відзначаємо значну кількість опрацьованих автором досліджень, присвячених усім періодам української літератури, через які перейшла його думка, щоб явитись у синтезованій формі, що і структурує працю, зберігаючи її цілісність. Автор використовує такі галузі знання, як політологію, етнопсихологію, філософію, художню творчість, історію літератури, літературну критику, культурологію та інші, їх мовні і культурні коди, органічно переплавивши їх у новому синтезі, у якому минуле, сучасність і прийдешність постали в суцільній єдності.

5. Важливою рисою, яка пронизує весь текст «На варті нації» і відбивається на його структурі – це внутрішній діалогізм, бажання автора перетягнути на свій бік, переконати читача у правдивості своїх поглядів. Тому в авторські рефлексії щодо минулого часто залучаються паралелі з сучасного життя, актуалізовані і суб'єктивізовані надважливі проблеми національної історії. Унікальність і новизна твору полягає в тому, що вісниківський культурологічний дискурс входить в нього як важливе ідейно-енергетичне усвідомлення власної світоглядної матриці, в основі якої новітній синтез, що зміцнює єдність тексту.

6. Історії української літератури у праці «На варті нації» заґрунтована в основну ідею – показати тисячолітню традицію самостійного, «виняткового й героїчного становища українського письменства» від початків «нашої державної величі, із поступовим закріпленням національно-державної окремішності». Ю. Косач, як і Д. Донцова, виділив такі її періоди. Перший – українське письменство від X до кінця XVIII століття, що становить єдиний «мегаперіод», впродовж якого воно переймало й «продовжувало славу традицію попередніх століть – сторожило національної гордості», було письменством «державно-національним». Другий – XIX століття, доба національного занепаду, «хуторянський вік» української літератури (винятком є лише Т. Шевченко). Третій – «підготовча і переходова доба» (кінець XIX – початок XX ст. (до 1917 р.)). Четвертий – народження нової доби, розпочатий Тичининським «Золотим гомоном» 1917 р., що поклав початок відродження української ідеї.

7. Донцовсько-вісниківського впливу зазнала інтелектуальна стилістика твору, якій властива своєрідна інтрига, афоризми, глибинна символіка, специфічні авторські конструкції, фігуральна мова. Роздуми автора кодуються знаками національної культури, «думками-образами» з текстів Д. Донцова, Ю. Липи, Є. Маланюка. В інтерпретації найважливіших національних проблем Юрій Косач провокував читача на їх обговорення. Риторичні конструкції і символічно-кодові поняття його есеїстики часто представлені як частина вербальних структур західноукраїнського культурного тексту. «Ідейна криза нашого духового проводу, в його затраті міфу Української Держави», «національство», «традиційна українська «бароковість», «викриття попередньої квітко-основ'яненківської й винниченківської доби», «благословенна Аркадія-Україна», «розбандурений і розміряний гречкосій», «націоналізм як афірмація життя», «національний ерос», «Україна – хрест доріг», «елладність української психіки», «епоха національного гніву», «новітній український імперіалізм», «поет ісходу нації», «гречкосійний образ

українського народу» – це виразні метафорично-понятійні маркери вісниківської стилістики в есеїстичній свідомості Юрія Косача. Відомі есеми з «Націоналізму» Д. Донцова: «національство», «хуторянський «універсалізм», «невгнута сила», «новий національний «ерос», «національна містика», «окцидентальний світогляд», «благословенна Малоросія», «гречкосійна порода» тощо і ввійшли в есеїстику Юрія Косача на правах культурного коду. Письменник не завжди брав у лапки чужі думки, фрази, словосполучення. Проте він не стільки привласнював чужий текст, скільки використовував його як загальноновизнаний елемент культурного коду, постійно розширюючи його значеннєве поле.

8. Есей «На варті нації» (як, зрештою, і вся Косачева есеїстика 30-х рр. ХХ ст.) є показовим щодо розгортання есеїстичної образності. Майже кожне слово цієї праці несе помітний відбиток есеїзму. «Мислеобразний» характер мають знакові історичні події, національні герої, державні символи, географічні назви і назви населених пунктів. Думка у творі постає через образ, есеїстичне опрацювання стосується як історичних постатей, державних діячів, літературних героїв, так і окремих слів, висловлювань і розлогих цитат.

9. Духовне повстання нації, за твердженням Юрія Косача, завжди відроджувало ідею української державності. Так було в усі часи, починаючи від «золотої доби» української історії. Виняток, як підкреслював автор, становить лише ХІХ століття, вік «провасальства» (за Д. Донцовим), «хуторянський вік» (за Косачем), «невдячна й темна доба української літератури», «Полтава українського письменства», що наступила після перемоги Росією «мілітарної Полтави». Автор, услід за вісниківцями, виносить їй суворий присуд за втрату державно-національних орієнтирів.

10. Центральною подією української історії для есеїста є утворення держави, а моделювання цієї сакральної історії через «слововічного вартового», тобто українське письменство – найголовнішим національно-духовним актом. Проаналізувавши через літературні твори найтемніші часи

української історії, що зумовлювали чергове відродження українського духу, Юрій Косач закономірно приходив до висновку про незнищенність ментальних особливостей українців і циклічний характер українських «відроджень». Він свідомо об'єднав усі інтелектуальні потуги довкола питання початків, змісту і значення української державності княжої доби задля майбутнього України. По-перше, художній матеріал систематизовано на основі української літератури. По-друге, трактування української державності Київської доби як епохи достатку і гармонії дозволило письменнику повному структурувати літературний матеріал, розставивши «правильні» акценти з метою «організації українського почуття», в процесі формування нової української свідомості. У цьому контексті ритуально-міфологічний сценарій національного відродження забезпечував упевненість, що *Золота доба* української держави, *Золоті Ворота* є категоріями вічними, і що, як і світ, за законами космогонії, завжди мають шанс на нове відродження. Міфологічна концепція, задекларована Косачем в есеї «На варті нації», значно увиразнює його оптимістичне бачення української історії, національних змагань, українського характеру в період 30-х рр. ХХ ст., коли нація переживала один із найстрашніших геноцидів. «На варті нації» закінчується віталістичними словами про українців, що «нині стають нацією, що прямує до величі й слави».

11. Наскрізно в есеї поряд з державницькою ідеєю є месіанізм, оскільки важливу роль у творі відведено осмисленню місця України у світі, починаючи із давньоруських часів до початку ХХ століття. Есеїст пов'язав деякі історичні події, факти та вікопомні документи і представив їх як вияв волі проведіння і спасенну місію України, її посланництво у світі. Він звернув увагу на те, що три великопам'ятні твори «Слово о полку Ігоревім», «Милость Божія» й «Історія Русів», кожен з яких у свій час були «свідочтвами невичерпальності й невмирущості нашого духу, що були вартовими його», анонімні. Автор вважав, що повстали вони з якогось «містичного об'явлення, дані були нації в

час великих іспитів як заповідні скрижалі віри, як маяки національної надії для грядущих поколінь», так як і родовід Шевченка, ірраціональну постать якого пояснював виключно посланництвом, що дозволило вписати його в один ряд із Київською Руссю, українським лицарством XIV-XV ст., запорозьким орденом і гетьманською державою. Автор переконував що саме з Шевченком «українці усвідомлюють собі всю величність української національно-державної ідеї». Осмислюючи феномен Тараса Шевченка, Юрій Косач говорив про нього як про месію, прихід якого «готовано давно», мислячи генія потужною ланкою між минулим, сучасним і майбутнім, що об'єднав усе українське духовне надбання.

12. Осмислюючи ідею національного месіанізму, Юрій Косач оригінально трактував політичну місію України в світі. Авторська концепція української історії, актуалізація кризових епох незмінно включає і проблему оборони Заходу від «експансії Азії та її первородної доньки – Москви», «історичної варті української на гранях цивілізації Заходу, варті політичної й духовної, незмінної завжди, від 1169 р. актуальної». Таким чином, в ідеї національного месіанізму у Юрія Косача виокремлюються три взаємопов'язані складові: духовна, національно-державна та політична місія України в світі.

13. Юрій Косач, починаючи від усних його зразків і закінчуючи літературою першої половини 1930-х рр., на матеріалі українського письменства обґрунтував тезу про окцидентальну вагомість української культури, способу мислення, світовідчуження, ментальності загалом, зацентрувавши увагу на окцидентальній концепції «вільної нації», що лежить в основі українського державотворення, європейській системі вартостей, що є питомою для української культури, національній ідентичності, що піднесеться до висоти європейської культури й людства.

14. Юрій Косач – самодостатня мистецька постать, інтелектуал, творець власного світу як тексту, із власним кодом «перепрочитання» набутого культурного досвіду. Переносячи вісниківський текст у власні тексти, есеїст

робить цей простір відкритим, здатним до еволюції та оновлення форм і актуалізації змісту. Великою заслугою Ю. Косача є як поширення і розгортання вісниківського культурно-ідеологічного коду, так і намагання синтезувати національну історію, літературу, культуру, творити національну міфологію.

15. Авторське осмислення актуальних проблем історії української літератури, української історії та державотворення є чи не першою натхненною спробою синтезу проблеми вартування нації українським словом. В есеї «На варті нації» Юрій Косач встановив «шаблі української літературної ієрархії», на основі критерію ідеї «варті нації». На прикладі історії української літератури есеїст простежив втілення найвищих ідеалів національної духовності та вибудував неперервну її традицію, актуалізувавши ключові національні проблеми. Найважливішим є те, що він осягнув їх через свої суб'єктивні враження і естетичні уподобання, запропонувавши версію – живу, зрозумілу та особистісно значущу для читача, знайшовши для цього відповідну символіко-метафоричну форму втілення з численними паралелями та антитезами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров О. В. Базова модель публіцистичної комунікації. *Діалог: Медіа-студії: Збірник наукових праць*. Одеса: Астропринт, 2012. Вип. 15. С. 7–16.
2. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, Тернопіль: Джура, 2000. 340 с.
3. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів: Літопис, 1996. 634 с.
4. Астаф'єв О. Г. Лірика української еміграції стильових систем. Київ: Смолоскип, 1998. 313 с.
5. Баган О. Вісниківство як понадчасовий феномен: ідеологія, естетика, настроєність. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї*. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина. Дрогобич: Коло, 2009. С. 6 – 49.
6. Баган О. Дмитро Донцов, вісниківство, націоналізм: питання спадщини і спадковості. *Донцов Д. Літературна есеїстика*. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009. С. 667 – 685.
7. Баган О. Есей та есеїзм. *Українські проблеми*. 1995. Ч.1. С. 68 – 75.
8. Баган О. Естетичний заповіт Дмитра Донцова. *Донцов Д. Вибрані твори: у 10 т.* Дрогобич: ВФ «Відродження», 2015. Т. 8. С.5 – 20.
9. Баган О. Естетичні засади вісниківського неоромантизму. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї*. Дрогобич: Посвіт, 2012. Вип. 2. С. 16 – 49.
10. Баган О. За нову українську людину. *Донцов Д. Вибрані твори: у 10 т.* Дрогобич: ВФ «Відродження», 2012. Т.3. С. 3 – 13.
11. Баган О. Ідейно-культурологічний модус вісниківства (До проблеми переосмислення явища). *Визвольний шлях*. Київ. 2006. Кн. 11. С. 48 – 69.

12. Баган О. Корифей ліберальної літературної критики. *Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»? Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009. С. 3 – 26.*
13. Баган О. Лицарі духу. (Українські письменники-націоналісти-«вісниківці»). Дрогобич: ВФ «Відродження», 1996. 288 с.
14. Баган О., Матковський І. Історіософсько-культурологічні візії Євгена Маланюка. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина. Дрогобич: Коло, 2009. С. 307 – 321.*
15. Баган О. Юрій Липа: людина і мислитель. *Лицарі духу. (Українські письменники-націоналісти-«вісниківці»).* Дрогобич: ВФ «Відродження», 1996. С. 83 – 126.
16. Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр. Навч.-метод. посіб. зі спец. «Журналістика». Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 74 с.
17. Барт Р. Текстуальний аналіз «Вальдемара» Е. По. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів: Літопис, 2001. С. 497 – 522.
18. Баштова Н. Григорій Костюк: літературознавець, критик, публіцист. Київ: ВД «Стилос», 2008. 216 с.
19. Березкина В. И. Формирование и пути развития жанра эссе в английской литературе XVII века: Учебное пособие. Днепропетровск: ДГУ, 1984. 116 с.
20. Білецький О. І. Від давнини до сучасності: *Зб. праць з питань української літератури. Вибрані праці: В 2-х томах.* Київ: Держлітвидав України, 1960. Т. 1. 504 с.
21. Білецький О. Літературні течії в Європі в першій чверті 20-го віку. *Червоний шлях.* 1925. № 11 – 12. С. 268 – 308.
22. Бурляй Ю. С. Основи літературно-художньої критики. Київ: Вища школа, 1985. 245 с.

23. Васьків М. «Еней та життя інших» Ю.Косача як варіант подальшого руху українства. Український еміграційний роман 1930 – 50 – х років. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. 191 с.
24. Вашків Л. П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі : монографія. Тернопіль: Поліграфіст, 1998. 135 с.
25. Веретюк О. Українське літературне життя у міжвоєнній Польщі. Тернопіль: Горлиця. 2001. 123 с.
26. Вільчинський Ю. Політична філософія Дмитра Донцова. *Українські проблеми*. 1994. Ч. 2. С. 13–16.
27. Волинський Ю. (Ю.Косач). Відродження міфу. *Розбудова нації*. Прага. 1934. №1 – 2. Січень – лютий. С. 5 – 7.
28. Гаврилюк І. Особливості та функціональне призначення образних мікросистем у структурі проблемного есе (поетико-системотворчий аналіз варіанта. *Вісник СумДУ*. Серія: Філологія. 2007. № 1. Т. 1. С. 17–20.
29. Гайденок П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века. Москва: Республика, 1997. 495 с.
30. Гдакович М. Літературні студії на сторінках «Літературно-наукового вісника» (1922–1932 рр.) та «Вісника» (1933 – 1939 рр.) *Збірник праць науково-дослідного центру періодики*. Львів, 1998. Вип. 5. С. 364–377.
31. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм: Пер. з англ. Київ: Таксон, 2003. 300 с.
32. Гехтляр С., Пугачева О. Эссе: Изменения в парадигме публицистики <https://cyberleninka.ru/article/n/esse – izmeneniya – v – paradigme – publitsistiki>
33. Гнатишак М. Література і суспільне життя. *Дзвони*. 1937. Ч.11/12.
34. Гнатюк М. Геополітичні погляди Юрія Липи. *Шості липівські читання*. Одеса – Київ : 2012. С. 93 – 102.

35. Гнатюк М. Історія української літературної критики (XIX – поч. XX ст.). Львів: Брно, 2013. 180 с.
36. Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні II пол. XIX – поч. XX ст. Львів, 2002. 205 с.
37. Гнатюк М. Михайло Возняк і його «Історія української літератури». *Історія української літератури: У 2 кн.* Львів: Світ, 1992. Кн. 1. С. 3–30.
38. Гніздицька М. До проблеми хронологічної та жанрової класифікації літературно-критичної спадщини Юрія Косача. *Філологічні трактати* Суми, 2017. Том 9. № 4. С. 139 – 145.
39. Гніздицька М. Есе Юрія Косача «На варті нації» в контексті націокультурного дискурсу «вісниківства». *Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії.* Одеса, 22 – 23 березня 2019. С. 9 – 11
40. Гніздицька М. Історіософський аспект літературно-критичних статей Ю.Косача для «Бюлетня Польсько-Українського». *Studia Polsko-Ukraińskie.* Варшава, 2018. №5. С. 129 – 140.
41. Гніздицька М. Історія українського письменства крізь призму національної ідеї Юрія Косача в есе «На варті нації». *Наукові записки ТНПУ.* Серія літературознавство. Тернопіль, 2019. №51. С. 35-50.
42. Гніздицька М. Нарис Юрія Косача «На варті нації» та есеїстика вісниківства». *Збірник наукових статей «Медіанпростір».* Тернопіль, 2017. №10. С. 25 – 30.
43. Гніздицька М. Особливості фігуративної мови есеїстики Юрія Косача. *Київські полоністичні студії.* Київ: Талком, 2018. Т. XXXV. С. 91 – 99.
44. Гніздицька М. Проблема державотворення у публіцистиці Юрія Косача. *Процеси українського державотворення від давніх часів до сьогодення. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (з нагоди 1000-річчя з початку правління Ярослава Мудрого), 18 квітня 2019 року.* Тернопіль: ТНПУ, 2019. С. 20-123.

45. Гніздицька М. Проблеми традиції в українській есеїстиці. *Наукові записки*. Серія літературознавство. Тернопіль, 2018. №49. С. 11-25.
46. Гніздицька М. Юрій Косач про призначення літератури і місію письменника. *Філологічний дискурс*. Хмельницький, 2018. № 7. С. 47-57.
47. Гончаренко І. Літературний імперіалізм Ернеста Сейера. *ЛНВ*. 1928. Кн. 7-8. С. 288-305.
48. Горєлов М.Є. Дмитро Донцов: штрихи до політичного портрета. *Український історичний журнал*. 1994. № 5. С. 78 - 86.
49. Горський В. Історія української філософії: курс лекцій. Київ : Наукова думка, 1996. 288 с.
50. Горський В. С. Історія української філософії: Підручник для студентів вищ. навч. закл. Київ: Либідь, 2004. 488 с.
51. Горський В. Україна в контексті західного міфу Європи URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Culturology/uvuk/UkraineEurope/Ukraine.html>
52. Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. Київ : Основи, 1997. 604 с.
53. Грабович Г. У пошуках великої літератури. Київ: МП «Офорт», 1993. 55с.
54. Грабович Г. Шевченко в рецепції Дмитра Донцова. *Слово і час*. 2004. № 3. С. 37–46.
55. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
56. Гром'як Р. Естетика і критика: Філософсько-етичні проблеми художньої критики. Київ: Мистецтво. 1975. 223 с.
57. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т.5.Кн.2. Київ: Либідь, 1995. 352 с.

58. Гундорова Т. Об академизме и эссеизме, или должно ли быть моральным украинское литературоведение? (тезисы) // *XIII Банные чтения. Тема: Маргиналы, еретики, нарушители дисциплин: трансформация гуманитарного знания в 1990-е – начале 2000-х годов. Москва, 31 марта – 2 апреля 2005 г.* <http://www.nz-online.ru/?aid=25011407>
59. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму: Постмодерна інтерпретація. Львів: Літопис, 1997. 298 с.
60. Дашкевич Я. Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини. *Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури.* Львів: ЛА «Піраміда», 2007. С. 525–535.
61. Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури. Львів : ЛА «Піраміда», 2007. 807 с.
62. Державин В. Поезія Миколи Зерова й український класицизм. *Література і літературознавство: Вибрані теоретичні та літературно-критичні праці.* Івано-Франківськ: Плай, 2005. 492 с.
63. Дзюба Т.А. Спрага народу і спрага Вітчизни. Публіцистика другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.: модель національної ідентичності : монографія. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2012. 368 с.
64. Донцов Д. Дві літератури нашої доби. Репринтне відтворення видання 1958 р. Торонто. Львів: Видавництво «Гомін України», 1991. 296 с.
65. Донцов Д. Криза нашої літератури. *Донцов. Д. Дві літератури. нашої доби.* Репринтне відтворення видання 1958 р. Торонто. Львів: Видавництво «Гомін України», 1991. С.47 – 68.
66. Донцов Д. Літературна есеїстка. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009. 688 с.
67. Донцов Д. Націоналізм. Київ: Стебляк. 2007. 256 с.

68. Донцов Д. Наші цілі. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї*. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина Дрогобич: Коло, 2009. С.282 – 286.
69. Донцов Д. Підстави нашої політики. Нью Йорк: Організація Оборони Чотирьох Свобід України, 1957. Вид. 2-ге. 212 с.
70. Донцов Д. Поетка українського Рісорджіменту (Леся Українка). Львів. 1922. 35 с.
71. Элиаде М. Аспекты мифа. URL: [http://yanko.lib.ru/books/sacra/eliade – aspektu_mifa.pdf](http://yanko.lib.ru/books/sacra/eliade-aspektu_mifa.pdf)
72. Эпштейн М. Эссеизм. URL: www.emory.edu/intelnet/fs_esseism.html
73. Эпштейн М. На перекрестке образа и понятия (эссеизм и культура Нового времени). *Парадоксы новизны*. Москва: Сов. писатель, 1988. С.334 – 380.
74. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. Київ : Основи, 1998. 660 с.
75. Єндик Р. Дмитро Донцов ідеолог українського націоналізму. Мюнхен: Українське видавництво, 1955. 176 с.
76. Ерохин А. В. Жанры диалога и эссе в немецкоязычной литературе рубежа XIX и XX веков (Г. фон Гофмансталь и Р. М. Рильке). *Балтийский филологический курьер: научный журнал*. Изд-во БФУ им. Канта, 2011. № 8. С. 204 – 213.
77. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. 668 с.
78. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Видавничий Дім «Комора», 2018. Видання третє. 655 с.
79. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. Київ: Основи, 1993. 126 с.
80. Зайцев О. Націоналізм Дмитра Донцова як мітологія й «ерзац-релігія». *Український інтегральний націоналізм (1920–1930 – ті роки): Нариси інтелектуальної історії*. Київ: Критика, 2013. С. 203 – 222.

81. Зацепин К. Эссе: от философии к литературе. *Новое литературное обозрение*. 2010. № 104 URL:
<http://magazines.russ.ru/nlo/2010/104/za17.html>
82. Згорянич Аскольд (Косач Юрій). Микола Хвильовий (1893 – 1933). *Наш клич*. 1933. 18.06.
83. Іванишин В. Світогляд нації. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина*. Дрогобич: Коло, 2009. С.227–282.
84. Іванишин П. Політична герменевтика Д. Донцова і Є.Маланюка: теоретичні підстави експлікації. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. Збірник наукових праць. Національний авіаційний університет*. Київ, 2003. С. 196–204.
85. Іванишин П. Тарас Шевченко крізь призму «естетики Шевченка»: націоналістична герменевтика Дмитра Донцова. *Незримі скрижалі Кобзаря (Містика лицарства запорозького)*. Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2008. С.3–20.
86. Іванова Н. Специфіка есею як жанру художньо-небелетристичної літератури. *Слово і Час*. 2007. № 9. С. 15–25.
87. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». Львів, 1995. 318 с.
88. Ільницький М. Критики і критерії: Літературно-критична думка в Західній Україні 20 – 30-х рр. ХХст. Львів: ВНТЛ, 1993. 148 с.
89. Кайда Л. Эссе: стилистический портрет. Москва: Флинта, 2008. 184 с.
90. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму : монографія. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
91. Качуровський І. Вісниківство і російська поезія. *Сучасність*. 1961. № 3. С. 67–73.
92. Квіт С. Вісниківці. Київ: Видавництво Лінгвістичного університету, 2000. 21 с.

93. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. 192 с.
94. Квіт С.М. Дмитро Донцов та «Літературно-Науковий Вісник» («Вісник») на тлі розвитку української літератури й журналістики. Ідеологічний, естетичний та організаційний принципи : автореф. дис. ... д – ра філолог. наук :10.01.08 Київ, 2000. 28 с.
95. Квіт С. Естетичні засади Дмитра Донцова. Київ: Видавництво Лінгвістичного університету, 2000. 37 с.
96. Квіт С. Література вогняних меж в есеїстиці Дмитра Донцова. *Літературна есеїстика*. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009. С. 3–20.
97. Квіт С. М. Основи герменевтики: навч. посіб. Київ: Видавничий дім КМ «Академія», 2003. 192 с.
98. Кислюк К. В. Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції: монографія. Харків: ХДАК, 2008. 288 с.
99. Клочек Г. Про методологію літературознавчої есеїстики Євгена Маланюка. *Євген Маланюк: література, історіософія, культурологія. Матеріали міжнародної наукової конференції*. Кіровоград: КДПУ, 1998. Ч.І. С.25–26.
100. Клюс Э. Ницше в России. Революция морального сознания. Санкт-Петербург: Академический проект, 1999. 240 с.
101. Ковалів Ю. Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХІ століття. Том шостий. На розламах міжвоєнного двадцятиліття. Київ: ВЦ «Академія», 2019. 528с.
102. Ковалів Ю. Кларнетизм П.Тичини – нереалізована естетична концепція. *Стильові тенденції української літератури ХХ століття: Зб.* Київ: ПЦ «Фоліант», 2004. 284 с.
103. Козак С. Між історіософією і месіанізмом. *Студії з україністики*. Статті, розвідки, лекції. Київ, 2011. Випуск ІХ. С.194 – 211.

104. Колкутіна В. Історія української літератури в літературно-критичних студіях Дмитра Донцова: моногр. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2015. 330 с.
105. Колкутіна В.В. Літературна есеїстика Дмитра Донцова: націософсько-герменевтичні аспекти. Автореферат дис.доктора філолог. наук 10.01.01 українська література. Львів, 2018. 40 с.
106. Комаринець Т. Ідейно-естетичні основи українського романтизму: проблема національного й інтернаціонального. Львів: Вид-во при Львів. Університеті «Вища школа», 1983. 223 с.
107. Комариця М. Українська «католицька критика»: феномен 20–30-х рр. ХХ ст. Львів, 2007. 328 с.
108. Косач Ю. Демон творчості. *Краківські вісті*. 1942. С.82.
109. Косач Ю. До генези українського націоналізму. *Українське слово*. 1936. 8 березня. 8.03.1936. Ч. 150. С.1.
110. Косач Ю. Документ чи література. *Назустріч*. 1938. 15.05.
111. Косач Ю. До обнови Заходу. *Наше життя*. 1947. Ч. 47 (79).
112. Косач Ю. Дорогі цвинтарі. *Українська трибуна*. 1947. 4. УІІ. С.4
113. Косач Ю. З нагоди місяця книжки. *Ілюстровані вісті*. Краків, 1940. Жовтень. Ч. 6.
114. Косач Ю. З нотатника в міждїб'я. *Рідне слово*. 1946. №4. С. 86 – 90.
115. Косач Ю. Історизм і література. *Українська трибуна*. 1947. 8 червня.
116. Косач Ю. Культура мас чи еліти? *Українська трибуна*. 1947. 13. УІІ.
117. Косач Ю. Лист до редакції. *Тризуб*. 1931. 29.11.
118. Косач Ю. Лист у далечінь. *Наші дні*. Жовтень 1942.
119. Косач Ю. Література життя. *Українська трибуна*. 1946. 22.12.1946.
120. Косач Ю. На варті нації. *Студії з україністики*. Випуск ХХІІ / Відп. ред., автор передм. Р.Радишевський. Київ: Талком, 2017. 464 с.
121. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1935. № 121. 18.08.
122. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1935. № 122. 25.08.

123. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1935. № 123. 01.09.
124. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1935. № 126. 22.09.
125. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1935. № 127. 29.09.
126. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1935. № 128. 06.10.
127. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1935. № 132. 03.11.
128. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1935. № 134. 17.11.
129. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1935. № 140. 29.12
130. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 141. 05.01.
131. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 143. 19.01.
132. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 145. 02.02.
133. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 146. 09.02.
134. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 149. 01.03.
135. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 151. 15.03.
136. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 158. 3 травня.)
137. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 159. 10.05.
138. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 160. 17.05.
139. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 161. 24.05.
140. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 163
141. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 164. 14.06.
142. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 172. 09.08.
143. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 173. 16.08.
144. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж. 1936. № 174. 23.08.
145. Косач Ю. На варті нації. *Українське слово*. Париж, 1936. № 175. 30.08.
146. Косач Ю. На зустріч XVII річниці листопада. *Українське слово*. Париж, 1935. Ч. 113. 23 червня.
147. Косач Ю. На зустріч 17-й річниці листопада. *Українське слово*. Париж. 27.10. 1935р. Ч. 131. С.1.
148. Косач Ю. На літературні теми. *Українська трибуна*. 1947. 9 березня.

149. Косач Ю. Олег Ольжич. *Літопис політв'язня*. Мюнхен, 1946. Ч. 1. С. 13 – 16.
150. Косач Ю. Пам'яті борців. *Слово*. 1946. Ч.16. 21 квітня.
151. Косач Ю. Привиди малоросіяинства й дійсність українства. *Нація в поході*. Берлін, 1939. № 10 – 11. С.3.
152. Косач Ю. Pro domo sua. *Нація в поході*. Берлін, 1939. Ч. 7 (24.05). С. 14–16.
153. Косач Ю. Про літературні відносини в УРСР. *Biuletyn polsko-ukrainski*. 1934. № 44.S. 4–6.
154. Косач Ю. Про себе. *Наші дні*. 1942. **Листопад**.
155. Косач Ю. Українська література і Юрій Липа. *Час*. 19. 12. 1946.
156. Косач Ю. Формация Владаря. *Українська трибуна*. 1948. 8.ІІ.
157. Косач Ю. Франція. Ліон – Гренобль. *Українське слово*. 1935. Число 113. 23 червня.
158. Косач Ю. Чому з Заходом? *Час*. 30 березня 1947.
159. Косач Ю. Юрій Липа. До двохріччя смерті. *Ю.Липа: Голос доби і приклад чину*. Зб. наукових праць. Львів, 2001. С. 344 – 352.
160. Косач Ю. Юрій Немирич. *Українська трибуна*. 1 липня 1948 .
161. Коструба Т. Огляд української літератури в 1918 – 1938 рр. *Життя і Слово*. 1948. Ч.2.
162. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади: у 2 кн. Київ: Смолоскип, 2008. Кн. 1. 720 с.
163. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади: у 2 кн. Київ: Смолоскип, 2008. Кн. 2. 520 с.
164. Кравченко С. І. Перекладацька концепція Лесі Українки. *Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури*. Науковий збірник. Луцьк, 2001. С. 34 – 35.
165. Кравченко С. І. Періодичні видання Польщі 20 – 30-х років ХХ століття у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог: Монографія.

- Луцьк: Волин. нац. ун – т ім. Лесі Українки, 2009. 508 с.
166. Кравченко С.І. Польща в житті та творчості української еміграції 20 – х – 30 – х років ХХ ст. *Науковий Вісник ВДУ ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2003. № 10. С. 105 – 108.
167. Крупач М. Дмитро Донцов та Євген Маланюк: перше полемічне перехрестя. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї*. Дрогобич: Коло, 2009. С. 49 – 59.
168. Куца О. П. Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині ХІХ століття. Тернопіль: Підручники і посібники, 1995. 224 с.
169. Кучма Н. Стан і функціонування літературної критики в Західній Україні 20 – 30 – х рр. ХХ століття: автореф. дис. на здобуття канд. філолог. наук:10.01.01 «Українська література». Львів, 1999. 19 с.
170. Лавріненко Ю. А. Розстріляне відродження: Антологія 1917 – 1933: Поезія – проза – драма – есей. Київ: Вид. Центр «Просвіта», 2001. 794 с.
171. Лановик М. Б. Поетика ноктюрну в ліриці Юрія Косача. *Київські полоністичні студії*. Київ: Талком, 2018. Т.ХХХV. С. 216 – 222.
172. Левчук Т. Модифікації жанру есе в аспекті інтермедіальності. *Питання літературознавства*. 2011. Вип. 86. С. 134 – 141.
173. Лепкий Б. Начерк історії української літератури. Український Вільний Ун-т, Філософічний Фак. Фотопередрук післясловом Олекси Горбача. Мюнхен, 1991. 272 с.
174. Леськова М. «Літературно-науковий вісник» як культурологічне джерело духовного відродження української нації (20 – 40 рр. ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.01.08. Журналістика. Київ, 1996. 18 с.
175. Липа Ю. Бій за українську літературу. *Юрій Липа. Твори у 4 т.* Львів: Каменярь, 2012. Т.4 278с.
176. Липа Ю: голос доби і приклад чину. *Збірник наукових праць*. Львів.

нац. ун-т ім. І.Франка. Львів: 2001. С. 344 – 352.

177. Липа Ю. Призначення України. Нью-Йорк: Накладом Української книгарні «Говерля», 1953. 308 с.
178. Липина-Березкина В. И. Становление современной английской прозы (поэтика и стилистика). Дніпропетровськ: Вид. ДДУ, 1998. 172 с.
179. Липинський В. Релігія і церква в історії України. Київ: Либідь, 1993. 98 с.
180. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе в 2 т. Київ: Основи, Том 1. 1994. 554 с.
181. Лісовий В. Драгоманов і Донцов. *Філософська і соціологічна думка*. 1991. № 9. С. 83 – 99.
182. Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея. *Націоналізм: Антологія*. Київ : Смолоскип, 2000. С. 593 – 626.
183. Літературознавча рецепція і компаративістичний дискурс: монографія / авт. кол. : Р. Т. Гром'як, І. В. Папуша. Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. 378 с.
184. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. К. : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
185. Лосєв І. Естетичні погляди Дмитра Донцова. *Філософська і соціологічна думка*. 1992. № 12. С. 124 – 137.
186. Лукач Георг. О сущности и форме эссе: письмо Лео Попперу. *Душа и формы. Эссе*. Москва: Логос – Альтера, 2006. С. 45 – 65.
187. Макаров А. Світло українського Бароко. Київ: Мистецтво, 1994. 288 с.
188. Маланюк Є. З нотатника. *Вісник*. 1953. №1. С. 5 – 6.
189. Маланюк Є. Книга спостережень: у 2 т. Торонто: Накладом видавництва «Гомін України». 1962. Т.1. 527с.
190. Маланюк Є. Книга спостережень: у 2 т. Торонто: Накладом видавництва «Гомін України». 1962. Т.2. 480 с.
191. Маланюк Є. Спізнене покоління. *Маланюк Є. Книга спостережень: у*

- 2т. Торонто: Накладом видавництва «Гомін України». 1962. Т.1 С. 171–178.
192. Маланюк Є. 13 травня 1933 року. *Маланюк Є. Книга спостережень: у 2т.* Торонто: Накладом видавництва «Гомін України», 1962. Т1. С. 260 – 269.
193. Маленко О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну): Монографія. Харків, 2010. 488 с.
194. Марутян Р. «Третій Рим» і «Другий Єрусалим»: імперські амбіції проти духовності. URL: [https://matrix – info.com/tretij – rym – i – drugyj – yerusalym – imperski – ambitsiyi – proty – duhovnosti/](https://matrix-info.com/tretij-rym-i-drugij-yerusalym-imperski-ambitsiyi-protu-duhovnosti/)
195. Мафтин Н. Західноукраїнська та еміграційна проза 20 – 30 років ХХ століття: парадигма реконквісти. Монографія. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. 356 с.
196. Мацько В. П. Українська еміграційна проза ХХ століття: Монографія. Хмельницький: ПП Дереза І.Ж., 2009. 388 с.
197. Мирошкіна Н. В. Жанр есею: Історичний досвід. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки.* 2008. № 11 (150). С. 176 – 183.
198. Мірчук І. Месіанізм Вячеслава Липинського. *Вступ до філософії.* Мюнхен, 2006. С. 347 – 352.
199. Монтень М. Опыты: В 3 кн. Москва : Наука, 1979. Кн. II. 535 с.
200. Наєнко М. Дмитро Чижевський і його «Історія української літератури». *Дивослово.* 2003. № 2. С. 2 – 7.
201. Наєнко М. Романтичний епос: Ефект романтизму і українська література. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2000. 378 с.
202. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Львів, 2003. 568с.

203. Николишин С. Націоналізм у літературі на Східних українських землях. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї*. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина. Дрогобич: Коло, 2009. С. 361 – 401.
204. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. К генеалогии морали. Минск: Беларусь, 1992. 335 с.
205. Олійник-Рахманний Р. Літературно-ідеологічні напрями в Західній Україні (1919 – 1939 роки). Київ: Четверта хвиля, 1999. 231 с.
206. Ольжич О. Незнаному Воякові. Київ, 1994. 432с.
207. Омельчук О. Літературні ідеали українського вісниківства (1922–1939): монографія. Київ: Смолоскип, 2011. 336 с.
208. Павличко С. Криза з погляду Юрія Косача. *Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі*: монографія. Київ: Либідь, 1997. С. 253 – 255.
209. Павличко С. Модернізм у контексті Мистецького Українського Руху. *Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі*: монографія. Київ: Либідь, 1997. С. 237 – 279.
210. Павличко С. Модернізм як ніцшеанство: дискурс Миколи Євшана та «Української хати». *Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі* : монографія. Київ: Либідь, 1997. С. 127 – 169.
211. Павлюк Л. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація. Львів: ПАІС, 2007. 168 с.
212. Парето В. Компендиум по общей социологии. *Антология мировой политической мысли в 5 т.* Москва: Мысль, 1997. Т. 2. С. 58 – 78.
213. Пахльовська О. Українська літературна цивілізація: автореф. дис... доктора філол. наук: 10.01.01. Київ, 2000. 96 с.
214. Петров В. Методологічно-світоглядні напрями в українській етнографії XIX – XX ст. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина: репринтне відтворення видання 1949 року*. Київ: Віпол, 1994.

- С.184 – 187.
215. Погрібний А. До розуміння феномена письменницької публіцистики. *Слово і Час*. 2007. №4. С45 – 52.
216. Поліщук Я. Література як геокультурний проект: монографія. Київ: Академвидав, 2008. 304 с.
217. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія. Видання друге, доповнене і перероблене. Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2002. 392 с.
218. Поплавська Н.М. Національна ідея як домінанта публіцистики Юрія Косача 30 – х років ХХ ст. *Київські полоністичні студії*. Київ: Талком, 2018. Т.ХХХV. С.283 – 289.
219. Почапський А. Українська національна ідея в творчості Д. Донцова. *Вісник Академії Наук України*. 1992. № 11. С. 47 – 52.
220. Проза про життя інших: Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі. Київ: Факт, 2003. 352 с.
221. Радишевський Р.П. Євроцентризм як джерело світогляду Юрія Косача. *Київські полоністичні студії*. Київ: Талком, 2018. Т.ХХХV. С.297 – 303.
222. Радишевський Р. «На варті нації» з Юрієм Косачем. *Слово і Час*. 2009. № 12. С. 43 – 46.
223. Радишевський Р. Юрій Косач: література як голос нації: монографія. Київ: Талком, 2018. 384 с.
224. Радишевський Р. Юрій Косач на варті нації: кризь призму літературно-критичних поглядів. *Юрій Косач. На варті нації. Студії з україністики*. Київ: Талком, 2017. Випуск ХХІІ.С. 4 – 76.
225. Радишевський Р. Семенюк Г. Оновлена Клію. Юрій Косач: український письменник, загублений у вирі століття. *Косач Ю. Рубікон Хмельницького. Історичні твори: У 3 – х кн*. Київ: ДП Видавничий дім «Персонал», 2010. Кн. 1. С. 4 – 57.
226. Ранчин А. М. К истолкованию теории «Москва – Третий Рим» в

- русской культуре Нового времени. *Россия XXI*. 2012. № 6. С.26 – 57.
227. Рисак О.О. «Найперше – музика у Слові»: *Проблеми синтезу мистецтв в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.* Луцьк: Ред. вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. 402 с.
228. Романов С. Юрій Косач: життя і творчість на тлі епохи. *Дивослово*. 2012. № 1. С.54 – 59.
229. Романов С. Юрій Косач між минулим і сучасним. Історична проза письменника 1930 – х років. Монографія. Луцьк, 2009. 268 с.
230. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза». Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009. 502 с.
231. Руснак І. Вісниківство у галицькому літературному процесі міжвоєнної доби. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки (літературознавство)»*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. Вип. 50. С. 324 – 337.
232. Руснак І. До витоків художньої історіософії вісниківства. *Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму*. Дрогобич: Відродження, 2004. С. 199 – 207.
233. Руснак І. Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука: автореф. дис... доктора філол. наук: 10.01.01. Київ, 2007. 38 с.
234. Садыкова Л. Русское эссе XX века. Художественное своеобразие, динамика жанра. Донецьк: Норд-Пресс, 2009. 405с.
235. Сварник Г. Архів Дмитра Донцова. *Пам'ятки України: історія та культура*. 1994. № 3/6. С. 122 – 128.
236. Сварник Г. Дмитро Донцов як редактор «Літературно-Наукового Вістника» (1922–1932) і «Вістника» (1933 – 1939) у Львові. *Українська періодика: історія і сучасність: Матеріали другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції*. Львів, 1994. С. 153–156.

237. Сварник Г. Євген Маланюк періоду «Стилета і стилоса». Листи до Дмитра Донцова. *Україна. Наука і культура*. Київ, 1999. Вип. 30. С. 262–284.
238. Сварник Г. Кілька штрихів до ідейної біографії Дмитра Донцова. *Україна модерна*. Львів, 1996. Ч.1. С. 150–156.
239. Сварник Г. Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Донцова львівського періоду (1922 – 1939). *Україна в минулому*. Київ–Львів, 1996. Вип. IX С.153–162.
240. Сверстюк Є. Іван Котляревський сміється. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Sverstiuk_Yevhen/Ivan_Kotliarevskyi_smiyetsia
241. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. 2006. 716 с.
242. Скринник М. А. Наративні практики української ідентичності: Доба Романтизму: монографія. Львів: Каменяр, 2007. 367 с.
243. Скринник М. А. Становлення української ідеї: світоглядний вимір. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів, 2001. Вип. 9. С. 24 – 33.
244. Скринник М. А. Українська самоідентифікація в контексті становлення національної ідеї. *П'ятий конгрес Міжнародної асоціації українців. Соціально-гуманітарні науки: Тексти доповідей*. Чернівці: Рута, 2004. С. 4 – 9.
245. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 224 с.
246. Солдатенкова М.В. Дискурс як умова функціонування публіцистичних текстів. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «Літературознавство і журналістика». Вип. 3. Т.1. 1999. С. 145 – 155.
247. Соломеин А.Ю. Французская национальная гуманитарная традиция: специфика и генезис. *Credo new. Теоретич. журнал*. № 3. 2003. URL: <https://www.elibrary.ru/contents.asp?issueid=1076718>
248. Сосновський М. Дмитро Донцов і ідея «власновладства нації». *Між*

- оптимізмом і песимізмом*. Нью – Йорк–Торонто: НТШ, 1979. С. 601 – 605.
249. Сосновський М. Дмитро Донцов – політичний портрет. Нью-Йорк: НТШ, 1974. 419 с.
250. Сосновський М. Микола Міхновський і Дмитро Донцов – речники двох концепцій українського націоналізму (доповідь на Ювілейному Науковому Конгресі для визначення століття НТШ, Нью-Йорк, 1973) М. Сосновський. *Між оптимізмом і песимізмом*. Нью-Йорк – Торонто, 1979. С. 148 – 152.
251. Стебельська А. Погляди Дмитра Донцова на українську літературу. *Збірник наук. праць Канадського НТШ*. Торонто, 1993. С. 267–281.
252. Стех М. Р. Есеїстика у пошуках джерел. Київ: Видавничий дім «Пенмен», 2016. 743 с.
253. Супрун Л.В. Мовноментальні особливості комунікаційної системи «Літературно-Наукового Вісника»: монографія. Вінниця: Вінницька обласна друкарня, 2012. 507 с.
254. Тарнавський О. Літературний Львів 1939–1944: Спомини. Львів: Просвіта, 1995. 135с.
255. Тіль Р. Фройд і психоаналітична софістика. *Вістник*. 1939. Кн. 6. С. 437 – 444.
256. Українка Л. Листи (1898–1902). *Українка Л. Зібрання творів у 12 т.* Київ : Наук. думка, 1978. Т. 11. 478 с.
257. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 516 с.
258. Феллер М. Д. Текст як модель комунікативного акту. *Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту*. Київ: РВЦ «Київський університет», 1998. С. 266 – 268.
259. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: Метакритичне дослідження. Київ: АТ «Обереги», 1996. 192 с.

260. Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського. *Франко І. Зібрання творів: У 50 т.* Київ : Наукова думка, 1983. Т. 40. С. 7 – 362.
261. Франко І. Слово о Лазареве воскресеніи. Староруська поема на апокрифічні теми. *Франко. І. Зібр. творів: У 50 т.* Київ: Наукова думка, 1981. Т.32. С. 55 – 111.
262. Ховардсхолм Э. Модернизм. Исследование понятия в историко-философском плане. *Называть вещи своими именами: прогр. выступления мастеров запад. – европ. лит. XX в.* Москва: Прогресс, 1986. С.457 – 461.
263. Хороб С. На літературних теренах: Дослідження, статті, рецензії. Івано-Франківськ: ПНУ імені Василя Стефаника, 2006. 410 с.
264. Ципоруха О. Теорія есе: європейські та американські концепти. *Мандрівець.* 2000. № 5 – 6. С. 58 – 63.
265. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. 480 с.
266. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. 2 – е вид. Київ: Фій, 1992. 230 с.
267. Чижевський Д. Український літературний барок: нариси. Харків: Акта, 2003. 460 с.
268. Швець Г. Есеїстика Василя Барки: жанрова специфіка та проблематика: автореф. дис... канд. філол. наук 10. 01. 01. Київ, 2006. 167с.
269. Шебеліст С. В. Особливості розвитку сучасної української есеїстики в системі журналістських жанрів: дис... канд. наук із соц. комунік.: 27.00.04 – теорія та історія журналістики. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 187 с.
270. Шебеліст С. Теоретичні аспекти жанру есею. *Слово і Час.* 2007. №11. С. 48 – 56.

271. Шевельов Ю. "Я, мені, мене... (і довкруги)". Спогади. У 2т. Харків – Нью-Йорк : Видавництво часопису "Березіль", Видавництво М. П. Коць, 2001. Т.1. С. 728.
272. Шерех Ю. Література, мистецтво, ідеології. *Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. В 3 т.* Харків: Фоліо, 1998. Т.1. С.196 – 235.
273. Шестопалова Т. П. На шляхах синтези думки (Теоретичні засновки спадщини Юрія Лавріненка): монографія. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 320 с.
274. Шкловский В. Литературный опыт («essai») в его формальном окружении. *Новый Леф*. 1927. № 6. С. 39 – 47.
275. Шкляр В.И. Публицистика и художественная литература: продуктивно-творческая интеграция: Автореф. дисс.... д – ра филол. наук. Киев, 1989. 24 с.
276. Шморгун О. Основний зміст поняття «українська національна ідея». *Розбудова держави*. 6 червня 1997. С. 10–19.
277. Шумило Н. М. Передмова. *Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика*. Київ : Основи, 1998. С 3 – 12.
278. Шумило Н. Під знаком національної самобутності: монографія. Київ: Задруга, 2003. 353 с.
279. Юнг К.Г. Воспоминания, сновидения, размышления. Минск: ООО «Харвест», 2003. 496 с.
280. Юнг-Жаховський (Косач Ю.) Шляхами розвитку сучасної української літератури. *Biuletyn polsko-ukrainski*. 1934. № 38. С. 3 – 4.
281. Явір Г.(Косач Ю.) Прогнози Шпенглера (допис з Німеччини). *Вістник*. 1936. Кн. 6. С.424 – 429.
282. Ялом И. Шопенгауэр как лекарство. Москва: ООО «Изд-во «Эксмо», 2006. 543 с.

283. Adorno T. W. The Essay as Form. *T. W. Adorno ; translated by Bob Hullot-Kentor, Frederic Will.* New German Critic. 1984. No. 32 (Spring – Summer). S. 151–171.
284. Armstrong J.A. Ukrainian nationalism. Second edition. Littleton, Colorado: Ukrainian Academic Press, 1980. 361s.
285. Bhabha H. (ed.) Nation and Narration. London ; New York: Routledge, 1990. 352 s.
286. Bosco U. Aspetti del romanticismo italsano. Roma, 1942. 121 s.
287. Brown M. Rethinking the Scale of Literary History. Colorado: Ukrainian Academic Press, 1990. 271 s.
288. Janiw Wolodymyr Grundrisse zur Geschichte der Ukrainischen Ethnopsychologie. Munchen: Ukrainische Freie Univerzitat, 1993. 213 s.
289. Hayes Carlton I.H. Essays on nationalism. New York: Literary History. Oxford and New York, 2002. S. 116 – 154.
290. Young R. Literatura ukraińska najmłodszych. *Biuletyn Polsko – Ukraiński.* 1933. № 30. s. 5 – 6.
291. Zachowski Robert. Do ideologii ukraińskich chłopomanów. *Biuletyn polsko – ukraiński, № 13, 1935,* s. 154 – 155.
292. Zachowski Robert. Kobiety w literaturze ukraińskiej. *Biuletyn polsko – ukraiński.* 1934. № 26 – 27.
293. Zachowski R. Serhii Podolynskiy. *Biuletyn polsko – ukraiński.* № 45, 1934, S.5.
294. Zachowski R. Trzecia Unia. *Biuletyn polsko – ukraiński.* 1934. № 30 – 32.
295. Zachowski Robert. Tomasz Padurra. *Biuletyn polsko – ukraiński.* 1934. № 38. S. 2.

Список публікацій здобувача за темою дисертації**Основні публікації:**

1. Гніздицька М. До проблеми хронологічної та жанрової класифікації літературно-критичної спадщини Юрія Косача. *Філологічні трактати* Суми, 2017. Том 9. № 4. С. 139 – 145.
2. Гніздицька М. Історіософський аспект літературно-критичних статей Ю.Косача для «Бюлетня Польсько-Українського». *Studia Polsko-Ukraińskie*. Варшава, 2018. №5. С. 129 – 140.
3. Гніздицька М. Історія українського письменства крізь призму національної ідеї Юрія Косача в есе «На варті нації». *Наукові записки ТНПУ*. Серія літературознавство. Тернопіль, 2019. №51. С. 35 – 50.
4. Гніздицька М. Особливості фігуративної мови есеїстики Юрія Косача. *Київські полоністичні студії*. Київ: Талком, 2018. Т. XXXV. С. 91 – 99.
5. Гніздицька М. Проблеми традиції в українській есеїстиці. *Наукові записки*. Серія літературознавство. Тернопіль, 2018. №49. С. 11 – 25.
6. Гніздицька М. Юрій Косач про призначення літератури і місію письменника. *Філологічний дискурс*. Хмельницький, 2018. № 7. С. 47 – 57.

Додаткові публікації:

7. Гніздицька М. Есе Юрія Косача «На варті нації» в контексті націокультурного дискурсу «вісниківства». Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії. Одеса, 22 – 23 березня 2019. С. 9 – 11.
8. Гніздицька М. Нарис Юрія Косача «На варті нації» та есеїстка вісниківства». *Збірник наукових статей «Медіанпростір»*. Тернопіль, 2017. №10. С. 25 – 30.

9. Гніздицька М. П. Проблема державотворення у публіцистиці Юрія Косача. *Процеси українського державотворення від давніх часів до сьогодення*. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (з нагоди 1000–річчя з початку правління Ярослава Мудрого) 18 квітня 2019 року. С. 120 – 123.

ДОДАТОК Б**Відомості про апробацію основних положень дисертаційної роботи:**

Міжнародна наукова конференції «Володимир Гнатюк і його роль у розвитку національної культури» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 25 – 26 травня, 2016 р.); міжнародна науково-практична конференція «Літературна етноімагологія: рецепція України та її культури в наукових працях Мікулаша Неврлого» (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Хмельницький, 1 – 2 листопада, 2016 р.); міжнародна наукова конференція «Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2 – 3 листопада, 2017.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Процеси українського державотворення від давніх часів до сьогодення» приурочена 1000 – річчю з початку правління Ярослава Мудрого (Тернопіль, 18 квітня 2019р.); всеукраїнської науково-практична конференція «Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії» (Міжнародний гуманітарний університет. Факультет лінгвістики та перекладу, Одеса, 22 – 23 березня 2019 р.); міжнародна наукова конференція «Українська і польська політична еміграція ХХ століття: традиції, особистості, ідеї, риторика», Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Білостоцький університет (Польща), Київ, 23 – 25 травня 2018 року); Міжнародна наукова конференція «Сучасні тенденції розвитку медіагалузі та регіональні ЗМІ» (Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Тернопіль, 10 – 13 травня 2019р.); міжнародна наукова конференція «Творчість Уласа Самчука в регіональному, національному, універсальному вимірах» (Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Тернопіль, 20 лютого 2020 р.) та на щорічних науково – звітних конференціях професорсько-викладацького складу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (2013 – 2020 рр.).